

**TÜRKİYE TARIM ÜRÜNLERİ DIŞ TİCARETİNİN
ANALİZİ**

Alara GÜL DİLEK

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE TARIM ÜRÜNLERİ DIŞ TİCARETİNİN ANALİZİ

Alara GÜL DİLEK
0000-0002-6827-5583

Prof. Dr. Tolga TİPİ
(Danışman)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

BURSA – 2022
Her Hakkı Saklıdır

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE TARIM ÜRÜNLERİ DIŞ TİCARETİNİN ANALİZİ

Alara GÜL DİLEK

Bursa Uludağ Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Tolga TİPİ

Bu çalışma, 2000-2021 döneminde Türk tarım sektörünün dış ticaretini analiz etmeyi ve seçili tarım ürünlerinin ihracat performanslarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Tarımsal dış ticaret verilerinin analizinde Harmonize Sistem (HS), Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (SITC) ve Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamaları (ISIC) kullanılarak karşılaştırma yapılmıştır. Çalışmada ayrıca, seçilmiş tarım ürünlerinin İhracat Piyasa Payı (İPP), Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) endeksi, İthalat Sızma Oranı, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabete Açıklık, İthalat/İhracat endeksleri kullanılarak rekabet gücünün analizi amaçlanmıştır. Rekabet gücü analizi amacıyla seçilen tarım ürünleri limon, mandalina, greyluft, portakal, kuru üzüm, kabuklu fındık ve zeytinyağıdır. Yapılan analizlere göre, Türkiye'nin kuru üzüm, kabuksuz fındık ihracatında güçlü pazar payına sahip olduğu, greyluft ihracatının pazar payında artış görüldüğü ancak portakal, limon ve zeytinyağı ihracatında pazar payının ve karşılaştırmalı üstünlüğünün gerilediği saptanmıştır. Pazarlama, finansman, girdi maliyetlerinin yüksekliği gibi sorunlar rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. Rekabet gücünün artırılması ve geliştirilmesi için söz konusu olumsuz faktörlerin giderilmesi istikrarlı gelişime yardımcı olacaktır. Türkiye tarım ürünleri ihracatını artırmak için alternatif pazarları ve tanıtım çalışmaları da yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, rekabet gücü, tarım, Türkiye

2022, x + 99 sayfa.

ABSTRACT

MSc Thesis

ANALYSIS OF TURKEY’S AGRICULTURAL FOREIGN TRADE

Alara GÜL DİLEK

Bursa Uludağ University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Agricultural Economics

Supervisor: Prof. Dr. Tolga TİPİ

This study aimed to analyze the foreign trade of the Turkish agricultural sector in the period 2000-2021 and to reveal the export performances of selected agricultural products. In the analysis of agricultural foreign trade data, comparisons were made using the Harmonized System (HS), International Standard Trade Classification (SITC), and International Standard Industry Classifications (ISIC). The study also aims to analyze the competitiveness of selected agricultural products by using Export Market Share (EMS), Revealed Comparative Advantage (RCA) index, Import Penetration Rate, Concentration Coefficient, Openness to Foreign Competition, Import/Export indices. The research analyzed the competitiveness of Turkey's foreign trade of citrus, raisins, shelled hazelnuts, and olive oil. According to the analysis, it has been determined that Turkey has a substantial market share in the exports of dried figs, raisins and shelled hazelnuts, while the market share of tangerine and grapefruit exports has increased, but it has lost its market share and comparative advantage in the exports of oranges, lemons and olive oil. High input costs, poor financing, and marketing issues are all detrimental to competitiveness. Stable development will be aided by the elimination of these detrimental elements in order to boost and enhance competitiveness. To expand the export of agricultural products, Turkey should seek out new markets and engage in promotional activities.

Key words: Foreign trade, competitiveness, agriculture, Turkey

2022, x + 99 pages.

ÖNSÖZ VE/VEYA TEŞEKKÜR

Uludağ Üniversitesi yüksek lisans tez çalışmam süresince bilgi birikimi ile her zaman yol gösterici olan, beraber çalışmaktan ve öğrencisi olmaktan gurur ve mutluluk duyduğum değerli tez danışmanım sayın Prof. Dr. Tolga TİPİ 'ye teşekkürü borç bilirim.

Bu çalışmamı sonsuz sevgi ve anlayışı ile hayatımın her alanında olduğu gibi tez çalışmam süresince de desteklerini esirgemeyen sevgili eşim Hasan DİLEK 'e ve her zaman olduğu gibi tez çalışmam süresince de beni cesaretlendiren hakkını asla ödeyemeyeceğim değerli annem Şirin GÜL 'e armağan ediyorum.

Alara GÜL DİLEK
02/09/2022

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ VE/VEYA TEŞEKKÜR	iii
SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ	vii
ÇİZELGELER DİZİNİ	viii
1. GİRİŞ	1
2. KURAMSAL TEMELLER ve KAYNAK ARAŞTIRMASI	4
2.1. Tarımsal Dış Ticaretin Yapısal Analizinde Kullanılan Yöntemler	4
2.1.1. Rekabet gücü analizi	4
2.1.1.1. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (Revealed Comparative Advantages- RCA)	4
2.1.1.2. Michaely Endeksi	5
2.1.1.3. Vollrath Endeksi	6
2.1.1.4. Karşılaştırmalı İhracat Performansı	7
2.1.1.5. Michael E. Porter Yaklaşımı	8
2.1.2. Dışa Açıklık Analizi	10
2.1.2.1. Ticaret Bağımlılık Endeksi	11
2.1.3. Yoğunlaşma Analizi	12
2.1.3.1. Yoğunlaşma Oranı (CRm-Concentration Ratio)	12
2.1.3.2. Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) Analizi	13
2.1.3.3. Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi (CCI)	14
2.1.3.4. Rosenbluth-Hall-Tideman Endeksi (RHTI)	14
2.1.4. Endüstri İçi Ticaret Analizi	15
2.1.4.1. Grubel-Lloyd Endeks	15
2.1.5. İthalat Sızma Oranı (Import Penetration Rate)	15
2.1.6. Uzmanlaşma Katsayısı	16
2.1.7. Dış Rekabete Açıklık	16
2.1.8. İhracat - İthalat Oranı	17
2.2. Geleneksel Dış Ticaret Teorileri	17
2.2.1. Merkantilizm	17
2.2.2. Fیزیokrasi	18
2.2.3. Mutlak Üstünlükler Teorisi	18
2.2.4. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	19
2.2.5. Heckscher-Ohlin Teorisi	19
2.3. Kaynak Araştırması	20
3. MATERYAL VE YÖNTEM	26
3.1. Materyal	26
3.2. Yöntem	26
3.2.1. Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (ISIC)	27
3.2.2. Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (SITC)	27
3.2.3. GTIP Harmonize Sistem Sınıflaması (HS-Harmonized System)	28
4. BULGULAR ve TARTIŞMA	31
4.1. Türkiye’de Tarım Sektörünün Mevcut Durumu	31

4.1.1. Türkiye’de yıllara göre tarla bitkileri üretimi	32
4.1.2. Türkiye’de diğer bitkisel ürünlerin üretim miktarları	33
4.1.3. Türkiye’de yıllara göre meyve üretim miktarları.....	34
4.1.4. Türkiye’de yıllara göre sebze üretim miktarları.....	35
4.1.5. Türkiye’de hayvansal üretimin mevcut durumu	35
4.2. Türkiye’nin Tarım Ürünleri Dış Ticaretinin Mevcut Durumu.....	37
4.3. Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC, Rev.3) göre Tarımsal Dış Ticaret	43
4.4. Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC, Rev.4) göre Tarımsal Dış Ticaret	48
4.5. Harmonize Sistem Sınıflamasına Göre Tarımsal Dış Ticaret	51
4.6. Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC, Rev.4) göre Tarımsal Dış Ticaret	60
4.7. Seçilmiş Tarım ürünlerinde Dış Ticaret ve Rekabet Gücü Analizi.....	611
4.7.1. Narenciye Dış Ticareti ve Rekabet Gücü Analizi	611
4.7.1.1. Türkiye Narenciye İhracat/İthalatı	622
4.7.1.2. Türkiye’nin Narenciye Sektöründeki Rekabet Gücü Analizi	644
4.7.2. Türkiye’de Kuru Üzüm Dış Ticareti ve Rekabet Gücü Analizi.....	777
4.7.2.1. Türkiye kuru üzüm ihracatı	777
4.7.2.2. Dünya’da Kuru Üzüm Dış Ticareti	788
4.7.2.3. Türkiye’nin Kuru Üzüm Sektöründeki Rekabet Gücü Analizi.....	800
4.7.3. Türkiye Kabuksuz Fındık Dış Ticareti ve Rekabet Gücü Analizi	811
4.7.3.1. Türkiye kabuksuz fındık ihracatı	811
4.7.3.2. Türkiye’nin kabuksuz fındık piyasasındaki rekabet gücü.....	833
4.7.3.3. Dünya kabuksuz fındık ticareti	844
4.7.4. Türkiye’de Zeytinyağı Dış Ticareti ve Rekabet Gücü Analizi	866
4.7.4.1. Türkiye’de zeytinyağı dış ticareti	866
4.7.4.2. Dünya’da zeytinyağı dış ticareti	88
5. SONUÇ	91
KAYNAKLAR	94

SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklama
AB	Avrupa Birliği
AKÜ	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler
CCI	Kapsamlı Yoğunlaşma İndeksi
CEP	Karşılaştırmalı İthalat Performansı
CRm	Yoğunlaşma Oranı
EAT	Endüstriler Arası Ticaret
FAO	Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HS	Harmonize Sistem
İPP	İthalat Piyasa Payı
ISIC	Uluslararası Standard Sanayi Sınıflaması
İTO	İstanbul Ticaret Odası
RMA	Görelİ İthalat Avantajı
RTA	Görelİ Ticaret Üstünlüğü
RXA	Görelİ İhracat Avantajı
SITC	Standard Uluslararası Ticaret Sınıflaması
TİM	Türkiye İhracatçılar Meclisi
TMO	Toprak Mahsülleri Ofisi
TOB	Tarım ve Orman Bakanlığı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 2.1. Sektör İçinde Rekabete Neden Olan Güçler.....	9

ÇİZELGELER DİZİNİ

	Sayfa
Çizelge 3.1. ISIC Rev.4'e göre Tarım ve Hayvancılık Sektör Kalemleri.....	27
Çizelge 3.2. STIC Rev.3'e göre Tarım ve Hayvancılık Sektör Kalemleri.....	28
Çizelge 3.3. Gümrük Tarife Cetveli Harmonize Sistem Sınıflamasında Tarım Sektörü Fasılları.....	29
Çizelge 4.1. Türkiye'de Yıllara göre Toplam Tarım Alanı (Bin Hektar).....	31
Çizelge 4.2. Türkiye'de Yıllara Göre Tahıl Üretim Miktarları (1000 Ton)...	32
Çizelge 4.3. Türkiye'de Yıllara Göre Diğer Bitkisel Ürünler Üretim Miktarları (1000 ton).....	33
Çizelge 4.4. Türkiye'de Yıllara Göre Meyve Üretim Miktarları (1000 Ton)..	34
Çizelge 4.5. Türkiye'de Bazı Sebze Üretim Miktarları (1000 Ton).....	35
Çizelge 4.6. Türkiye'de Yıllara Göre Hayvan Sayısı (Baş).....	36
Çizelge 4.7. Türkiye'de Yıllara Göre Hayvansal Ürünler.....	366
Çizelge 4.8. Sektörel Bazda İhracat Rakamları (1 000 000 \$).....	37
Çizelge 4.9. Türkiye Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri İhracat Rakamları (1000 \$).....	38
Çizelge 4.10. Yaş Meyve ve Sebzeler İhracat Rakamları (1000 \$).....	39
Çizelge 4.11. Meyve ve Sebze Mamulleri İhracat Rakamları (1000 \$).....	39
Çizelge 4.12. Kuru Meyve ve Mamulleri İhracat Rakamları (1000 \$).....	40
Çizelge 4.13. Fındık ve Mamulleri İhracat Rakamları (1000 \$).....	41
Çizelge 4.14. Zeytin ve Zeytinyağı İhracat Rakamları (1000 \$).....	41
Çizelge 4.15. Tütün Üretimi İhracat Rakamları (1000 \$).....	42
Çizelge 4.16. Süs Bitkileri ve Mamulleri İhracat Rakamları (1000 \$).....	42
Çizelge 4.17. Su Ürünleri ve Hayvancılık Mamulleri İhracat Rakamları (1000 \$).....	43
Çizelge 4.18. Yıllar İtibariyle Tarımsal İhracat (SITC, Rev3).....	44
Çizelge 4.19. Yıllar İtibariyle Tarımsal İthalat (SITC, Rev3).....	46
Çizelge 4.20. Yıllar İtibariyle Tarımsal İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (SITC, Rev3).....	47
Çizelge 4.21. Yıllar İtibariyle Tarımsal İhracat (SITC, Rev4).....	48
Çizelge 4.22. Yıllar İtibariyle Tarımsal İthalat (SITC, Rev4).....	50
Çizelge 4.23. Yıllar İtibariyle Tarımsal İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (SITC, Rev4).....	51
Çizelge 4.24. Harmonize Sınıflamaya Göre Tarımsal İhracat.....	52
Çizelge 4.25. Harmonize Sınıflamaya Göre Tarımsal İthalat.....	55
Çizelge 4.26. Harmonize Sınıflamaya Göre Tarımsal İhracatın İthalatı Karşılama Oranı.....	58
Çizelge 4.27. Yıllar İtibariyle Tarımsal İhracat (ISIC, Rev.4).....	60
Çizelge 4.28. Yıllar İtibariyle Tarımsal İthalat (ISIC, Rev. 4).....	60
Çizelge 4.29. Yıllar İtibariyle Tarımsal İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (ISIC, Rev4).....	61
Çizelge 4.30. Türkiye Narenciye Üretim Miktarı (Ton).....	61
Çizelge 4.31. Türkiye Narenciye İhracat Değerleri (1000 Dolar).....	62
Çizelge 4.32. 2021 Yılında Türkiye'nin en çok narenciye ihraç ettiği ülkeler	63

Çizelge 4.33.	Türkiye Narenciye İthalat Değerleri (1000 Dolar).....	64
Çizelge 4.34.	Türkiye Narenciye Tüketim Değerleri (ton).....	64
Çizelge 4.35.	Portakal İPP ve AKÜ endeks değerleri.....	65
Çizelge 4.36.	Portakal İthalat Sızma, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık, İhracat/İthalat endeks değerleri (ton).....	65
Çizelge 4.37.	Türkiye'nin en fazla portakal ihracatı yaptığı ilk 10 ülke (Bin Dolar).....	66
Çizelge 4.38.	Dünya Portakal İhracatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar).....	66
Çizelge 4.39.	Dünya portakal ithalatı yapan ilk 10 Ülke (Bin Dolar).....	67
Çizelge 4.40.	Portakal İhracatında Hedef ve Rakip Ülkeler.....	67
Çizelge 4.41.	Limon İPP ve AKÜ endeks değerleri.....	68
Çizelge 4.42.	Limon İthalat Sızma, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık, İhracat/İthalat endeks değerleri (ton).....	68
Çizelge 4.43.	Türkiye'nin en fazla limon ihracatı yaptığı ilk 10 ülke (Bin Dolar).....	69
Çizelge 4.44.	Dünya Limon İhracatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar).....	69
Çizelge 4.45.	Dünya Limon İthalatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar).....	70
Çizelge 4.46.	Limon İhracatında Hedef ve Rakip Ülkeler.....	70
Çizelge 4.47.	Türkiye'nin en fazla mandalina ihracatı yaptığı ilk 10 ülke.....	71
Çizelge 4.48.	Mandalina İPP ve AKÜ endeks değerleri.....	71
Çizelge 4.49.	Mandalina İthalat Sızma, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık, İhracat/İthalat endeks değerleri (ton).....	72
Çizelge 4.50.	Dünya Mandalina İhracatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar).....	72
Çizelge 4.51.	Dünya Mandalina İthalatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar).....	73
Çizelge 4.52.	Mandalina İhracatında Hedef ve Rakip Ülkeler.....	73
Çizelge 4.53.	Greyfurt İPP ve AKÜ endeks değerleri.....	74
Çizelge 4.54.	Greyfurt İthalat Sızma, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık, İhracat/İthalat endeks değerleri.....	74
Çizelge 4.55.	Türkiye'nin en fazla greyfurt ihracatı yaptığı ilk 10 ülke (Bin Dolar).....	75
Çizelge 4.56.	Dünya Greyfurt İhracatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar).....	75
Çizelge 4.57.	Dünya Greyfurt İthalatçı ilk 10 Ülke (Bin Dolar).....	76
Çizelge 4.58.	Greyfurt İhracatında Hedef ve Rakip Ülkeler.....	76
Çizelge 4.59.	Türkiye'de 2000-2020 yılları arası kuru üzüm üretimi (Bin Ton).....	77
Çizelge 4.60.	Türkiye 2000 ile 2020 yılları arası kuru üzüm toplam ihracat rakamları (Bin Dolar- Bin Ton).....	78
Çizelge 4.61.	Türkiye'nin en çok kuru üzüm ihraç ettiği ülkeler (Bin Dolar)	78
Çizelge 4.62.	Dünya Kuru Üzüm İhracatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar).....	79
Çizelge 4.63.	Dünya Kuru Üzüm İthalatçı ilk 10 Ülke (Bin Dolar).....	79
Çizelge 4.64.	Kuru Üzüm İhracatında Hedef ve Rakip Ülkeler.....	80
Çizelge 4.65.	Kuru Üzüm İPP ve AKÜ endeks değerleri.....	80
Çizelge 4.66.	Kuru Üzüm İthalat Sızma, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık, İhracat/İthalat endeks değerleri (ton)...	81
Çizelge 4.67.	Türkiye de 2000-2020 yılları arası kabuklu fındık üretimi (Ton).....	82
Çizelge 4.68.	Türkiye 2000 ile 2020 yılları arası toplam kabuklu fındık ihracat rakamları (Bin Dolar- Bin Ton).....	82

Çizelge 4.69.	Türkiye'nin en fazla kabuklu fındık ihracatı yaptığı ilk 10 ülke	82
Çizelge 4.70.	Türkiye'nin Fındık Piyasasındaki AKÜ ve İPP Analizi.....	83
Çizelge 4.71.	Kabuklu Fındık İthalat Sızma, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık, İhracat/İthalat endeks değerleri (ton)...	83
Çizelge 4.72.	Dünya Kabuksuz Fındık İhracatında ilk 10 Ülke.....	85
Çizelge 4.73.	Dünya Kabuksuz Fındık İthalatında ilk 10 Ülke.....	85
Çizelge 4.74.	Kabuksuz Fındık İhracatında Hedef ve Rakip Ülkeler.....	86
Çizelge 4.75.	Türkiye'de 2000-2020 yılları arası zeytinyağı üretim, tüketim, ihracat, ithalat değerleri.....	87
Çizelge 4.76.	Türkiye'nin en çok zeytinyağı ihraç ettiği ülkeler.....	87
Çizelge 4.77.	Zeytinyağı İPP ve AKÜ endeks değerleri.....	88
Çizelge 4.78.	Zeytinyağı Sızma, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık, İhracat/İthalat endeks değerleri (ton)...	88
Çizelge 4.79.	Dünya Zeytinyağı İhracatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar).....	89
Çizelge 4.80.	Dünya Zeytinyağı İthalatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar).....	89
Çizelge 4.81.	Zeytinyağı İhracatında Hedef ve Rakip Ülkeler.....	90

1. GİRİŞ

Tarım sektörü, nüfusun belirli bir kısmını bünyesinde bulundurması ve istihdam olanağı sağlaması, yaşam için zorunlu olan gıda maddelerini üreten sektör olması, üretilen ürünlerin milli gelir ve dış satımda değişen oranlarda yer tutması nedeniyle her ülkenin sosyo- ekonomik yapısında önemli bir yere sahiptir. Tarım sektörü birçok ülkede ulusal bir konu olmakla birlikte, belirli sayıda ülkenin birleşerek ortak karar aldıkları durumlarda da uluslararası bir konu olmakta ve ortak tarım politikaları oluşmaktadır.

Tarım insanlığın toplu hayata geçmesinden bu yana temel beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasında birincil kaynaktır. Asırlar boyunca, tarımın gelişmesi medeniyetlerin yükselişinde büyük rol oynamıştır. İnsanlar tarımın yaygınlaşmasından önce yaşamlarının büyük bir kısmını karınlarını doyurabilmek için yiyecek arayarak, vahşi hayvanları avlayarak ve bilmedikleri yabani bitkileri tüketerek hayatlarını geçirmişlerdir.

Başlarda insanların sadece karınlarını doyurabilmek için ürettikleri ürünler daha sonralarda insanoğlunun kendisini her zaman gıda güvencesi altında hissetme isteği, ürettikleri ürünlerin depolanmasına neden olmuş ve gıda fazlalığı oluşturmuştur. Bu fazla gıdanın değiş tokuş yoluyla başka bir mal ile takas edilebilir düzeye gelmesi tarımsal ticaretin başlamasına neden olmuştur (Aydın ve Aydın, 2018).

Binlerce yıldır çok yavaş ilerleyen tarımsal üretim, hayvanların evcilleştirilip tarımda kullanılmasıyla, basit sulama sistemlerinin geliştirilip kullanılmaya başlamasıyla, makinanın icat edilip geliştirilmesiyle, insanların keşfettikleri yerlerdeki yeni bitki çeşitleriyle tanışmasıyla, elektriğin icat edilip tarımda kullanılmaya başlanmasıyla, tarlada kullanılan gübre azot gibi ürünlerin keşiflerinin yapılmasıyla, bitkilerin büyümesinde ihtiyaç duyulan tarımsal ilaçların üretimi ile insanlığın tarıma olan ilgisini arttırmıştır. Ayrıca insanların buldukları coğrafyada yetişmeyen ürünler için ticaret yapma ihtiyacını doğurmuştur.

İlk çağlardan bugüne kadar tarımla ilgilenen medeniyetlerin büyüyüp gelişmesiyle birlikte tarımın ülke ekonomilerindeki önemi artmıştır. Tarım, insan beslenmesine,

istihdama, dış satıma, üretime, milli gelire ve sanayi sektörüne hem ham madde olarak hem de sanayi mallarına talep yaratma açısından sağladığı katkılar nedeniyle ülke ekonomilerinde önemli bir yer tutmaktadır.

Uluslararası ticaret, üretim ve kaynak çeşitliliği olan ülkelerin, ürettikleri mal ve hizmetleri kendilerine yetemeyen diğer ülkelere satma şeklidir (İstanbul Ticaret Odası [ITO], 2021). Tarımsal dış ticaret ise tarım ürünleri üzerinden yapılan ticaret şeklidir. Özellikle, tarımsal üretimde kendi kendine yetemeyen veya iklim koşullarından dolayı üretilmeyen tarımsal ürünlere ihtiyaç duyan ülkeler, kendi toplumunun gıda güvencesini sağlamak, sanayi sektörünün ihtiyaç duyduğu ham maddeyi temin etmek vb. nedenlerle bu ürünleri başka ülkelere karşılamak zorundadırlar. Bu durum dış ticaret yapan devletlerin küreselleşme ve kaynak çeşitliliği az olan ülkeler ile yakınlaşmasını artırarak zamanla ticari, ekonomik, siyasi ortaklıklar yapmalarına zemin hazırlar. Dış ticaret üstünlüğü olan ülkeler yaptıkları ticaret ile refah seviyesini artırır. Kendi kendine yetemeyen ülkeler ise zamanla dış ticarete bağımlı kalmaktadır.

Devletlerin kalkınmasında hayati öneme sahip olan tarım ürünleri dış ticareti ülkeye döviz temini sağlayarak devletlerin büyüme ve kalkınmalarında ülke ekonomisine daima katkı sağlamışlardır. Ancak tarımsal dış ticaret değişken döviz kuru, tarım politikaları, ambargolar, ülkeler arası siyasi politikalar, çeşitli görüş ayrılıklarından meydana gelen krizler, ülkeler arası geçmiş bağlar, ülkelerin sınır kapatma kararları, dış politika eylemleri, küresel finansal krizler, küresel iklim değişikliği gibi birçok değişkenden etkilenmektedir.

Tarımsal üretimde, sanayi sektörünün ve teknolojisinin gelişmesiyle, gıda maddeleri ve tarımsal hammadde üretimindeki çeşitli saklama soğutma yöntemlerindeki yenilikler, ambalaj ve muhafaza teknikleriyle raf ömürlerinin uzatılması, lojistik sektörünün gelişmesi ile ulaşımdaki kolaylıklar, tarım ürünlerinin hızlı ve düşük maliyetler ile taşınmasını sağlamaktadır. Bu koşullarda sağlanan kolaylıklar da uluslararası ticaret yapma isteğini arttırmaktadır.

Bu alışmada Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) ve Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü (FAO) veri tabanından derlenen dış ticaret verileri kullanılarak, Türk tarım sektörünün dış ticaretteki mevcut durumunu ve seçilmiş tarım ürünlerinin dış ticaretteki rekabet gücünü ortaya koymak amacıyla analizler yapılmıştır. Çalışmada, seçilmiş tarım ürünlerinden kuru üzüm, narenciye, kabuksuz fındık, zeytinyağı verileri kullanılarak İhracat Piyasa Payı (İPP), Açıklanmış Karşılaştırmalı stnlkler (AKÜ) endeksi, İthalat Sızma Oranı, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabete Açıklık, İthalat/İhracat endeksleri kullanılarak rekabet gücünün analizi amaçlanmıştır.

2. KURAMSAL TEMELLER ve KAYNAK ARAŞTIRMASI

2.1. Tarımsal Dış Ticaretin Yapısal Analizinde Kullanılan Yöntemler

2.1.1. Rekabet gücü analizi

Rekabet küreselleşen dünyada rakiplerine karşı üstünlük sağlamak için kullanılan önemli bir olgudur. Sürekli gelişmekte ve değişmekte olan dünyada ülkeler mevcut piyasasını korumak, güçlendirmek ve mallarını pazarlayabilmek için rekabet halinde olmak zorundadırlar. Rekabet gücü, bir ülkenin ekonomik performansını arttırmasına, yeniliklerin ortaya çıkmasına, üretim kapasitesinin artmasına neden olmaktadır. Böylece ülkelerin ekonomik kalkınmalarına fayda sağlanmaktadır (Şahinli, 2011).

Rekabet gücü analizi yapılabilmesi için yaygın olarak kullanılan birçok ölçüm endeksi bulunmaktadır. Bunlardan en çok kullanılanı Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksidir.

2.1.1.1. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (Revealed Comparative Advantages-RCA)

Balassa'nın ilk kez 1965 yılında formüle ettiği Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Kavramı (F - RCA), iki ülke veya iki farklı bölge arasında yapılan dış ticarete belirli bir ürün, endüstri veya sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüğü hesaplayabilmek için yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Bu endeks ile iki ülkenin toplam dış ticaret miktarının aynı mal, aynı endüstri ya da aynı sektördeki toplam dış ticaret miktarı ile karşılaştırıp avantaj farkının olup olmadığını belirlemeye çalışmaktır (Celep, 2020).

Balassa'nın AKÜ endeks formülasyonu aşağıdaki gibidir;

$$AKÜ_{ij} = (x_{ij} / X_i) (x_{iw} / X_w)$$

AKÜ_{ij}; j bir ülkenin ilgili i malı ile Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksini ifade etmektedir.

x_{ij} : ilgili j ülkesinin ilgili i malı ihracat rakamını

x_i : ilgili j ülkesinin toplam ihracat rakamını

x_{iw} : ilgili i malı ile dünya ihracat rakamını

X_w : dünyanın toplam ihracat rakamını

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi 1'den büyük olması (AKÜ>1), j ülkesinin ilgili i malında karşılaştırmalı üstünlüğü sahip olduğu yani o malda avantajlı olduğu sonucunu göstermektedir. Ayrıca ilgili o malın ülkedeki toplam ihracatındaki yeri, dünyadaki ticaret payından daha fazladır. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi 1'den küçük ise (AKÜ<1), ilgili malda dezavantajlı olduğunu sonucuna varılmaktadır (Şahinli, 2011).

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi 1'den büyük olması (AKÜ>) durumunda daha kapsamlı ve belirgin yorumlar yapılabilmesi için farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalara göre;

0<AKÜ_{ij}<1; karşılaştırmalı üstünlük yoktur

1<AKÜ_{ij}≤2; zayıf karşılaştırmalı üstünlük vardır

2<AKÜ_{ij}≤4; orta karşılaştırmalı üstünlük vardır

4<AKÜ_{ij} ; güçlü karşılaştırmalı üstünlük vardır (Tunca, 2020).

2.1.1.2. Michaely Endeksi

1962 yılında Michael Michaely tarafından geliştirilen endeks RCA (Revealed Comparative Advantages) 'nın alternatif şeklidir. Bu yöntem ekonomide, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörleri belirlemek için kullanılmaktadır. Yönteme göre, j ülkesinin toplam ihracatı içerisindeki k malı ihracat oranının çıkarılması ile ifade edilmektedir.

Michaely Endeksi aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir.

$$MI_{jk} = \frac{X_{jk}^j}{\sum X_{k}^j} - \frac{M_{k}^j}{\sum M_{k}^j}$$

Yapılan endeks sonucunda -1 ile +1 arasında değerlere ulaşılır. (+) değerler ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu, (-) değerler ise karşılaştırmalı üstünlükte avantajlı olmadığını belirtmektedir (Sarıçoban ve Kösekahyaoğlu, 2017).

2.1.1.3. Vollrath Endeksi

Rekabet gücü analiz yöntemlerindeki en önemli çalışmalardan birini yapan Vollrath (1991), Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (Revealed Comparative Advantages-RCA) endeksine alternatif olarak üç farklı tasvir de bulunmuştur. Vollrath sadece ihracatın ele alınmasının yeterli olmadığını savunmuş; ihracat, ithalat ve net ticaret endeksi verilerinin de hesaba katılması gerektiğini belirtmiştir. Vollrath, ithalat ve ihracatı kapsayan yöntemi Görelî Ticaret Üstünlüğü (RTA) olarak nitelendirmektedir. Bu endeks, Balassa endeksine eşit olan Görelî İhracat Avantajı (RXA) ile Görelî İthalat Avantajı (RMA) arasındaki fark olarak hesaplanmaktadır (Çakmak ve Salar, 2019).

Aşağıdaki gibi formüle edilmektedir (Altıntaş, 2013):

$$RTA_{ij} = RXA_{ij} - RMA_{ij}$$

$$RXA_{ij} = (X_{ij} / X_{it}) / (X_{nj} / X_{nt})$$

$$RMA_{ij} = (M_{ij} / M_{it}) / (M_{nj} / M_{nt})$$

$$RC_{ij} = \ln(RXA_{ij}) / \ln(RMA_{ij})$$

X = ihracat rakamını

M = ithalat rakamını

i = seçili malı

j = ülkeyi

t = toplam mal miktarını

n = karşılaştırmaya konu olan ülkeyi veya ülke topluluğunu simgelemektedir (Altıntaş, 2013).

RTA_{ij} = j ülkesinin i malı üzerinde görelî ticaret avantajını
RXA_{ij} = j ülkesinin i malı üzerinde görelî ihracat avantajını
RMA_{ij} = j ülkesinin i malı üzerinde görelî ithalat avantajını
RC_{ij} = j ülkesinin i malı üzerinde görelî rekabet üstünlüğü endeksini ifade etmektedir.
(Çakmak ve Salar, 2019).

Bu ifadeye göre 0'dan büyük olan değerler ilgili ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı avantaja sahip olduğunu, 0'dan küçük olanları karşılaştırılmalı dezavantaja sahip olduğunu simgelemektedir (Altıntaş, 2013).

2.1.1.4. Karşılaştırmalı İhracat Performansı

Karşılaştırmalı İhracat Performansı (Comparative Export Performance Index- CEP) rekabetin gücünü ölçmek için Balassa'nın en yaygın olarak kullanılan endekslerinden biridir. İki ülke arasındaki ihracat rekabet gücünü doğrudan karşılaştırmak için karşılaştırmalı ihracat performansı endeksi (CEP) kullanılmaktadır. Endeks ihracat paylarına dayanmaktadır ve bu nedenle iki endeksin bulguları karşılaştırmasına izin vermektedir (Bonney ve ark, 2019).

Aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir (Rao ve Ankalam, 2018).

$$CEP = \frac{(X_{ij}/X_i)}{(X_{aj}/X_a)}$$

X_{ij} = j ürününün i ülkesinden ihracatı

X_i = i ülkesinden yapılan toplam ihracatı

X_{aj} = j ürününün dünyadan toplam ihracatı

X_a = Dünyadan yapılan toplam ihracatı tanımlamaktadır.

Karşılaştırmalı İhracat Performansı hesaplama yöntemine göre endeks sonucu 1'den büyükse, ülke ilgili o emtia grubundaki ihracatında avantajlı durumda iken, 1'den küçük değerler bulunması sonucunda dezavantajlı olduğu kabul edilmektedir. Endeks seviyesi 0 ve 1 değerleri arasında ise karşılaştırmalı üstünlük yoktur, ancak endeks seviyesi 1 ve

2 değerleri arasında ise düşük bir karşılaştirmalı üstünlük vardır. Endeks seviyesi 3 ve 4 arasındaki ise orta seviyede karşılaştirmalı üstünlük vardır. 4'ün üzerindeki değerlerde ise yüksek bir karşılaştirmalı üstünlüğe sahiptir şeklinde değerlendirilmektedir (Kuşat, 2019).

2.1.1.5. Michael E. Porter Yaklaşımı

Michael E. Porter Yaklaşımı modern ticaret teorilerindeki içeriği en geniş çalışma modelidir. 1990 yılında Amerikalı bilim adamı Porter, “Uluslararası Rekabet Yeteneği” (The Competitive Advantage of Nations) adı kitabı ile rekabet gücünü tanımlamaya çalışmıştır. Porter’e ABD, Danimarka, Japonya, Güney Kore, İngiltere, İsviçre, Singapur, İsveç ve İtalya gibi rekabette güçlü ölkeler ile yapılan çalışmalarda “Uluslararası Rekabet Üstünlükleri Teorisi’ni” geliştirmiştir (Guliyeva, 2016).

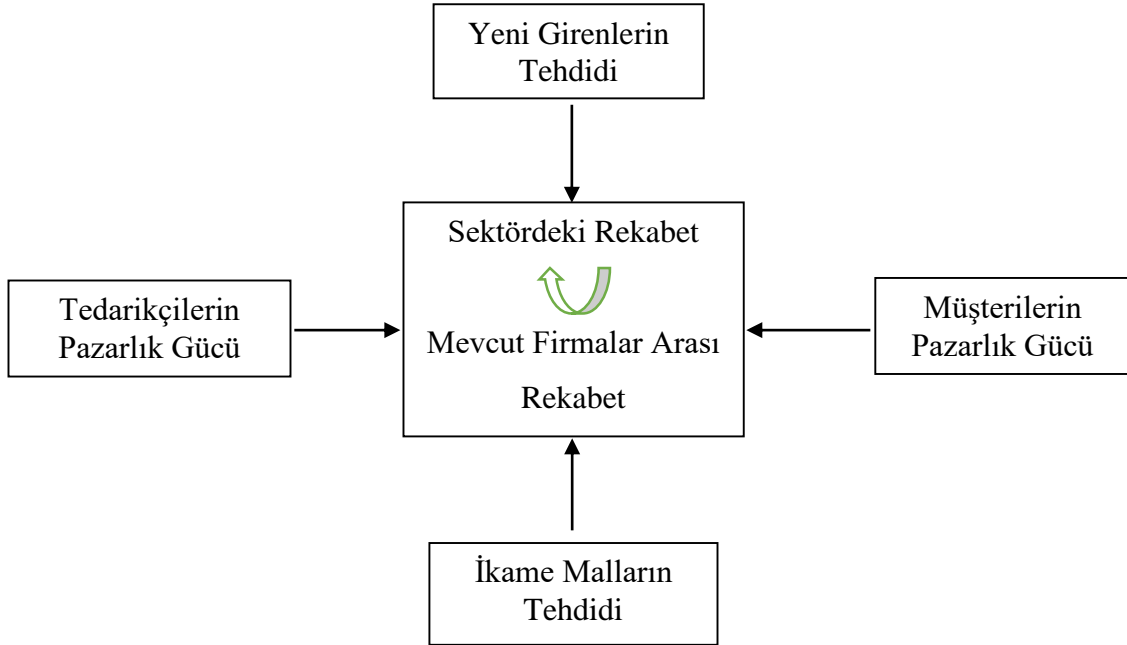
Rekabette yaşanan avantajlar maliyet ve farklılık olarak iki temel boyutta kendini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, rekabetteki avantajlar, bir firmanın benzer sektördeki rakiplerin ortaya koyduğu faydaları minimum giderle sunabildiğinde maliyet avantajı sağlanmış olmaktadır. Böylece rekabette yüksek kar avantajı sağlanmış olmaktadır. Ayrıca, işletmelerde farklılık yaratmak önemli ölçüde rekabet avantajı sağlamaktadır. Rekabetteki en önemli avantajlardan biri de işletmelerin kaynakları ve yetkinliklerindeki üstünlüklerindedir. Bu bakış açısına göre işletmelerin rakiplerine göre üstün rekabet avantajına sahip olabilmesi için yeterli kaynaklara ve yetkinliklere sahip olması gerekmektedir (Gürpınar ve Sandıkçı, 2008).

Porter, rekabet stratejisini, bir pazarda korunabilir bir pozisyon oluşturmak, beş rekabet gücüne karşı başarıyla mücadele etmek ve böylelikle işletme için üstün bir yatırım kazancı sağlamak için savunmacı ya da saldırgan önlemler almak olarak açıklamıştır. Porter’ın geliştirmiş olduğu bu modele göre, stratejiler işletmelerin yer almak istediği pazarın araştırılmasının ardından araştırma sonucuna uygun olarak belirlenir. Çünkü Porter’a göre bir işletmenin kârlılığının ilk temel belirleyicisi pazarın ekiciliğidir. Rekabet stratejisi, bir pazarın çekiciliğini belirleyen rekabet kurallarının çok yönlü anlayışından büyümelidir. Rekabet stratejisinin nihai amacı, bu kurullarla baş ederek en

ideal şekilde işletmenin lehine gelişme kaydetmektir. İster yurtiçi pazar isterse uluslararası pazar olsun, isterse işletme bir ürün veya hizmet üretsin, herhangi bir pazarda, rekabetin kuralları beş rekabet gücünde somutlaşır: Bunlar, mevcut rakipler arasındaki rekabetin şiddeti, potansiyel yeni rakiplerin giriş tehdidi, tedarikçilerin pazarlık gücü, müşterilerin pazarlık gücü ve ikame mal tehdididir.

Beş güç, endüstrinin karlılığını belirler; çünkü fiyatları, maliyetleri, yatırımları ve yatırımların getirisi gibi unsurları etkiler. Rakipler arasındaki rekabetin şiddeti, fiyatları ve fabrika, satış gücü, reklam ve ürün geliştirme gibi alanlarda rekabet etmenin maliyetlerini belirler. Potansiyel rakiplerin giriş tehdidi, fiyatları sınırlar ve giriş yapanları caydırmak için gereken yatırımı şekillendirir. Hammadde ve diğer girdilerin maliyetleri tedarikçilerin pazarlık gücünden etkilenir. Müşterilerin pazarlık gücü, örneğin ikame tehdidi gibi firmaların talep edebileceği fiyatları etkiler. Güçlü alıcılar pahalı hizmet talep ettiğinden, alıcıların gücü maliyet ve yatırımı da etkileyebilir.

Aşağıdaki şekilde Michael E. Porter'in beş temel gücü gösterilmektedir (Şekil 2.1).

Şekil 2.1. Sektör içinde rekabete neden olan güçler (Kaynak: Eren, 2004)

Şekil 2.1’de sektör içinde rekabete neden olan güçler verilmiştir. Yeni Giren Tehdidi; Firmalarda yeni girenler sektörlerin daha fazla pazar payı sağlamak için büyük kaynaklar sağlamasıdır. Bazı sektörlerde firmalar satın alma yolu ile belli bir pazara hızlıca giriş yapmaktadırlar.

Güçlü Tedarikçiler; Şirketlerde üretilen ürünlerin kalitesi, tedarikçilerden büyük oranda etkilenirler. İşletmeler, fiyatları yükseltip, ürün kalitesindeki miktarı düşürerek sektörlerde pazarlık gücü uygularlar. Bu nedenle bazı güçlü tedarikçilerin arttırdıkları fiyatlar ile şirketlerdeki kar oranının düşmesine sebep olmaktadır.

İkame Mallar; İkame mallar aynı ihtiyaçları karşılayabileceği düşünülen bir başka ürün ve hizmeti yerine koyabilmesidir. Porter’e göre önemli olan ikame ürünler ve hizmetlerin maliyeti ve alıcının ikame malı satın alma bağımlılığıdır. Örneğin Dizüstü bir bilgisayar yerine benzer işlemleri sağlayan akıllı bir telefonun kullanılması, tereyağı fiyatları yükseldiğinde margarinin tercih edilmesidir. Karlılık olarak bakıldığında ikame tehdidinin düşük olması gerekmektedir (Brujil, 2018).

Mevcut firmalar arasındaki rekabet; Bir sektörde faaliyet gösteren şirketlerin arasındaki rekabet seviyesi düşük oranda ise firmalarda yüksek fiyatlandırma ile kar elde etme avantajı sağlayabilirler. Bir sektördeki yüksek rekabet işletme karı açısından önemli tehdit oluşturabilir (Aktan ve Vural, 2004).

Güçlü alıcılar; piyasadan aldıkları ürünler kendi bünyelerindeki ürünleri oluşturuyorsa aldıkları ürünlerin maliyetleri son derece önemli olup, piyasayı araştırıp en avantajlı fiyatları seçerek almak isterler. Sektörlerden alınan ürünler maliyetlerin az bir kısmını oluşturuyorsa, çoğunlukla fiyatta daha az duyarlı olunmaktadır (Balcı, 2018).

2.1.2. Dışa Açıklık Analizi

Dışa açıklık en geniş anlamı ile; devletlerin diğer devletler ile entegre seviyesinin ne şekilde olduğunu, ekonomi politikalarının iç ya da dışa dönüklük seviyesinin hangisinin fazlaca kullanıldığını ve aralarındaki ticari ilişkilerindeki büyüklüğü açıklamaya çalışan

kavramdır. Ülkelerin küreselleşmeyle birlikte dünya ile olan entegrasyonunun nasıl olduğunu tespit ederken dışa açıklık göstergelerinden faydalanılmaktadır. Dışa açıklık kavramı ancak liberal ekonomi politikası ile sağlanmaktadır (Saçık, 2009).

1980’li dönemlerde liberalleşme politikaları ile gelişen ve gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret ve sermaye entegrasyonunun artmasıyla ülkeler arası etkileşim fazlalaşmıştır. Bu ekonomik etkileşimdeki büyüklük finansal açıklık, ticari açıklık ve dışa açıklık kavramlarını oluşturmuştur.

2.1.2.1. Ticaret Bağımlılık Endeksi

Dışa açıklık endeksi (openness index) olarak tanımlanan bu endeks ülkelerin uluslararası ticaretinde açıklık ya da bağımlılığını açıklamak için en fazla kullanılan yöntemlerden biridir. Bu endeks, döviz kuru rejimi, ekonomik tarifeler, tarife dışında yaşanan engeller, ekonomik büyüklük gibi değişkenlerden etkilenmektedir. Ticarete açıklık endeksine göre değerlerin yükselmesi sıklıkla açık bir ekonomiyi ifade etmektedir (Erol, 2015).

Ticarete Bağımlılık Endeksi aşağıdaki şekilde formüle edilmiştir.

$$\text{TDI} = (\text{X} + \text{M}) * 100 / \text{GDP}$$

Ticarete bağımlılık endeks hesaplamalarına göre;

X= ihracat değerini

M= ithalat değerini

GDP (Gross Domestic Product- Gayrisafi Yurtiçi Hasıla) GSYH’yı ifade etmektedir (Erol, 2015).

Ticari dışa açıklığın belirlenmesinde, ülkelerin toplam uluslararası ticaretinin GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) oranı olarak adlandırılan ticaret yoğunluğu şeklindeki göstergedir. Ülkelerin gelir ve enflasyon seviyeleri ticari dışa açıklığın durumunu değiştirmektedir. Genellikle gelişmekte olan ülkeler nakit ihtiyaçlarını finans sektörleri sağlarken enflasyonu yüksek ülkeler ile sürekli olarak etkileşim içerisindeyler. Düşük

gelirli ülkelerin sürekli olarak karşılaştığı sorunlardan biri olan finansal gelişme ve ticari dışa açıklık karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Genel olarak bu ilişki karşılaştırmalı üstünlükler riskine etki etmektedir (Arslan ve Barutçu, 2016).

2.1.3. Yoğunlaşma Analizi

Yoğunlaşma analizi en geniş kavramı ile dış ticarete belirli bir fasılda ya da belirli bir ürün ile belirli ülke ya da söz konusu belirli bir bölge için rekabet gücü yönünden karşılaştırılıp sektörlerin üstünlük mukayesesi yapılması olarak ifade edilebilir (Bayraktutan ve ark, 2012).

Yoğunlaşma analizlerinde en yaygın olarak kullanılan yoğunlaşma göstergeleri Yoğunlaşma Oranı (CRm-Concentration Ratio), Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI-Herfindahl-Hirschman Index), Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi (CCI), Rosenbluth-Hall-Tideman Endeksi (RHTI), Yoğunlaşma analizlerinde en yaygın olarak kullanılan yoğunlaşma göstergeleridir.

2.1.3.1. Yoğunlaşma Oranı (CRm-Concentration Ratio)

Belirli sayıdaki firma, sektör, ürün ya da ülkelerin toplam paylarını ifade eden kavrama yoğunlaşma oranı (CRm-Concentration Ratio) denmektedir. Yoğunlaşma oranı CRm 0 ile 100 arası değer almakta olup aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir.

$$CRm = \sum_{i=1}^m P_i * 100$$

CRm: yoğunlaşma oranını, Pi : ürün, fasıl veya ülkenin payını, m değeri ise CR4 ve CR8'i ifade etmektedir. Hesaplanan değerlerin 0'a yaklaşması yoğunlaşmanın azaldığını hesaplanan değerlerin 1'e yaklaşması yoğunlaşmanın arttığını ifade etmektedir

Bu yönteme göre değerlendirmek gerekirse, hesaplanan değerlerin;

CR4 < 30 ise düşük düzeyde yoğunlaşma,

30 ≤ CR4 < 50 ise orta düzeyde yoğunlaşma,

$50 \leq CR4 < 70$ ise yüksek düzeyde yoğunlaşma,
 $CR4 \geq 70$ ise çok yüksek düzeyde yoğunlaşma sağlanmıştır (Akar ve Ay, 2019).

2.1.3.2. Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) Analizi

Herfindahl-Hirschman Endeksi veya HHI puanı, pazar yoğunlaşmasının bir ölçüsünü ifade eder ve belirli bir sektördeki rekabet miktarının bir göstergesidir. Yatay birleşmeleri analiz etmede faydalıdır çünkü bu tür birleşmeler piyasa yoğunlaşmasını etkiler ve ekonomik teori ve önemli ampirik kanıtlar, diğer şeylerin eşit olduğunu gösterir. Firmaların bir piyasada yoğunlaşması, piyasa yapısının önemli bir unsuru ve rekabetin belirleyicisidir (Rhoades, 1993).

HHI endeksi piyasadaki tüm firmaların pazar paylarının karelerinin toplamı kullanılarak hesaplanmaktadır. HHI endeksinde firmaların pazar paylarının karelerinin alınması, pazar payı daha yüksek olan firmaların daha ağırlıklı temsil edilmesini sağlamaktadır. Yoğunlaşma analizinde bir diğer ölçüm yöntemi olarak kullanılan Herfindahl-Hirschman (HHI) endeksi aşağıdaki şekilde formüle edilmiştir (Bikker ve Haff, 2002).

$$HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2$$

Endeks hesaplamalarındaki değerlere göre (Erol, 2015);

0 = tam rekabetçi piyasa

1 = tekel piyasa söz konusudur

0,1 = değerinin aşağısında rekabetçi

01,-0,18 = arası orta rekabetçi

0,18 = üzerindeki değerler rekabetçi olmayan durumundadır.

Bu endekse göre birim sayısı (n) artıkça Herfindahl-Hirschman ters orantılı olarak azalmaktadır. Birimlerin büyüklükleri arasında eşitsizlik artarsa Herfindahl-Hirschman endeksi yükselmektedir. Bu sayede rekabet seviyesi az, yoğunlaşma ise yüksek değerlidir.

2.1.3.3. Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi (CCI)

Bir diğer yoğunlaşma endeksi olan bu endeks 1970 yılında Holvath tarafından geliştirilip Holvath endeksi olarak adlandırılmıştır. Şu şekilde formüle edilmiştir (Akkaya ve Yılmaz, 2020).

$$CCI = S^1 + \sum_{i=1}^n S_i^2 * (2 - S_i)$$

S₁ : n tane pay içerisinde en büyük pay sahibidir. Hesaplanan endeks rakamları 0'a yaklaştıkça azalırken 1 değerine yaklaştıkça yoğunlaşma azalmaktadır.

2.1.3.4. Rosenbluth-Hall-Tideman Endeksi (RHTI)

Bir diğer yoğunlaşma endeksi olan Rosenbluth-Hall- Tideman Endeksi, Rosenbluth tarafından 1955-1961 yılları arası ortaya atılmış, ancak Tideman tarafından son hali verilmiştir. 0 ile 1 arasında değerlere sahiptir. Bu endekse göre hesaplanan değerler 1'e yaklaştıkça monopol piyasaya, firma sayısı 0'a yaklaştığında yoğunlaşma derecesi azalmaktadır (Tatlı, 2018).

RHTI endeksi şu şekilde formüle edilir (Galetić ve Obradović, 2018).

$$HTI = 1 / (2 \sum_{i=1}^n i S_i - 1)$$

S_i : i. Seçili firmanın piyasadaki payını

j: Seçili firmaların sırasını

Sektör üzerindeki payı büyük olan firma için j=n,

Sektördeki piyasa payı küçük olan firma içinse j=1 kullanılmaktadır (Tatlı, 2018).

2.1.4. Endüstri İçi Ticaret Analizi

2.1.4.1. Grubel-Lloyd Endeks

1971-1975 yılları arasında Grubel-Lloyd tarafından oluşturulan bu endeks endüstri içi ticaret analizi ölçüm yönteminde en çok kullanılan endeks türüdür. Farklı ürün veya fasıl grupları ile farklı ülke veya bölge kıyaslaması yapabilmek için EAT (Endüstriler-Arası Ticaret) yöntemi ile EİT (Endüstrilerin ithalatı ile tam olarak eşleşen ihracat değeri) olarak iki farklı endeks tasarlanmıştır (Aydemir ve Kemer, 2017).

Grubel-Lloyd endeksi aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir (Blesić ve ark., 2016):

$$GL = 1 - \frac{|x - m|}{x + m}$$

GL = Grubel-Lloyd index

X = Sektör ithalat değeri

M = Sektör ihracat değeri

$$GL_{\text{sektör}} = 1 - \frac{|\text{ihracat}_{\text{sektör}} - \text{ithalat}_{\text{sektör}}|}{\text{ihracat}_{\text{sektör}} + \text{ithalat}_{\text{sektör}}}$$

Endeks 0 ile 1 arasındadır. Daha yüksek endeks değeri, endüstri içi ticarete daha yüksek uzmanlaşma seviyesini göstermektedir (Blesić ve ark., 2016).

2.1.5. İthalat Sızma Oranı (Import Penetration Rate)

İthalat sızma oranı iç talebin ithalat tarafından ne ölçüde karşılandığını gösteren yaygın bir modeldir. Buna göre ithalat sızma oranı bir sektörde ithalat miktarının o sektördeki toplam talebine bölünmesi ile yüzdesel olarak ifade edilmektedir (Fronczek, 2017).

Aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir.

$$\text{İthalat Sızma Oranı} = \frac{\text{Toplam ithalat miktarı}}{\text{Toplam üretim} + \text{ithalat} - \text{ihracat}} * 100$$

Elde edilen değerlerin 100'e yakın olması iç talebin tamamına yakını ithalat ile karşılandığını göstermektedir.

2.1.6. Uzmanlaşma Katsayısı

1939 yılında Florance tarafından geliştirilen bu yönteme göre, uzmanlaşma katsayısı bir ildeki imalat sanayinin sektörel bazda uzmanlaşma düzeyini göstermek için kullanılmaktadır. Uzmanlaşma katsayısı ölçerken bir ilde bulunan sektör payını ülke genelindeki paylara kıyaslanarak değerlendirilmektedir (Çiftçi, 2018).

Aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir.

$$\text{Uzmanlaşma Katsayısı} = X_i D / X_i E$$

$X_i D$ = Türkiye'nin i sektörü üretimi

$X_i E$ = Türkiye'nin i sektörünün yurtiçi tüketimi ifade etmektedir (Turhan, 2008).

2.1.7. Dış Rekabete Açıklık

Dış rekabete açıklık göstergesine göre, sektörlerin ithalat ve ihracat seviyeleri dikkate alınmaktadır. Elde edilen oranın yüksek değerde olması sektörün dışa açık durumda olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir.

$$\text{Dış Rekabete Açıklık} = (X_i A / X_i D) + (1 - (X_i A / X_i D)) \times (X_i B / X_i E)$$

$X_i A$ = Türkiye'nin i sektörü ihracatı

$X_i D$ = Türkiye'nin i sektörü üretimi

$X_i B$ = Türkiye'nin i sektörü ithalatı

$X_i E$ = Türkiye'nin i sektörünün yurtiçi tüketimi (Turhan, 2008).

2.1.8. İhracat - İthalat Oranı

Bir ülkenin ihracat değerinin ithalat değerine oranlanması ile hesaplanmaktadır.

$$\text{İhracat- İthalat Oranı} = X_i A / X_i B$$

Aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir.

$X_i A$ = Türkiye'nin i sektörü ihracatı

$X_i B$ = Türkiye'nin i sektörü ithalatı (Turhan, 2008).

2.2. Geleneksel Dış Ticaret Teorileri

Geleneksel dış ticaret teorileri, ülkeler arasındaki dış ticaretin hangi faktörlere bağlı olduğu sorusuna cevap aramaktadır. Geleneksel teorilerde dünya ticareti ülkeler arası kaynak farklılıklarına dayandırılmakta ve ticaret farklı üretim faktörü yoğunluğuna sahip endüstriler arasında gerçekleştiği belirtilmektedir.

Geçmişten günümüze dış ticaret teorilerindeki değişimler incelendiğinde, ticari kapitalizm Merkantilist iktisadi düşünceyi, tarımın kapitalistleşmesi Fizyokratik iktisadi düşünceyi, Sanayi Devriminin ise Klasik İktisadi düşünceyi ortaya çıkardığı ifade edilmektedir (Öztürk, 2003).

2.2.1. Merkantilizm

Merkantilizm, 1450 ile 1750 yılları arasında yani Orta çağın sonu ile Sanayi devrimi arasındaki dönemde varlığını sürdüren iktisadi düşüncedir. Merkantilizm görüşüne göre güçlü olmanın en önemli koşulu hazinenin büyümesi ve ülkeler arası ticaretin olumlu yönde olması, yani ihracatın ithalata oranla yüksek olması gerektiği için devlet ile tacirler arası menfaat birliğini doğurmuştur. Dış ticaret esas anlamda Merkantilist ideolojisi ile ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bu dönem, dış ticaretin artması ile ithalatın yapılmaması sermaye birikimlerini arttırıp ticari kapitalizmin gelişmesine sebep olmuştur. 16. yüzyılda merkantilizm görüşü birçok devletler arasında kabul görmüştür (Aydemir ve Güneş, 2006).

Merkantilizme göre zenginlik altın gümüş gibi kıymetli madenlere sahip olmakla belirlenmektedir. Bu görüşe göre para değerlidir ve servetin göstergesi altın ve değerli madenlerdir. İdeolojiye göre altın gümüş gibi değerli madenlerin kontrolü devlet tarafından yapılmaktadır. Buna göre değerli madenlerin ülkeye girişini desteklenmeli ve ülkeden çıkışı engellenmelidir. Jean Bodin, William Petty, Locke bu görüşünün başlıca düşünürleridir (Kızılkaya, 2021).

2.2.2. Fizyokrasi

Fizyokratik iktisadi düşünce 18.yüzyılda Fransa’da doğmuş doğa düzen kelime anlamına gelmektedir. Bu ideoloji Merkantilizm’in aksine iktisadi düşünce tarihine büyük değerler katmıştır. Dönemde bilinen maliyetler ve bilinmeyen fiyatlar hakkında çalışmalar yapılmıştır. Yenilikçilik girişimleri başlanmış ve Richard Cantillon öncülük etmiştir. Richard Cantillon’a göre mallar belirli bir fiyat üzerinden alınıp belirsiz bir fiyat üzerinden satılırsa daha fazla kar sağlanacak ve bu şekilde ticaret yapanları daha fazla teşvik edecektir düşüncesini savunmuştur (Öztopçu, 2016).

Bu görüşün en önemli katkısı merkantilizmin üzerinde durmadığı tarım sektörünü iyileştirmeye çalışılmasıdır. İdeolojiye göre tarım ihracatının sanayi malları ihracatından daha önemli olduğu düşünülmüştür. Fizyokratlar toplumu toprak sahipleri, tüccarlar sanayiciler olarak üçe ayırmış ve vergi teorisini oluşturarak tek vergili sistemine geçiş gibi ekonomik ilişkilere önemli katkıda bulunmuşlardır.

2.2.3. Mutlak Üstünlükler Teorisi

1776 yılında Adam Smith, “Ulusların Zenginliği” adlı yapıtında uluslararası ticaretin neden yapıldığını ifade etmek için kaleme aldığı, modern uluslararası ticaretin ortaya çıkışına öncülük eden önemli bir teoridir (Palacıoğlu, 2018). Smith farklı ülkelerin belirli malların üretiminde mutlak avantaja sahip olduklarını ileri sürmüştür.

Adam Smith teorisine göre Merkantilizm görüşüne karşı olarak dış ticarete her iki ülke de kazanır görüşünü savunmuştur. Smith’e göre ülkeler uluslararası ticaretin olmadığı durumda daha fazla üretim ve tüketim gerçekleştirir, bu durumun sebebi ise uluslararası

iş bölümü ve uzmanlaşmadır şeklinde açıklamıştır. Mutlak üstünlük teorisine göre, serbest ticaret ortamında herhangi bir ülkenin diğer ülkeye göre daha ucuza ürettiği malı mutlak üstünlüğe sahip olduğu maldır. Söz konusu mal üzerinde üretimde uzmanlaşma sağlayarak geliştirdiği şeklini ihraç ederse, ülke daha pahalıya ürettiği malı ise ithal ederse devletlerin refah seviyesinin artacağı görüşünü savunmuştur (Schumacher, 2016).

2.2.4. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Ricardo'ya göre uluslararası ticareti mutlak üstünlüklere dayandırmaya gerek yoktur. Böyle bir yaklaşım kuramın kapsamını daraltır. Çünkü mutlak üstünlükler, karşılaştırmalı üstünlüklerin özel bir durumu gibidir. Karşılaştırmalı üstünlüklerin gerçekleştiği durumlarda mutlak üstünlük de vardır, ama bunun tersi geçerli değildir, yani karşılaştırmalı üstünlük elde edilen her durumda mutlak üstünlük bulunmayabilir.

Bir ülke iki malda mutlak üstünlüğe sahip olsa dahi dış ticaretin yapılabilmesi mümkündür. Bu durumda dış ticaret karşılaştırmalı üstünlükler doğrultusunda yapılmaktadır. Dolayısıyla her iki malda da mutlak olarak üstün olan ülke karşılaştırmalı olarak daha üstün olduğu malın üretiminde uzmanlaşmalı, diğer malın üretimini ise diğer ülkeye bırakmalıdır. Karşılaştırmalı üstünlüklere göre bir ülke bir malı daha düşük maliyetle üretiyorsa, o ülke o malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

2.2.5. Heckscher-Ohlin Teorisi

Heckscher—Ohlin kuramı, ticaretin en önemli nedeni olarak ülkeler arasındaki faktör donanımları ve fiyatlardaki farklılıklar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu kuram, her ülkenin üretiminde görece bol ve ucuz olan faktörünü fazla olarak kullandığı malı ihraç, üretiminde görece kıt ve pahalı olan faktörünü yoğun olarak kullandığı malı ise ithal edeceğini öngörmektedir. Kuram ayrıca ülkeler arasındaki faktör fiyatlarında var olan farklılıkların da serbest ticaret ile yok edileceğini öngörmektedir (Öztürk, 2003). Ayrıca ülkeler söz konusu malları ihraç edip diğer ürünleri de farklı ülkelere ithal ederse özel bir maliyet avantajı sağlarlar (Wood, 2008).

2.3. Kaynak Araştırması

Bu bölümde, konu ile ilgili olarak önceki yıllarda yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Çiftçi (2011) “Agricultural Imports of Turkey” isimli çalışmasında 1993-2009 dönemleri arasında Türkiye'nin tarımsal dış ticaretin yapısal gelişimi analiz edilmiş ve tarımsal ithalattaki artışın sebepleri incelenmiştir. Tarımsal ithalattaki artışın büyük çoğunluğu döviz kurundaki dalgalanmalar, artan nüfus oranları, ekonomik değerler faktörü olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca tarımsal hammaddeye olan ihtiyaç ve Türkiye’de yetişmeyen kakao, hindistan cevizi, kaju fıstığı gibi tarımsal ürünlere ilginin artmasıdır.

Gencer (2012), çalışmada 1993-2008 yılları arasında Newton’un standart yerçekimi modeli kullanarak ithalat ve ihracat analizleri yapılmaktadır. Çalışmanın temel amacı çekim modelinin Türkiye örneği kullanılarak günümüzde geçerliliğinin olup olmadığı sorusunun cevaplanmaya çalışılmasıdır. Bu modele göre iki ülke arasındaki ticaret hacminin büyüklüğü doğru orantılı, aralarındaki mesafe ise ters orantılı olduğu düşünülmektedir. Türkiye'nin her iki yönde en önemli ticaret hacmi Orta Doğu ülkeleri ile görülmektedir. Bunun başlıca sebebi ortak kültür, İslam dini ve ortak tarihtir. Türkiye'nin bugünkü durumuna bakıldığında lojistik ve teknolojiyeledeki değişimleri, küreselleşme ile azalan ulaşım maliyetleri ile Avrupa, Asya hatta Afrika ülkeleri arasında köprü görevi görmekte ve coğrafi uzaklıklar günümüz dış ticaretinde hala oldukça önemlidir. Sonuç olarak çekim modelinin, günümüz şartlarında hala geçerli olduğunu göstermektedir.

Szczepaniak (2013) araştırmasında Grubel-Lloyd endeksi yöntemini kullanarak Polonya'daki tarımsal ürünlerin endüstri-içi ticaretin önemini analiz etmeye çalışmıştır. Çalışmanın esas amacı Polonya'daki tarım ve gıda sektörünün rekabet gücünün incelenmesidir. Araştırmalar sonucunda özellikle AB (Avrupa Birliği) üyeliğinden sonra ticaret düzeyinde büyüme ve endüstri içi rekabetin daha fazla aktif olduğu ve saptanmıştır.

Ishchukova ve ark. (2014) çalışmasında 1996-2012 dönemleri arası Rusya'nın tarım ve gıda ürünleri iç ve dış ticaret yapısını ele almaktadırlar. Araştırmadaki esas amaç, Rusya'nın endüstri-içi ticaretini ve değişen ticaret yapısını analiz etmektir. Çalışmada Fontagne ve Freudenberg yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Rusya'nın coğrafi konumu sebebiyle Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile endüstri-içi dış ticaretinde avantajlı yapıda bulunduğu ancak Güney Amerika için endüstri-içi ticareti oldukça düşük seviyede olduğu saptanmıştır.

Erol (2015) yaptığı "Türkiye Tarımsal Dış Ticaretinin Yapısal Analizi ve AB Sürecinin Etkileri" isimli doktora tezinde 1990-2013 dönemleri arası Türkiye'nin tarımsal ihracat sürecini, ihracattaki karşılaşılan sorunlarını, rekabetteki avantaj ve dezavantajlarını, endüstrici durumunu, denge oranlarını, ithalatın ihracatı karşılama oranı ve ticaretteki değerlendirmesini analiz edilmiştir. Çalışmada HS (Harmonized System- Harmonize Sistem), ISIC- (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities- Uluslararası Standard Sanayi Sınıflaması), SITC- (Standard International Trade Classification- Uluslararası Standard Ticaret Sınıflaması) yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda ithalatın ihracata bağımlılık oranının ve tarımsal üretimde hammadde ihtiyacının fazla olduğu saptanmıştır.

Koç'un (2015) yaptığı "Türkiye Tarım Ürünleri Dış Ticareti: Turunçgiller, Fındık, İncir, Kayısı ve Çekirdeksiz Üzüm" adlı çalışmada, 2000-2013 yılları arası Türkiye'nin tarımsal dış ticaret oranlarını, ihracat yapısını, genel durumunu, tarımsal üretimde ve dış ticaretinde karşılan zorluklar hakkında bilgiler verilmiştir. Türkiye'de tarımsal destekleme politikaları, yeterli sayıda eğitimler, uygun iklim koşulları ile tarımsal ihracat rakamlarını 2023 yılı ile iki katına çıkarmayı hedeflemektedir.

Bashimov ve ark. (2017), "Türk Gıda Sanayisinin Dış Ticaret Yapısının Analizi", isimli araştırmada Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler, Net Ticaret İndeksi, Grubel-Lloyd modelini kullanarak Türk Gıda endüstrisinin güçlü yanlarını ve endüstri içi ticaret kat sayısını değerlendirme yapmışlardır. Çalışmanın esas amacı 2001-2015 yılları arasındaki istatistikî verilerden yararlanılarak Türk gıda endüstrisinin tarımsal ihracat yapısını analiz etmektir.

Araştırmada Armonize Mal Tanım Kodlama Sistemi (Harminized Commodity Description and Coding System) HS 2 haneli sınıflandırma yöntemi ile dış ticaret verileri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'nin uluslararası gıda sanayinde rekabet gücünün avantajlı olduğu saptanmıştır.

Akkaya (2017) araştırmasında 1994 yılını baz alarak seçili tarım ürünleri olan incir, fındık, zeytin, kayısı, üzüm, buğday üretimi iç ve dış ticareti incelemiştir. Bu çalışmadaki temel amaç Türkiye'de en fazla üretim ve dış ticareti yapılan seçili tarım ürünlerinin tarımsal dış ticaretteki serbestleşme üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesidir. Araştırmada betimsel tarama modeli kullanılmış, veri analizlerinde trend ve fark analizi yöntemi kullanılmış ve 1994 yılına göre hesaplamalar yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, tarım ürünleri ihracatındaki serbestleşmenin incir, üzüm ve kayısı üzerinde pozitif etkileri görülürken; fındık, zeytin ve buğdayda çok fazla bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Kuzminov (2017) çalışmasında 1996-2016 yılları arasında küreselleşme ile tarımsal ihracatın ilerleyen gelişme sürecini analiz etmektedir. Araştırmanın konusu, sürdürülebilir kalkınmanın küresel hedeflerine ulaşma olasılığı açısından gelişmekte olan ülkelerde tarımsal ihracatın özelliklerinin belirlenmesidir. Çalışmada genel bilimsel ve özel araştırma yöntemleri kullanılarak, sistematik bir yaklaşıma, bilimsel literatürün ve istatistiksel bilgilerin karşılaştırmalı bir analizine, bir grafik yöntemine ve bir korelasyon analizine dayanan araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu çalışmada Dünya Bankası ve FAO'nun 1990-2016 yılları arasında istatistiksel bilgiler kullanılmıştır. Araştırma sonucunda tarımsal dış ticaret ödemeleri ve dünya tarım piyasalarında fiyat dalgalanmalarını dengede tutma ve Ulusal, coğrafi ve doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen, gelişmekte olan ülkeler, tarımsal ihracatta kendine özgü özelliklerini belirleyen ortak sorunlara sahiptir. Bu tür tarımsal dış ticarete gelişmekte olan ülkelerin üretim, ulaşım ve ticaret altyapısının ülke ekonomileri üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri tespit edilmiştir.

Parlakay ve Duru (2017) yaptıkları çalışmalarında 1996 yılı itibari ile DİR (Dahilde İşleme Rejimi) teşvik yönteminin uygulanmasıyla Türkiye'nin ihracattaki gelişim

sürecini ve işlenmiş tarım ürünleri ihracatındaki rakamlarını Trend Analiz modelini kullanarak ilerleyen dönemlerdeki seyrini araştırmışlardır. Elde edilen verilere göre DİR sisteminin Türkiye’de işlenmiş tarım ürünleri ihracatını canlandırarak Türkiye ekonomisine büyük fayda sağladığı görülmektedir. Bu sistemin devam etmesi potansiyel pazar payını arttırmada ve uluslararası rekabet gücünün artmasında avantaj sağlamaktadır.

Aydın ve Aydın (2018) çalışmalarında 1996-2017 dönemleri arasında iki farklı sınıflandırma kullanarak ISIC (Endüstri Sınıflama Uluslararası Standardı) Rev.3 ve SITC (Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması) yöntemleri ile tarımsal ihracat rakamlarını analiz etmişlerdir. Yapılan araştırmalar sonucunda Türkiye’nin tarımsal dış ticaret verilerine göre kullanılan ISIC Rev.3 yöntemi göre Türkiye’de tarımsal dış ticaret rakamları 2000’li yıllarda dış ticaret fazlası vermiş, SITC Rev.3 verilerine göre işlenmiş gıda maddeleri dış ticaret fazlası vermiştir.

Çelik (2018)’de Gıda rejimini kavramsal ve dönemsel olarak incelemiş Türkiye’de tarımsal dış ticarete yaşanan sorunları ele almıştır. Çalışmanın birinci bölümünde 1870-1930 yılları arasındaki İngiliz egemenliği altında gelişen gıda rejimini, ikinci bölümünde 1950-1970 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin ikinci gıda rejimini ele almış ardından çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye’nin tarımsal dış ticareti analiz etmiş ve değişimi ele almıştır. Çalışmanın esas amacı Türkiye’nin tarımsal dış ticaretini analiz etmeye çalışarak küresel olarak ortaya çıkabilecek gıda rejimine hazır olup olmadığını öngörmeyi amaçlamaktır. Araştırmalar sonucunda Türkiye’de kapitalizm adı altında 19. yüzyılda başlayıp 21. yüzyıla kadar devam eden tarımsal hammadde bağımlılığındaki artışının giderilmesine, tarımda küreselleşme ile girdi maliyetlerinin azalması, devletlerin aktif rolde olmayışı ve yanlış politikalar izlemesinin önüne geçilmesine, tarımsal üretimde devletlerin üretici ile koordine çalışması gerektiği belirtilmiştir.

Duru ve ark. (2019) araştırmalarında 1996-2016 dönemleri arası Türkiye ve Dünya buğday ürünleri ithalat ve ihracat yapıları incelemişlerdir. Çalışmalarında FAO (Dünya Gıda ve Tarım Örgütü), (TÜİK) Türkiye İstatistik Kurumu, TMO verileri dikkate

alınmıştır. Buğday mahsulleri üretimine tüketicinin alım gücünde zorlanmaması adına düşük maliyetler ile satılması; üreticinin gübre, mazot ve tarım ilaçları fiyatlarından etkilenerek buğday üretimi yapmak istememelerine neden olmuştur. Buğday üretimindeki bu etkiler ithalat oranlarını arttırmaktadır. Buğday mahsulleri dış ticareti için gerekli teşvikler öneriler sunulmuştur.

Güngül ve Yenilmez (2019) yaptığı “Üstel Düzleştirme Yöntemi ile Türkiye’nin Tarım Sektörü Dış Ticaret Dengesi Tahmini” adlı çalışmasında 2018-2023 dönemleri arası tarımsal dış ticaretini aylık bazda değerlendirmeye çalışmışlardır. Yapılan araştırmada mevsimler dikkate alınarak üstel düzleştirme yöntemi ve holt-winter metodundan yararlanılmıştır. Araştırmalar sonucunda Türkiye’nin 2023 yılının tahmini dış ticaret oranı hesaplanmış ve ithalatın ihracatı karşılama oranında azalış yaşanacağı düşünülmüştür.

Celep (2020) yapmış olduğu araştırmada 2001-2018 yılları arasında Türkiye’nin tarımsal ithalat oranları ve son yıllarda tarımsal ihracat rakamları hızla yükselen Rusya Federasyonunun uluslararası HS(Armonize Sistem) 7’inci fasıl tarımsal dış ticaretine konu olan ürünlerini Balassa’nın AKÜ (Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler) İndeksi, Michaely İndeksi, Regresyon ve Korelasyon methodlarını kullanarak analiz etmeye çalışmıştır. Çalışmanın esas amacı Türkiye’nin tarımsal ithalatın ihracatı karşılama oranını ve son yıllarda tarımsal ihracat rakamları hızla yükselen Rusya’nın dış ticaret verileri incelenerek gelişmesinde optimum fayda sağlayacak önermelere ulaşılması hedeflemiştir. Yapılan analizler sonucunda Balassa’nın AKÜ (Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler) İndeksi ve Michaely İndeksi sonucuna göre Türkiye’nin tarımsal ihracatta rekabet üstünlüğü ve ihracatın ithalatı karşılama üstünlüğü avantajının olduğuna, Kutup boylamına yakın bölgede olan Rusya’nın 7’inci fasıl tarımsal rekabette dezavantajlı ve negatif endeksli olduğuna ulaşılmıştır.

Tekin (2020) çalışmasında 2000-2018 yılları arasında Çekim Modeli yöntemini kullanarak Türkiye’nin E7 ülkeleri ile yapmış olduğu dış ticaret hacmini analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın birinci bölümünde E7 ülkelerinin temel ekonomik yapıları hakkında bilgiler verilmiş, ikinci bölümde Türkiye ile E7 ülkeleri arasındaki dış ticaret

ilişkisi üzerinde durulmuş, çalışmanın üçüncü ve son bölümlerinde ise dış ticaret hacmi standart olarak analiz edilmiş daha sonrasında ise Basit/İlkesel Çekim Modeline Türkiye'nin nüfus ve Linder değişkeni eklenerek farklı Çekim Modelleri oluşturulmuş ve analiz edilmiştir. Çalışmada yapılan analizler sonucunda Türkiye ile E7 ülkelerinin GSYİH'leri ve E7 ülkelerinin toplam nüfusu arasında Basit/İlkesel Çekim Modeline pozitif yönlü ve anlamlı ilişki saptanmış, bağımsız değişken olan coğrafi uzaklıktan kaynaklanan mesafe değişkenine negatif yönlü etki gösterdiğine ilaveten Linder değişkeni ile Türkiye'nin nüfus değişkeni arasında anlamlı bir ilişki oluşmadığı sonucuna varılmıştır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1. Materyal

Bu çalışmanın ana materyalini Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) ve Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü (FAO) veri tabanından derlenen tarımsal yapı, üretim ve dış ticaret verileri oluşturmaktadır. İstatistiki verilerin yanında, konu ile ilgili olarak çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından hazırlanmış sektör raporları ve bu konuda daha önce yapılmış çalışmalar da materyal olarak kullanılmıştır. Çalışmada, tarımsal dış ticaret farklı dış ticaret veri sınıflamalarına göre 1990-2020 dönemi verileri üzerinden değerlendirilmiştir. Türk tarım sektörünün mevcut durumu, dış ticaretinin yapısı ve bazı seçilmiş tarım ürünlerinin rekabet gücünü ortaya koyabilecek veriler kullanılmıştır.

3.2. Yöntem

Tarımsal dış ticaret verilerinin uluslararası karşılaştırılması açıklanması ve değerlendirilmesinde Harmonize Sistem (HS), Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (SITC) ve Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (ISIC) en yaygın olarak kullanılan sınıflandırma biçimidir.

Bu çalışmada tarım sektörünün dış ticaret verilerinin derlenmesinde söz konusu 3 farklı sınıflandırma biçimi dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Tarım sektörünün dış ticaretinin genel analizi dışında, seçilmiş tarım ürünlerinin dış ticaretteki rekabet gücünü ortaya koymak amacıyla analizler yapılmıştır. Bu amaçla rekabet gücünü ölçmek amacıyla İhracat Piyasa Payı (İPP), Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) endeksi, İthalat Sızma Oranı, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık, İhracatın İthalatı Karşılama Oranı gibi bir takım rekabet gücü göstergeleri kullanılmıştır. Söz konusu rekabet gücü göstergelerinin hesaplanmasına ve yorumlanmasına ilişkin yöntem 2. Bölümde yer alan “Kuramsal Temeller” başlığı altında ele alındığı için burada ayrıca açıklanmamıştır.

3.2.1. Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (ISIC)

Tüm ekonomik faaliyetlerin Uluslararası Standart Endüstriyel Sınıflandırılması (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities-ISIC) Birleşmiş Milletler ve Ekonomik Sosyal Konseyi tarafından 1948 yılında kabul edilmiştir. Ekonomik faaliyet türüne göre sınıflandırmasında ISIC hem ulusal uluslararası yaygın olarak kullanılmaktadır. ISIC Rev. 2 sınıflandırmasının ilk revizyonu İstatistik Komisyonu tarafından 1958 yılında ardından 1968 yılında yayınlanmıştır. 1989 ve 1990 yılından itibaren tekrar revize edilerek ISIC Rev.3 kullanılmaya başlanmış, 2002 yılında ise yeni güncelleme yapılarak ISIC Rev. 3.1'e geçilmiştir. Yeni çıkan ürünlerin ve faaliyet kollarının sınıflandırmaları genişletilmesi ve detaylandırılması amacı ile Rev. 4 oluşturulmuştur. 2006 yılı itibari ile ISIC Rev.3 ve ISIC Rev.3.1 yerine ISIC Rev.4 kullanılmaktadır (UNSD, 2008).

Birleşmiş Milletler (NS), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Örgütü (UNESCO), Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNICO) ve diğer birçok uluslararası kuruluşlar istatistiksel verileri analiz edip yayınlarken ISIC'yi kullanırlar (UNSD, 2002). ISIC da 21 kısım, 99 bölüm, 238 grup ve 419 kod bulunmaktadır.

Çizelge 3.1. ISIC Rev.4'e göre Tarım ve Hayvancılık Sektör Kalemleri

Kod	Sınıflandırma
01	Tarım ve Hayvancılık
02	Ormancılık ve Tomrukçuluk
03	Balıkçılık ve Su Ürünleri Yetiştiriciliği

Kaynak: ILO, 2021.

3.2.2. Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (SITC)

Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (Standard International Trade Classification- SITC), Birleşmiş Milletler tarafından 1950 yılında tasarlanmış dış ticareti konu olan malların sınıflandırmasını sağlayan ve özellikle uluslararası dış ticaret verilerinin karşılaştırılması için kullanılan sistemdir. Bu Sınıflandırmaya göre 1960 yıllarına gelindiğinde birçok ülkede büyük uluslararası kuruluşlar, uluslararası mal

ticaretini istatistiklerinin sınıflandırmasında SITC sistemini esas almışlardır. SITC’da 3.121 adet 5 basamaklı kod bulunmaktadır (UNSD, 2006).

Teknolojik yapıdaki değişimler ve dış ticaret miktarındaki artışlar nedeni ile Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması SITC 4 kez revize edilmiştir. 1986 yılına ait revize edilen SITC Rev.3 listesi kullanılmaktadır (Sandalcılar, 2010). Bu çalışmada SITC Rev 3 sınıflandırması yanında SITC Rev 4 sınıflandırması da dikkate alınmıştır.

Çizelge 3.2. STIC Rev.3’e göre Tarım ve Hayvancılık Sektör Kalemleri

Kod	Sınıflandırma
00	Canlı hayvanlar
01	Et ve et müstahzarları
02	Süt, süt ürünleri ve kuş yumurtaları
03	Balıklar ve yumuşakça kabuklu ve omurgasızlar
04	Hububat, hububattan hazırlanmış ürünler
05	Meyve ve sebzeler
06	Şeker, şeker ürünleri ve bal
07	Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri
08	Hayvanlar için gıda maddeleri
09	Çeşitli yenilebilir ürünler ve hazırlanmış ürünler
11	İçkiler
12	Tütün ve tütün mamulleri
21	İşlenmemiş kösele, deri ve kürk
22	Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler
23	Ham kauçuk (sentetik ve rejenere kauçuk dahil)
24	Mantar, odun ve kereste
25	Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt
26	Dokuma elyafı (yün topları hariç) vb. artıkları
29	Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş tarımsal ürünler
41	Hayvansal sıvı ve katı yağlar
42	İşlem görmemiş bitkisel yağlar, rafine edilmiş, fraksiyonlara ayrılmış
43	İşlem görmüş bitkisel ve hayvansal katı/sıvı yağlar, mumlar

Kaynak: SBB, 2021.

3.2.3. GTIP Harmonize Sistem Sınıflaması (HS-Harmonized System)

Gümrük İşbirliği Konseyince 1981 yılında kullanıma sunulan Harmonize Sistem Sınıflaması; gümrük tarifelerini esas alan istatistiksel sınıflama biçimidir. Dünya Gümrük Örgütüne bağlı bu sınıflama yöntemi, 170’den fazla ülke tarafından kabul edilen çok amaçlı uluslararası terminolojidir (World Customs Organization [WCO], 2013).

Çizelge 3.3. Gümrük Tarife Cetveli Harmonize Sistem Sınıflamasında Tarım Sektörü Fasılları

Kod	Fasıl Adı
01	Canlı hayvanlar
02	Etler ve yenilen sakatat
03	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar
04	Süt ürünleri; kuş ve kümes hayvanlarının yumurtaları tabii bal; tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan yenilebilir hayvansal menşeli ürünler
05	Tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan hayvansal menşeli ürünler
06	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler; yumrular, kökler ve benzerleri; kesme çiçekler ve süs yaprakları
07	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular
08	Yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları
09	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat
10	Hububat
11	Değirmencilik ürünleri; malt nişasta buğday gluteni
12	Yağlı tohum ve meyveler; muhtelif tane, tohum ve meyveler; sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler saman ve kaba yem
13	Lak; sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar
14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler; tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler
15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar ve bunların parçalanma ürünleri; hazır yemeklik katı yağlar hayvansal ve bitkisel mumlar
16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları
17	Şeker ve şeker mamulleri
18	Kakao ve kakao müstahzarları
19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları; pastacılık ürünleri
20	Sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke
23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler

Kaynak: UTİKAD, 2021.

HS, dış ticaretle ilgili düzenlemeleri, Dünya Gümrük Örgütü yapmaktadır. Türkiye’de gümrük tarife cetvelinden ise Gümrük ve Ticaret Bakanlığı sorumludur. Dünya Gümrük Örgütü bünyesinde dış ticarete konu olan eşyaların sınıflamasında tarife cetvelindeki kodlar üzerinden işlem görmektedir. Gümrük tarife cetveli 21 bölüm 96 fasıldan oluşmaktadır. Fasıllar 2’li kod 4’lü kod ve 6’lı kod olarak sınıflandırılmış ve alt gruplara ayrılmıştır. Tüm eşya/eşya grubu farklı bir GTİP koduna sahiptir. Türkiye’de 12 sınıflama kodu bulunmaktadır. Söz konusu kodlar tüm dünyanın gümrüklerinde aynı grubu ifade etmektedir (Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri [OAİB], 2021).

Tarım sektörünün dış ticaretinin analizinde genellikle, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan ISIC Rev. 3 veya Rev. 4 verileri esas alınmaktadır. Bu sınıflandırmada bazı tarım ürünlerinin hammadde kısmı tarım sektörü içinde görülürken, işlenmiş hali tarım dışı sektörlerde yer almaktadır. Bu şekilde yapılacak analizlerde çok doğru bir değerlendirmeye izin vermeyecektir. Bu nedenle SITC Rev. 3 ve Harmonize sistem sınıflandırmaları kullanılarak yapılacak dış ticaret analizlerinin değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Böylece, tarım sektörünün dış ticareti hammadde ve işlenmemiş ürünler yanında işlenmiş gıda maddeleri olarak da değerlendirilebilmektedir.

4. BULGULAR ve TARTIŞMA

4.1. Türkiye’de Tarım Sektörünün Mevcut Durumu

Türkiye’de tarım sektörü, Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar devletin sosyal ve ekonomik alanlarda kalkınmasında önemli paya sahip olmuştur. Ülkedeki tarımın; ülke nüfusunun gıda ve giyinme ihtiyacı olan hammaddeyi sağlaması, milli gelire ve istihdama fayda sağlaması, sanayi sektörüne katkı sağlaması, ihracata etkisi ile ülkeye döviz katkısı sağlaması ile tarım Türkiye’de ve tüm dünyada vazgeçilmez bir sektör niteliğindedir (Arslan ve ark, 2015).

Çizelge 4.1. Türkiye’de Yıllara Göre Toplam Tarım Alanı (Bin Hektar)

YIL	Toplam İşlenen Tarım Alanı						Çayır ve Mera Arazisi	Toplam İşlenen Tarım Alanı	Toplam Tarım Alanı
	Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler	Nadas	Sebze Alanı	Diğer meyveler içecek ve baharat bitkileri alanı	Bağ Alanı	Zeytin ağaçlarının kapladığı alan			
1990	18 868	5 324	635	1 583	580	866	14 177	27 856	42 033
1995	18 252	5 124	938	1 399	556	556	12 378	26 834	39 212
2000	18 038	4 826	904	1 476	535	600	12 378	26 379	38 757
2005	18 005	4 876	894	1 653	516	662	14 617	26 606	41 223
2010	16 333	4 249	802	1 749	478	784	14 617	24 394	39 011
2015	15 723	4 114	808	1 985	462	837	14 617	23 934	38 551
2016	15 575	3 998	804	2 048	435	846	14 617	23 711	38 328
2017	15 498	3 697	798	2 085	417	846	14 617	23 347	37 964
2018	15 421	3 513	784	2 176	417	864	14 617	23 180	37 797
2019	15 398	3 387	790	2 235	405	879	14 617	23 099	37 716
2020	15 628	3 173	779	2 271	401	887	14 617	23 145	37 762
2021	160 31	3 059	755	2 316	390	889	14 617	23 446	38 063

Kaynak: TÜİK, 2022a.

Çizelge 4.1’de Türkiye’de yıllara göre toplam tarım alanı verilmiştir. Sunulan veriler incelendiğinde toplam işlenen tarım alanları 1990-2000 yılları arasında %5,30 azalış, 2000-2010 yılları arasında %7,52 azalış, 2010-2021 yılları arasında %3,88 azalış kaydedildiği görülmektedir.

İşlenen tarım alanlarındaki azalışın temel kaynağı, tarım topraklarının amaç dışı kullanımı nedeniyle yaşandığı ve bu azalışın da özellikle tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin ekim alanlarının azalmasına neden olduğu söylenebilir.

4.1.1. Türkiye’de yıllara göre tarla bitkileri üretimi

Türkiye uzun yıllardan beri dünyada tahıl üretimi yönünde kendi kendine yeten birkaç ülkeden biri olarak bahsedilmesine rağmen, son on yılda tarım alanlarında kontrolsüz şehirleşme, erozyon, şehirlere göç edilmesi gibi sebeplerden dolayı tarımsal üretimin artan nüfusu karşılama oranı gittikçe azalmaktadır.

Türkiye tahıl üretiminde elverişli iklim koşullarına ve toprağa sahiptir. Türkiye’de tarım sektörünün dış ticareti açısından önemli tarla bitkileri olarak; buğday, mısır, ayçiçeği, yağlı tohumlar ve kuru baklagiller sayılabilir.

Çizelge 4.2. Türkiye’de Yıllara Göre Tahıl Üretimi (1000 Ton)

Ürünler	2000	2005	2010	2015	2019	2020	2021
Buğday	21 000	21 500	19 674	22 600	19 000	20 500	17 650
Arpa	8 000	9 500	7 250	8 000	7 600	8 300	5 750
Dane Mısır	2 300	4 200	4 310	6 400	6 000	6 500	6 750
Çeltik	350	600	860	920	1 000	980	1 000
Çavdar	260	270	365,6	330	310	295,7	200
Yulaf	314	270	203,9	250	265	314,5	276
Kaplıca	8,6	7,4	7,7	4,7	3	2,8	4,1
Darı	5,3	7,2	6,8	6,2	4,8	5,7	4,3
Mahlut	10,6	6,7	1,1	0,8	0	0	0
Tritikale	-	110	93,3	125	215,1	276,2	228
Kuş yemi	0,23	0,10	0,83	0,39	3,84	12,55	6,1
Sorgum	-	0,20	0,22	0,004	0,004	0,005	0,025
Kara Buğday	-	-	-	-	-	-	1,4

Kaynak: TÜİK, 2022a.

Çizelge 4.2’de Türkiye’de yıllara göre tahıl üretim miktarları sunulmaktadır. Türkiye’de tahıl üretim miktarı en yüksek olan ürünler sırasıyla buğday, arpa, dane mısırdır.

Buğday üretiminde 2000-2010 yılları arasında %6,31 azalış, 2010-2021 yılları arasında %15,95 azalış, arpa üretiminde 2000-2010 yılları arasında %9,3, 2010-2021 yılları arasında %20,68 azalış, dane mısır üretiminde 2000-2010 yılları arasında %87,39 artış görülürken 2010-2021 yılları arasında üretimde %56,1 oranında artış düzeyine ulaşmıştır.

Buğday üretim miktarı, ekim alanı, verim, iklim, tarım sistemi ve toprak yapısına göre değişiklik göstermektedir. Türkiye’de buğday üretim miktarındaki azalma, ekim alanlarının daralmasının yanında, iklime bağlı etmenler ve üretim maliyetlerindeki artışın olumsuz etkilerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

4.1.2. Türkiye’de diğer bitkisel ürünlerin üretim miktarları

Türkiye’de tahıllar dışında üretimi yapılan önemli ürünlerin üretim miktarları Çizelge 4.3’te verilmiştir. Çizelge 4.3. incelendiğinde Türkiye’de üretim miktarı en yüksek olan bitkisel ürünler sırasıyla şeker pancarı, patates, çığit ve ayçiçeğidir.

Çizelge 4.3. Türkiye’de Yıllara Göre Diğer Bitkisel Ürünler Üretim Miktarları (1000 ton)

Ürünler	2000	2005	2010	2015	2019	2020	2021
Şeker Pancarı	18 821,03	15 181,25	17 942,11	16 022,78	18 054,32	23 025,74	18 250,00
Patates	5 370,00	4 060,00	4 513,45	4 760,00	4 979,82	5 200,00	5 100,00
Ayçiçeği	800,00	975,00	1 320,00	1 680,70	2 100,00	2 067,00	2 415,00
Çığit	1 295,07	1 291,18	1 272,80	1 213,60	1 320,00	1 064,19	1 350,00
Nohut	548,00	600,00	530,63	460,00	630,00	630,00	475,00
K. Fasulye	230,00	210,00	212,76	235,00	225,00	279,52	305,00
K. Mercimek	280,00	520,00	422,00	340,00	310,00	328,42	228,00
Soya	44,50	29,00	86,54	161,00	150,00	155,23	182,00
Yerfıstığı	78,00	85,00	97,31	147,54	169,33	215,93	234,17
Susam	23,80	26,00	23,46	18,53	16,89	18,65	17,66
Aspir	0,02	0,22	26,00	70,00	21,88	21,33	16,20
Kolza	0,19	1,20	106,45	120,00	180,00	121,54	140,00
Haşhaş	11,56	13,64	36,91	30,73	27,29	20,54	21,04
Y. Mercimek	73,00	50,00	25,40	20,00	43,63	42,40	35,00
Tütün	200,28	135,25	53,02	67,99	68,22	79,08	73,00

Kaynak: TÜİK, 2022a.

Türkiye’de 2000 yılında 18 821,03 bin ton üretimi yapılan şeker pancarının 2021 yılına geldiğinde 18 250,00 bin üretim yapılarak %3,03 azalış göstermektedir.

4.1.3. Türkiye’de yıllara göre meyve üretim miktarları

Türkiye coğrafi yapısı iklimi ve verimli toprakları bakımından meyve üretimine elverişli ve dünyada yetişen birçok meyvenin anavatanı konumundadır.

Çizelge 4.4. Türkiye’de Yıllara Göre Meyve Üretim Miktarları (1000 Ton)

Ürünler	2000	2005	2010	2015	2019	2020	2021
Yumuşak Çekirdekli							
Elma	2 400	2 570	2 600	2 569	3 618	4 300	4 493
Armut	380	360	380	463	530	545	530
Ayva	105	100	121	112	180	189	192
Sert Çekirdekli							
Zeytin	1 800	1 200	1 415	1 700	1 525	1 316	1 738
Şeftali	430	510	539	642	830	892	891
Kiraz	230	280	417	535	664	724	689
Kayısı	530	860	450	680	846	833	800
Erik	195	220	240	279	317	329	332
Turunçgiller							
Portakal	1 070	1 445	1 710	1 816	1 700	1 333	1 742
Mandalina	560	715	858	1 156	1 400	1 585	1 819
Limon	460	600	787	750	950	1 188	1 550
Greyfurt	130	150	213	250	249	238	249
Sert Kabuklular							
Fındık	470	530	600	646	776	665	684
Antep fıstığı	75	60	128	144	85	296	119
Ceviz	116	150	178	190	225	286	325
Badem	47	45	55	80	150	159	178
Kestane	50	50	59	63	72	76	77
Üzümü Meyveler							
Üzüm	3 600	3 850	4 255	3 650	4 100	4 208	3 670
Nar	59	80	208	445	559	600	647
Muz	64	150	210	270	548	728	883
İncir	240	285	254	300	310	320	32
Çilek	130	200	299	375	486	546	669

Kaynak: TÜİK, 2022a.

Çizelge 4.4’de Türkiye’de yıllara göre meyve üretim miktarları verilmiştir. TÜİK (2022) verilerine göre Türkiye’de üretim miktarı en yüksek olan meyveler sırasıyla elma, üzüm, zeytin, portakal ve mandalınadır.

Çizelge 4.4.’e göre 2000 yılında 2 400 bin ton elma üretimi 2021 yılına gelindiğinde %87,20 artışla 4 493 bin ton düzeyine ulaşırken 2000 yılında 3 600 bin ton üzüm üretimi 2021 yılına gelindiğinde %1,94 artışla 3 670 bin ton düzeyine ulaşmıştır.

Türkiye’de 2000 yılında 1 800 bin ton zeytin üretimi 2021 yılına gelindiğinde %3,44 azalışla 1 738 bin ton düzeyine gerilerken, 2000 yılında 1 070 bin ton portakal üretimi 2021 yılına gelindiğinde %62,80 artışla 1 742 bin ton düzeyine ulaşmıştır.

4.1.4. Türkiye’de yıllara göre sebze üretim miktarları

Türkiye tarımsal çeşitliliğe ve ekolojik zenginliğe sahip şanslı bir ülkedir. Ilıman ve subtropikal kuşakta yetişen 50’den fazla sebze türü Türkiye’de yetişmektedir.

Çizelge 4.5. Türkiye’de Bazı Sebze Üretim Miktarları (1000 Ton)

Ürünler	2000	2005	2010	2015	2019	2020	2021
Domates	8 890	10 050	10 052	12 615	12 841	13 204	13 095
Karpuz	3 940	3 970	3 683	3 918	3 870	3 491	3 468
Kuru Soğan	2 200	2 070	1 900	1 879	2 200	2 280	2 500
Hıyar	1 825	1 745	1 739	1 822	1 916	1 886	1 890
Kavun	1 865	1 825	1 611	1 719	1 777	1 724	1 638
Sivri Biber	1 090	744	816	919	902	838	1 064
Patlıcan	924	930	846	805	822	835	832
Sarımsak	81	82	76	94	103	116	132
Pırasa	308	326	244	231	234	225	213
Havuç	235	388	533	534	663	588	590

Kaynak: TÜİK, 2022a.

Türkiye’de 2000-2021 yıllarında gerçekleşen bazı sebze üretimi ile ilgili görsellere çizelge 4.5’de yer verilmiştir. Sunulan veriler incelendiğinde üretim miktarı en yüksek olan sebzeler sırasıyla domates, karpuz, kuru soğan ve hıyardır.

2000 yılında 8 890 bin ton olan domates üretimi 2020 yılına gelindiğinde %47,30 oranında artışla 13 095 bin ton düzeyine ulaşırken, karpuz üretimi %11,97 azalış göstermiştir. 2000 yılında 2 200 bin ton üretim gösteren kuru soğan 2021 yılında 2 500 ton üretim ile %13,63 artış düzeyine ulaşmıştır.

4.1.5. Türkiye’de hayvansal üretimin mevcut durumu

Çizelge 4.6’da Türkiye’de yıllara göre hayvan sayıları, çizelge 4.7’de ise hayvansal üretim miktarları verilmiştir. Türkiye’de yetiştiriciliği en fazla olan hayvanlar sırasıyla

koyun, sığır ve keçidir. 2000 yılında 28 492 000 baş koyun yetiştiriciliği 2021 yılına gelindiğinde %58,56 artışla 45 177 690 baş üretim yapılmıştır. Ardından 2000 yılından 2021 yılına gelindiğinde %51,41 artışla sığır yetiştiriciliği, %71,38 artışla keçi üretimi izlemiştir.

Çizelge 4.6. Türkiye’de Yıllara Göre Hayvan Sayısı (Baş)

Yıl	Sığır	Koyun	Keçi	Toplam
1990	8 847 230	40 553 000	10 977 000	60 377 230
1995	7 817 913	33 791 000	9 111 000	50 719 913
2000	11 789 000	28 492 000	7 201 000	47 482 000
2005	10 526 440	25 304 325	6 517 464	42 348 229
2010	11 369 800	23 089 691	6 293 233	40 752 724
2015	13 994 071	31 507 934	10 416 166	55 918 171
2019	17 688 139	37 276 050	11 205 429	66 169 618
2020	17 965 482	42 126 781	11 985 845	72 078 108
2021	17 850 543	45 177 690	12 341 514	75 369 747

Kaynak: TÜİK, 2022a.

Çizelge 4.7. Türkiye’de Yıllara Göre Hayvansal Ürünler

Yıl	Kırmızı et (Ton)	Süt (Ton)	Tavuk eti (Ton)	Tavuk yumurtası (Bin adet)	Bal (Ton)	Yaş ipek kozası (Ton)	Yapağı (Ton)	Kıl (Ton)	Tiftik (Ton)
1990	506 995	9 618 000	-	7 698 637	51 286	2 171	60 559	4 070	1 495
1995	415 240	10 602 000	-	10 268 668	68 620	271	50 775	34 00	800
2000	491 497	9 793 000	663 301	13 508 586	61 091	60	43 139	2 697	421
2005	737 220	11 107 897	936 697	12 052 455	82 336	157	46 176	2 654	302
2010	879 819	13 543 674	1 444 059	11 840 396	81 115	126	42 823	2 607	200
2015	1 187 018	18 654 682	1 909 276	16 727 510	108 128	115	59 196	5 569	325
2019	1 740 616	22 960 379	2 138 451	19 898 126	109 330	90	70 588	6 162	380
2020	1 785 952	23 503 790	2 136 263	19 788 063	104 077	90	79 754	6 401	463
2021	1 952 038	23 200 306	2 245 770	19 297 591	96 344	76	85 916	6 700	468

Kaynak: TÜİK, 2022a.

Çizelge 4.7’deki verilere göre 1990 yılında 506 995 ton üretimi gerçekleştirilen kırmızı etin 2021 yılında %258 artışla 1 952 038 ton üretim sağladığı görülmektedir. Ardından 1990 yılında 9 618 000 ton süt üretimi 2021 yılına gelindiğinde %141 artışla 23 200 306 ton üretime ulaşmıştır. Tiftik üretiminde %68 azalış gerçekleşirken, yaş ipek kozası üretiminde %96 azalış olduğu görülmektedir.

4.2. Türkiye'nin Tarım Ürünleri Dış Ticaretinin Mevcut Durumu

Türkiye'nin tarım ürünleri dış ticaretinin mevcut durumunu ortaya koymak amacıyla 2000-2021 dönemi için Türkiye İhracatçılar Meclisi kayıtlarından elde edilen veriler kullanılmıştır. Çizelge 4.8'de Türkiye'nin 2000 ile 2021 seçili yılları arasındaki sektörel bazda ihracat rakamları verilmiştir.

Çizelge 4.8. Sektörel Bazda İhracat Rakamları (Milyon \$)

YILLAR	2000	2005	2010	2015	2019	2020	2021
I. TOPLAM TARIM İHRACATI	4 019	9 668	15 039	20 798	23 394	24 369	29 737
A. BİTKİSEL ÜRÜNLER	3 468	7 528	11 148	14 906	15 348	16 350	19 343
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	1 141	2 220	4 112	6 126	6 787	7 301	9 156
Yaş Meyve ve Sebze	396	968	2 184	2 085	2 260	2 731	3 083
Meyve Sebze Mamulleri	362	866	1 119	1 317	1 548	1 683	2 028
Kuru Meyve ve Mamulleri	418	636	1 243	1 340	1 416	1 399	1 574
Fındık ve Mamulleri	587	1 928	1 544	2 825	2 028	1 946	2 260
Zeytin ve Zeytinyağı	59	307	189	189	282	271	309
Tütün	488	563	698	918	908	910	783
Süs Bitkileri	13	35	56	77	106	106	147
B. HAYVANSAL ÜRÜNLER	171	412	962	1 814	2 514	2 451	3 400
C. AĞAÇ VE ORMAN ÜRÜNLERİ	379	1 727	2 928	4 077	5 529	5 566	6 993
II. TOPLAM SANAYİ İHRACATI	22 593	62 243	93 520	108 965	138 253	127 645	170 880
A. TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	3 444	6 548	9 086	11 430	12 121	11 224	15 051
B. KİMYEVİ MADDELER VE MAM.	1 904	6 750	12 720	15 411	20 570	18 263	25 348
C. SANAYİ MAMULLERİ	17 243	48 944	71 713	82 123	105 561	98 157	130 480
III. MADENCİLİK	567	1 513	3 658	3 900	4 311	4 272	5 930
TOPLAM İHRACAT	27 180	73 426	113 685	143 729	165 959	156 286	206 548

Kaynak: TİM, 2021.

TİM (2021) verilerine göre Türkiye'de 2000 yılında 4 019 milyon dolar toplam tarım ihracatı sağlanırken 2021 yılına gelindiğinde %631 oranında artış göstererek 29 737 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır. 2000 yılında 171 milyon dolar olan hayvansal ürünler ihracatı 2021 yılına gelindiğinde %1 888 artış göstererek 3 400 milyona ulaştığı görülmektedir.

Tarım ürünleri ihracatı 2000 yılında toplam ihracatın %14,8'ine karşılık gelmekte iken 2021 yılında toplam ihracatın %14,4'üne karşılık geldiği görülmektedir. Türkiye'de tarımsal dış ticaret en fazla hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri, yaş meyve ve sebzeler, meyve ve sebze mamulleri, kuru meyve ve mamulleri, fındık ve mamulleri, zeytin ve zeytinyağı, tütün, kesme çiçek gibi tarım ürünlerinden yapılmaktadır.

Çizelge 4.9'da Türkiye'de hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri ihracat rakamları verilmektedir. Sunulan veriler incelendiğinde Türkiye'nin 2011 yılından 2021 yılına dek en fazla ihracatı Irak'a yaptığı görülmektedir. 2011 yılından 2021 yılına gelindiğinde Türkiye hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri ihracat değerinde artış görülmekte, Irak'ın toplam ihracat içindeki payında azalma görülmektedir. 2021 yılında Türkiye hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri ihracatında Irak'ın payı %17,86'dır.

Çizelge 4.9. Türkiye Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri İhracat Rakamları (1000 \$)

Yıl	En Fazla İhracat Yapılan Ülke	İlgili Ülkeye yapılan İhracat Tutarı	Toplam İhracat	İlgili Ülkenin İhracattaki Payı (%)
2021	Irak	1 635 509	9 156 524	%17,86
2020	Irak	1 345 353	7 301 341	%18,42
2019	Irak	1 317 166	6 787 841	%19,40
2018	Irak	1 559 840	6 688 863	%23,32
2017	Irak	1 726 188	6 369 178	%27,10
2016	Irak	1 750 566	6 364 111	%27,51
2015	Irak	1 683 121	6 126 984	%27,42
2014	Irak	1 962 379	6 719 140	%29,20
2013	Irak	2 049 151	6 585 568	%31,12
2012	Irak	2 055 678	5 887 660	%34,92
2011	Irak	1 695 542	5 459 028	%31,06

Kaynak: TİM, 2021.

2011 yılında 1 695 542 bin dolar olan hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamuller ihracatı 2021 yılına gelindiğinde %3,54 azalışla 1 635 509 bin dolar düzeyine gerilemiştir. 2021 yılı Türkiye'nin toplam ihracatına oranı ise %17,86'dır.

Çizelge 4.10'da 2011-2021 yılları arasında, Türkiye yaş meyve ve sebze ihracat rakamları sunulmaktadır. Türkiye'nin yaş meyve ve sebze ihracatındaki en büyük payına sahip olan

ülke Rusya Federasyonu'dur. Rusya'ya 2011 yılında 838 145 bin dolar yapılan ihracat 2021 yılına gelindiğinde %20,99 artış oranıyla 1 014 099 düzeyine ulaşmıştır. Ancak, bu artışa karşın toplam yaş meyve ve sebze ihracatında Rusya Federasyonu'nun payı %32,89'a gerilemiştir.

Çizelge 4.10. Yaş Meyve ve Sebzeler İhracat Rakamları (1000 \$)

Yıl	En Fazla İhracat Yapılan Ülke	İlgili Ülkeye yapılan İhracat Tutarı	Toplam İhracat	İlgili Ülkenin İhracattaki Payı (%)
2021	Rusya Federasyonu	1 014 099	3 083 585	%32,89
2020	Rusya Federasyonu	949 280	2 731 186	%34,76
2019	Rusya Federasyonu	746 572	2 260 425	%33,03
2018	Rusya Federasyonu	659 606	2 326 671	%28,35
2017	Rusya Federasyonu	638 340	2 230 826	%28,61
2016	Rusya Federasyonu	331 921	1 979 079	%16,77
2015	Rusya Federasyonu	877 648	2 085 569	%42,08
2014	Rusya Federasyonu	940 018	2 396 517	%39,22
2013	Rusya Federasyonu	876 277	2 351 780	%37,26
2012	Rusya Federasyonu	795 587	2 184 807	%36,42
2011	Rusya Federasyonu	838 145	2 339 308	%35,83

Kaynak: TİM, 2021.

Çizelge 4.11'de Türkiye'nin meyve ve sebze mamulleri ihracat rakamları verilmektedir. TİM (2021) verilerine göre Türkiye'nin en fazla meyve ve sebze mamulleri ihracatı yaptığı ülke Almanya'dır. 2011 yılında 182 495 bin dolar yapılan ihracat %50,28 artış oranıyla 274 263 bin dolar düzeyine ulaşmıştır. 2021 yılı Türkiye'nin toplam ihracatına oranı %13,52'dir.

Çizelge 4.11. Meyve ve Sebze Mamulleri İhracat Rakamları (1000 \$)

Yıl	En Fazla İhracat Yapılan Ülke	İlgili Ülkeye yapılan İhracat Tutarı	Toplam İhracat	İlgili Ülkenin İhracattaki Payı (%)
2021	Almanya	274 263	2 028 361	%13,52
2020	Almanya	268 670	1 683 746	%15,96
2019	Almanya	203 193	1 548 012	%13,13
2018	Almanya	227 961	1 564 921	%14,57
2017	Almanya	205 138	1 415 869	%14,49
2016	Almanya	178 597	1 322 332	%13,51
2015	Almanya	176 380	1 317 684	%13,39
2014	Almanya	186 236	1 417 226	%13,14
2013	Almanya	183 154	1 331 417	%13,76
2012	Almanya	178 855	1 262 119	%14,17
2011	Almanya	182 495	1 204 755	%15,19

Kaynak: TİM, 2021

Çizelge 4.12’de Türkiye’nin kuru meyve ve mamulleri ihracat rakamları verilmektedir. Çizelge incelendiğinde Türkiye’de en fazla kuru meyve ve mamulleri ihracatı yapılan ülke Almanya’dır.

Çizelge 4.12. Kuru Meyve ve Mamulleri İhracat Rakamları (1000 \$)

Yıl	En Fazla İhracat Yapılan Ülke	İlgili Ülkeye yapılan İhracat Tutarı	Toplam İhracat	İlgili Ülkenin İhracattaki Payı (%)
2021	Almanya	232 840	1 574 287	%14,79
2020	Almanya	201 825	1 399 574	%14,42
2019	Almanya	191 232	1 416 430	%13,50
2018	Almanya	178 087	1 388 912	%12,82
2017	Almanya	167 889	1 279 736	%13,12
2016	Almanya	172 917	1 298 657	%13,32
2015	İngiltere	174 047	1 340 730	%12,98
2014	Almanya	216 653	1 460 876	%14,83
2013	Almanya	218 234	1 433 627	%15,22
2012	Almanya	202 582	1 367 594	%14,81
2011	Almanya	217 740	1 372 595	%15,86

Kaynak: TİM, 2021.

2011 yılında 217 740 bin dolar yapılan ihracat 2021 yılına gelindiğinde %6,93 artış oranıyla 232 840 bin dolara düzeyine ulaşmıştır. Almanya’nın genel olarak artış eğiliminde olduğu ancak 2015 yılında en fazla ihracatın İngiltere’ye yapıldığı görülmektedir.

Çizelge 4.13’de Türkiye’nin fındık ve mamulleri ihracat rakamları verilmektedir. Fındık ihracatının en fazla yapıldığı ülke Almanya ve İtalya’dır. 2010 yılında 410 232 bin dolar ihracat yapılan Almanya 2021 yılına gelindiğinde %30,74 artış oranıyla 536 376 bin dolar düzeyine ulaşmıştır.

Çizelge 4.14’de Türkiye’de zeytin ve zeytinyağı ihracat rakamları verilmiştir. ABD, Irak, Almanya en fazla ihracat yapılan ülkelerdir. Son yıllarda en önemli Pazar olarak ABD öne çıkmaktadır. 2021 yılında Türkiye toplam 309.497.000 dolar tutarında zeytin ve zeytinyağı ihracatı yaparken bu tutarın %19,59’u kadar ABD’ye ihracat yapılmıştır.

Çizelge 4.13. Fındık ve Mamulleri İhracat Rakamları (1000 \$)

Yıl	En Fazla İhracat Yapılan Ülke	İlgili Ülkeye yapılan İhracat Tutarı	Toplam İhracat	İlgili Ülkenin İhracattaki payı (%)
2021	Almanya	536 376	2 260 698	%23,73
2020	Almanya	441 401	1 946 989	%22,67
2019	İtalya	547 813	2 028 385	%27,01
2018	Almanya	397 176	1 636 941	%24,26
2017	Almanya	436 029	1 862 761	%23,41
2016	İtalya	453 515	1 988 346	%22,81
2015	Almanya	714 028	2 825 818	%25,27
2014	İtalya	577 392	2 320 965	%24,88
2013	Almanya	403 081	1 773 285	%22,74
2012	Almanya	381 815	1 805 461	%21,15
2011	Almanya	410 232	1 762 755	%23,28

Kaynak: TİM, 2021.

Çizelge 4.14. Zeytin ve Zeytinyağı İhracat Rakamları (1000 \$)

Yıl	En Fazla İhracat Yapılan Ülke	İlgili Ülkeye yapılan İhracat Tutarı	Toplam İhracat	İlgili Ülkenin İhracattaki Payı (%)
2021	ABD	60 603	309 497	%19,59
2020	ABD	51 681	271 182	%19,03
2019	ABD	55 517	282 659	%19,65
2018	ABD	105 097	399 598	%26,31
2017	ABD	67 675	322 917	%20,96
2016	Irak	32 309	190 885	%16,93
2015	Almanya	35 908	189 483	%18,92
2014	Irak	38 817	228 283	%17,01
2013	ABD	102 731	439 742	%23,36
2012	Irak	30 079	201 552	%14,93
2011	Irak	22 710	181 212	%12,53

Kaynak: TİM, 2021.

Çizelge 4.15’de Türkiye tütün üretimi ihracat rakamları verilmektedir En fazla tütün ihracatı ABD ve İran’a yapılmaktadır. 2021 yılında Türkiye’de tütün ihracatının %13,43’ünün ABD’ye gerçekleştirildiği görülmektedir. 2019-2020 yıllarında en fazla ihracatın yapıldığı ülke olarak İran ön plana çıkmıştır.

Çizelge 4.15. Tütün Üretimi İhracat Rakamları (1000 \$)

Yıl	En Fazla İhracat Yapılan Ülke	İlgili Ülkeye yapılan İhracat Tutarı	Toplam İhracat	İlgili Ülkenin İhracattaki Payı (%)
2021	ABD	105 126	783 002	%13,43
2020	İran	117 314	910 531	%12,88
2019	İran	100 412	908 417	%11,05
2018	ABD	171 990	1 011 897	%17,00
2017	ABD	153 793	945 812	%16,26
2016	ABD	160 356	1 010 330	%15,87
2015	ABD	148 448	918 254	%16,17
2014	ABD	189 374	1 075 658	%17,61
2013	ABD	148 160	906 814	%16,34
2012	ABD	166 720	845 711	%19,71
2011	ABD	107 812	677 121	%15,92

Kaynak: TİM, 2021.

Çizelge 4.16’da Türkiye süs bitkileri ve mamulleri ihracat rakamları verilmektedir. Türkiye’den en fazla süs bitkileri ihracatı yapılan ülkeler Hollanda, Türkmenistan ve İngiltere’dir. En önemli dış ticaret ortağı Hollanda olarak göze çarpmaktadır. 2021 yılında 147.634.000 dolar tutarındaki süs bitkileri ve mamülleri ihracatının %36,52’si Hollanda’ya yapılmıştır.

Çizelge 4.16. Süs Bitkileri ve Mamulleri İhracat Rakamları (1000 \$)

Yıl	En Fazla İhracat Yapılan Ülke	İlgili Ülkeye yapılan İhracat Tutarı	Toplam İhracat	İlgili Ülkenin İhracattaki Payı (%)
2021	Hollanda	53 900	147 634	%36,52
2020	Hollanda	35 365	106 157	%33,24
2019	Hollanda	28 553	106 480	%26,84
2018	Hollanda	23 953	99 300	%24,13
2017	Hollanda	18 038	84 793	%21,30
2016	Hollanda	16 488	81 357	%20,28
2015	Türkmenistan	16 363	77 621	%20,65
2014	Hollanda	16 027	83 046	%19,31
2013	Hollanda	12 908	77 092	%16,76
2012	İngiltere	12 092	73 177	%16,54
2011	İngiltere	8 898	76 322	%11,66

Kaynak: TİM, 2021.

Çizelge 4.17’de Türkiye su ürünleri ve hayvancılık mamülleri ihracat rakamları yer almaktadır. Çizelge incelendiğinde, en büyük ihracat pazarımızın Irak olduğu görülmektedir. 2021 yılında 3.400.154.000 dolar tutarındaki ihracatımızın %16,34’ü Irak’a yapılmıştır.

Çizelge 4.17. Su Ürünleri ve Hayvancılık Mamulleri İhracat Rakamları (1000 \$)

Yıl	En Fazla İhracat Yapılan Ülke	İlgili Ülkeye yapılan İhracat Tutarı	Toplam İhracat	İlgili Ülkenin İhracattaki Payı (%)
2021	Irak	555 703	3 400 154	%16,34
2020	Irak	423 454	2 451 931	%17,27
2019	Irak	582 932	2 514 132	%23,19
2018	Irak	734 339	2 513 893	%29,21
2017	Irak	658 977	2 260 996	%29,15
2016	Irak	556 154	1 891 072	%29,41
2015	Irak	557 449	1 814 907	%30,71
2014	Irak	866 113	2 277 467	%38,03
2013	Irak	909 566	1 988 154	%45,75
2012	Irak	766 684	1 664 277	%46,07
2011	Irak	532 153	1 418 427	%37,52

Kaynak: TİM, 2021

4.3. Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC, Rev.3) göre Tarımsal Dış Ticaret

Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC, Rev.3) göre tarımsal dış ticaret verileri kullanılarak Çizelge 4.18’de sunulmuştur.

TÜİK (2022) verilerine göre canlı hayvanlar, et ve et ürünleri, süt, süt ürünleri ve yumurtalar, balıklar, diğer deniz ürünleri, hububat ve hububat ürünleri, meyve ve sebzeler, şeker, şeker ürünleri ve bal, kahve, çay, kakao ve bal, hayvanlar için gıda maddeleri, çeşitli yenilebilir ürünler, içkiler, tütün ve tütün mamulleri, yağlı tohumlar, yağ veren meyveler, ham kauçuk, mantar, odun ve kereste, kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt, dokuma elyafı ve bunların atıkları, başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani bitkisel ürünler, hayvansal sıvı ve katı yağlar, işlenmiş sıvı, katı yağlar fasıllarında 2000-2021 yılları arasında genel olarak artış eğilim görülmektedir. Aynı dönemlerde işlenmemiş kösele, deri ve kürk fasılı ise azalış eğilimindedir.

Çizelge 4.18. Yıllar İtibariyle Tarımsal İhracat (SITC, Rev3)

İHRACAT RAKAMLARI (1000 Dolar)						
Fasıllar	2021	2020	2019	2015	2010	2000
(00) Canlı hayvanlar	106 121	83 406	84 612	34 473	7 322	2 331
(01) Et ve et ürünleri	926 640	603 662	665 423	487 908	236 688	13 395
(02) Süt, süt ürünleri ve yumurtalar	862 713	593 191	652 032	544 045	324 180	21 733
(03) Balıklar ve diğer deniz ürünleri	1 369 023	1 057 207	1 009 371	687 155	340 008	88 643
(04) Hububat, hububat ürünleri	3 541 035	3 177 950	3 115 849	2 663 355	1 782 194	406 081
(05) Meyve ve sebze	9 142 099	7 931 720	7 291 177	7 651 338	6 152 501	1 816 866
(06) Şeker, şeker ürünleri ve bal	991 740	670 689	643 831	583 378	395 561	238 724
(07) Kahve, çay, kakao, baharat vb.	1 002 026	856 879	838 590	744 351	537 823	139 639
(08) Hayvanlar için gıda maddeleri	439 596	251 716	233 584	115 932	31 141	10 480
(09) Çeşitli yenilebilir ürünler	972 604	816 953	788 799	827 662	691 209	152 799
(11) İçkiler	417 778	316 681	337 611	310 981	201 026	37 491
(12) Tütün ve tütün mamulleri	780 251	908 912	906 487	918 449	697 027	491 419
(21) İşlenmemiş kösele, deri ve kürk	4 465	1 951	2 544	2 319	5 496	26 473
(22) Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler	359 172	233 984	274 765	137 772	125 946	22 833
(23) Ham kauçuk	74 124	61 616	44 781	36 795	35 215	9 753
(24) Mantar, odun ve kereste	127 377	74 391	65 240	27 788	41 331	16 476
(25) Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt	77 628	54 180	56 902	24 259	14 612	615
(26) Dokuma elyafı ve bunların artıkları	685 754	363 661	346 550	345 242	566 391	195 573
(29) Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler	370 140	282 017	261 828	182 679	132 362	63 679
(41) Hayvansal sıvı ve katı yağlar	16 212	32 936	14 123	12 954	13 367	1 612
(42) Hazırlanmış bitkisel sıvı /katı yağ	1 410 040	997 260	735 232	809 911	215 460	72 429
(43) İşlenmiş sıvı, katı yağlar; mumlar	40 846	20 308	14 788	31 722	117 089	26 238
TOPLAM	23 717 384	19 391 270	18 384 119	17 180 468	12 663 949	3 855 282

Kaynak: TÜİK, 2022b.

2000 yılında 2 331 bin dolar olan canlı hayvanlar fasılı 2021 yılına gelindiğinde %4 552 artış göstererek 106 121 bin dolar düzeyine ulaşmıştır. Aynı dönemde benzer eğilimler gösteren et ve et ürünleri %6 817, süt, süt ürünleri ve yumurtalar %3 869, balıklar ve diğer deniz ürünleri fasıllarında %1 444, hububat ve hububat ürünleri %772, meyve ve

sebzeler %403, şeker, şeker ürünleri ve bal, kahve, çay, kakao ve bal %315, hayvanlar için gıda maddeleri %4 094, çeşitli yenilebilir ürünler %536, içkiler %1 014, tütün ve tütün mamulleri fasıllarında %58, yağlı tohumlar, yağ veren meyveler %1 473, ham kauçuk % 660, mantar odun ve kereste % 673, kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt % 12 522, dokuma elyafı ve bunların artıkları %250, başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler %481, hayvansal sıvı ve katı yağlar %905, hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağ %1 846, İşlenmiş sıvı, katı yağlar; mumlar fasıllarında %55 oranında önemli artışlar izlenmektedir. Aynı dönemlerde işlenmemiş kösele, deri ve kürk faslında ise %83 oranında azalma görülmektedir.

Çizelge 4.19'da göre Türkiye'de 2000-2021 yılları arasında standart uluslararası ticaret sınıflamasına (SITC, Rev.3) göre tarımsal ithalat değerleri verilmiştir. Canlı hayvanlar, et ve et ürünleri, süt, süt ürünleri ve yumurtalar, balıklar, diğer deniz ürünleri, hububat ve hububat ürünleri, meyve ve sebzeler, şeker, şeker ürünleri ve bal, kahve, çay, kakao ve bal, hayvanlar için gıda maddeleri, çeşitli yenilebilir ürünler, içkiler, tütün ve tütün mamulleri, yağlı tohumlar, yağ veren meyveler, ham kauçuk, mantar, odun ve kereste, kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt, dokuma elyafı ve bunların artıkları artış eğilim görülmektedir.

TÜİK 2020- 2021 fasıllarına göre ithalat verileri değerlendirildiğinde canlı hayvanlar %857, et ve et ürünleri %505, süt, süt ürünleri ve yumurtalar %189, balıklar ve diğer deniz ürünleri %480, hububat, hububat ürünleri %895, meyve ve sebzeler %505, şeker, şeker ürünleri %619, kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri %764, hayvanlar için gıda maddeleri %807, çeşitli yenilebilir ürünler %707, içkiler %2 063, tütün ve tütün mamulleri %46, yağlı tohumlar, yağ veren meyveler %930, ham kauçuk %730, mantar, odun ve kereste %14,50, kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt %424, dokuma elyafı ve bunların artıkları % 236, başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler %282, hayvansal sıvı ve katı yağlar %95, hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağ %569, işlenmiş sıvı, katı yağlar; mumlar %562 oranlarda ithalat artışları görülmektedir. Benzer dönemlerde İşlenmemiş kösele, deri ve kürk faslında ise %56 oranında azalma izlenmektedir.

Çizelge 4.19. Yıllar İtibariyle Tarımsal İthalat (SITC, Rev3)

İTHALAT RAKAMLARI (1000 Dolar)						
Fasıllar	2021	2020	2019	2015	2010	2000
(00) Canlı hayvanlar	310 235	446 859	700 574	322 768	333 080	33 458
(01) Et ve et ürünleri	10 655	29 673	29 635	115 494	251 235	1 759
(02) Süt, süt ürünleri ve yum.	106 704	110 748	120 372	160 937	139 461	36 919
(03) Balıklar ve diğer deniz ür.	216 745	156 929	189 391	249 811	137 034	37 339
(04) Hububat, hububat ürünleri	4 064 713	3 304 093	3 362 817	1 807 631	1 169 797	408 267
(05) Meyve ve sebze	1 169 240	1 079 088	969 473	1 151 523	757 297	193 031
(06) Şeker, şeker ürünleri ve bal	112 292	210 797	171 500	166 079	52 891	15 604
(07) Kahve, çay, kakao, baharat vb.	1 071 758	935 466	894 640	767 564	519 732	124 031
(08) Hayvanlar için gıda mad.	1 874 814	1 551 507	1 539 380	1 116 741	741 318	206 610
(09) Çeşitli yenilebilir ürünler	824 567	683 033	634 799	1 116 741	403 036	102 141
(11) İçkiler	315 341	220 879	198 589	221 746	81 733	14 576
(12) Tütün ve tütün mamulleri	512 601	561 020	554 783	537 725	368 274	350 727
(21) İşlenmemiş kösele, deri/ kürk	97 341	85 703	112 058	100 044	225 910	224 679
(22) Yağlı tohumlar/meyve	2 405 610	2 070 258	1 815 355	1 723 795	1 410 107	233 422
(23) Ham kauçuk	1 334 128	807 180	888 019	790 062	1 016 126	160 618
(24) Mantar, odun ve kereste	209 335	194 332	204 298	740 695	462 119	182 818
(25) Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt	1 248 849	938 688	1 001 006	737 712	544 956	238 126
(26) Dokuma elyafı ve artıkları	3 757 888	2 638 643	2 890 794	2 469 096	2 948 806	1 117 495
(29) Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler	378 324	305 956	295 387	332 147	269 006	98 979
(41) Hayvansal sıvı ve katı yağlar	100 221	102 363	95 751	83 623	136 851	51 290
(42) Hazırlanmış bitk. sıvı/katı yağ	1 952 031	1 201 828	929 408	1 677 941	794 242	291 588
(43) İşlenmiş sıvı, katı yağlar; mum.	215 590	139 164	124 563	137 354	116 034	32 530
TOPLAM	22 288 982	17 774 207	17 722 592	16 527 229	12 879 045	4 156 007

Kaynak: TÜİK, 2022b.

Çizelge 4.20’de Türkiye’nin yıllar itibariyle tarımsal ihracatın ithalatı karşılama oranı (SITC, Rev 3) verileri sunulmaktadır. 2000 ve 2010 yıllarında toplam tarım ürünleri ihracatının ithalatın altında kaldığı görülmektedir. 2015 yılından itibaren tarım ürünleri

ihracatının ithalatın üstünde gerçekleştiği ve 2021 yılı için tarım ürünleri ihracatının ithalatı karşılama oranı %106,41 olmuştur.

Çizelge 4.20. Yıllar İtibariyle Tarımsal İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (SITC, Rev3)

İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)						
Fasıllar	2021	2020	2019	2015	2010	2000
(00) Canlı hayvanlar	34,21	18,66	12,08	10,68	2,20	6,97
(01) Et ve et ürünleri	8696,76	2034,38	2245,40	422,45	94,21	761,51
(02) Süt, süt ürünleri ve yumurtalar	808,51	535,62	541,68	338,05	232,45	58,87
(03) Balıklar ve diğer deniz ürünleri	631,63	673,68	532,96	275,07	248,12	237,40
(04) Hububat, hububat ürünleri	87,12	96,18	92,66	147,34	152,35	99,46
(05) Meyve ve sebzeler	781,88	735,04	752,08	664,45	812,43	941,23
(06) Şeker, şeker ürünleri ve bal	883,18	318,17	375,41	351,27	747,88	1529,89
(07) Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri	93,49	91,60	93,73	96,98	103,48	112,58
(08) Hayvanlar için gıda maddeleri	23,45	16,22	15,17	10,38	4,20	5,07
(09) Çeşitli yenilebilir ürünler	117,95	119,61	124,26	74,11	171,50	149,60
(11) İçkiler	132,48	143,37	170,00	140,24	245,95	257,21
(12) Tütün ve tütün mamulleri	152,21	162,01	163,39	170,80	189,27	140,11
(21) İşlenmemiş kösele, deri ve kürk	4,59	2,28	2,27	2,32	2,43	11,78
(22) Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler	14,93	11,30	15,14	7,99	8,93	9,78
(23) Ham kauçuk	5,56	7,63	5,04	4,66	3,47	6,07
(24) Mantar, odun ve kereste	60,85	38,28	31,93	3,75	8,94	9,01
(25) Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt	6,22	5,77	5,68	3,29	2,68	0,26
(26) Dokuma elyafı ve bunların artıkları	18,25	13,78	11,99	13,98	19,21	17,50
(29) Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler	97,84	92,18	88,64	55,00	49,20	64,34
(41) Hayvansal sıvı ve katı yağlar	16,18	32,18	14,75	15,49	9,77	3,14
(42) Hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağ	72,23	82,98	79,11	48,27	27,13	24,84
(43) İşlenmiş sıvı, katı yağlar; mumlar	18,95	14,59	11,87	23,10	100,91	80,66
TOPLAM	106,41	109,10	103,73	103,95	98,33	92,76

Kaynak: TÜİK, 2022b.

4.4. Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC, Rev.4) göre Tarımsal Dış Ticaret

Tarımsal dış ticaretin analizinde Uluslararası Standart Ticaret Sınıflama Sistemi SITC-Rev 4 sınıflandırmasından yararlanılarak analiz edilmiştir (Çizelge 4.21 ve Çizelge 4.22).

Çizelge 4.21. Yıllar İtibariyle Tarımsal İhracat (SITC, Rev4)

İHRACAT RAKAMLARI (1000 Dolar)						
Fasıllar	2021	2020	2019	2015	2010	2000
(00) Canlı hayvanlar	106 121	83 406	84 612	34 473	7 322	2 331
(01) Et ve et ürünleri	994 912	649 605	719 421	520 578	236 688	13 395
(02) Süt, süt ür. /yum.	882 633	629 458	706 353	580 402	324 180	21 733
(03) Balıklar ve diğer deniz ür.	1 375 012	1 063 203	1 017 413	696 706	340 008	88 643
(04) Hububat, hububat ürünleri	3 837 098	3 397 575	3 399 475	2 914 590	1 782 194	406 081
(05) Meyve ve sebze	9 886 902	8 679 229	8 008 731	8 391 319	6 152 501	1 816 866
(06) Şeker, şeker ürünleri ve bal	1 026 554	698 486	667 997	595 318	395 561	238 724
(07) Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri	1 101 046	953 992	911 368	785 301	537 823	139 639
(08) Hayvanlar için gıda mad.	702 541	421 432	419 634	268 582	31 141	10 480
(09) Çeşitli yenilebilir ürünler	1 045 055	884 154	866 446	863 728	691 209	152 799
(11) İçkiler	434 757	325 682	352 759	325 255	201 026	37 491
(12) Tütün ve tütün mamulleri	781 679	909 214	909 793	969 273	697 027	491 419
(21) İşlenmemiş kösele, deri/ kürk	7 367	2 587	4 604	4 485	5 496	26 473
(22) Yağlı tohumlar/meyve	450 732	344 747	404 658	291 530	125 946	22 833
(23) Ham kauçuk	83 065	69 537	48 077	41 690	35 215	9 753
(24) Mantar, odun ve kereste	128 631	75 273	65 003	26 871	41 331	16 476
(25) Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt	78 347	60 712	57 850	24 259	14 612	615
(26) Dokuma elyafı ve artıkları	719 690	410 098	464 122	461 343	566 391	195 573
(29) Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler	385 029	295 131	275 367	191 031	132 362	63 679
(41) Hayvansal sıvı ve katı yağlar	16 336	33 097	14 063	12 897	13 367	1 612
(42) Hazırlanmış bitk. Sıvı/ katı yağ	16 336	1 242 215	868 403	873 537	215 460	72 429
(43) İşlenmiş sıvı, katı yağ/mum	20 208	12 350	13 347	14 842	117 089	26 238
TOPLAM	24 080 051	21 241 183	20 279 496	188 88 010	12 663 949	3 855 282

Kaynak: TÜİK, 2022b.

Çizelge 4.21’de Türkiye’de 2000-2021 yılları arasında standart uluslararası ticaret sınıflamasına (SITC, Rev.4) göre tarımsal ihracat değerleri verilmiştir. SITC Rev 3 ile Rev 4 arasındaki sınıflandırma farkından dolayı, 2021 yılı toplam tarım sektörü ihracat değeri farklılık göstermektedir. Rev 3’e göre toplam tarım sektörü ihracatı 23.717.384 dolar iken, Rev 4’e göre 24.080.051 dolar olduğu görülmektedir.

Meyve ve sebzeler fasılı en çok ihracat katkısı yapan fasıl olarak öne çıkmaktadır. Çizelge 4.21’e göre, 2021 yılında toplam tarım ürünleri ihracatının %41,05’i meyve ve sebze ihracatında sağlanmıştır. Daha sonra ise, hububat ve hububat ürünleri %15,93’lük pay ile önemli bir ihracat fasılıdır.

Çizelge 4.22. SITC Rev 4 sınıflandırmasına göre tarım sektörü ithalat değerlerini göstermektedir. Bu sınıflandırmaya göre, 2021 yılı toplam tarım sektörü ithalatı 24.320.725 dolar olarak gerçekleşmiştir. Çizelge 4.22’deki veriler incelendiğinde, tarımsal ithalat içinde en önemli pay, ihracat içinde de olduğu gibi, %18,42 ile hububat ve hububat ürünleri fasılı olarak belirlemektedir. İkinci sırada ise %15,58 ile dokuma elyafı ve artıkları yer almaktadır.

Yıllar itibariyle, Türkiye tarım ürünleri ihracat ve ithalat rakamlarında bir artış görülmektedir. Ancak SITC Rev 3’ göre 2021 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 106,41 iken; SITC Rev 4’e göre ihracatın ithalatı karşılama oranı %99,01 olduğu görülmektedir (Çizelge 4.23).

Çizelge 4.22. Yıllar İtibariyle Tarımsal İthalat (SITC, Rev4)

İTHALAT RAKAMLARI (1000 Dolar)						
Fasıllar	2021	2020	2019	2015	2010	2000
(00) Canlı hayvanlar	310 235	446 859	700 574	322 768	333 080	33 458
(01) Et ve et ürünleri	78 726	75 989	89 384	148 023	251 235	1 759
(02) Süt, süt ürünleri ve yum.	116 820	127 023	154 324	168 452	139 461	36 919
(03) Balıklar ve diğer deniz ür.	222 519	163 866	199 194	263 050	137 034	37 339
(04) Hububat, hububat ürünleri	4 480 635	3 458 953	3 680 506	1 932 936	1 169 797	408 267
(05) Meyve ve sebze	1 830 232	1 709 663	1 634 703	1 753 248	757 297	193 031
(06) Şeker, şeker ürünleri ve bal	141 576	236 178	188 513	182 035	52 891	15 604
(07) Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri	1 300 345	1 205 851	1 091 823	972 268	519 732	124 031
(08) Hayvanlar için gıda madd.	2 047 528	1 768 073	1 705 017	1 219 890	741 318	206 610
(09) Çeşitli yenilebilir ürünler	846 799	724 127	677 535	672 708	403 036	102 141
(11) İçkiler	364 212	257 499	274 449	306 268	81 733	14 576
(12) Tütün ve tütün mamulleri	643 848	665 260	749 937	790 378	368 274	350 727
(21) İşlenmemiş kösele, deri/kürk	114 222	92 927	122 522	110 083	225 910	224 679
(22) Yağlı tohumlar/meyve	2 393 628	2 203 555	1 944 103	1 849 824	1 410 707	233 422
(23) Ham kauçuk	1 360 302	817 032	889 011	788 537	1 016 126	160 618
(24) Mantar, odun ve kereste	212 757	196 754	205 705	741 706	462 119	182 818
(25) Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt	1 231 402	935 874	997 960	740 193	544 956	238 126
(26) Dokuma elyafı ve artıkları	3 790 127	2 665 800	2 946 815	2 588 289	2 948 806	1 117 495
(29) Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitk. Ür.	394 252	326 184	307 126	339 363	269 006	98 979
(41) Hayvansal sıvı ve katı yağlar	101 953	101 815	97 068	80 597	136 851	51 290
(42) Hazırlanmış bitkisel sıvı/katı yağ	2 282 607	1 441 693	1 042 022	1 591 817	794 242	291 588
(43) İşlenmiş sıvı, katı yağlar; mum.	56 000	49 017	52 319	55 514	116 034	32 530
TOPLAM	24 320 725	19 669 992	19 750 610	17 617 947	12 879 645	4 156 007

Kaynak: TÜİK, 2022b.

Çizelge 4.23. Yıllar İtibariyle Tarımsal İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (SITC, Rev4)

İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)						
Fasıllar	2021	2020	2019	2015	2010	2000
(00) Canlı hayvanlar	34,21	18,66	12,08	10,68	2,20	6,97
(01) Et ve et ürünleri	1263,7 7	854,87	804,87	351,69	94,21	761,51
(02) Süt, süt ürünleri ve yumurtalar	755,55	495,55	457,71	344,55	232,45	58,87
(03) Balıklar ve diğer deniz ürünleri	617,93	648,82	510,76	264,86	248,12	237,40
(04) Hububat, hububat ürünleri	85,64	98,23	92,36	150,79	152,35	99,46
(05) Meyve ve sebzeler	540,20	507,66	489,92	478,62	812,43	941,23
(06) Şeker, şeker ürünleri ve bal	725,09	295,75	354,35	327,03	747,88	1529,89
(07) Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri	84,67	79,11	83,47	80,77	103,48	112,58
(08) Hayvanlar için gıda maddeleri	34,31	23,84	24,61	22,02	4,20	5,07
(09) Çeşitli yenilebilir ürünler	123,41	122,10	127,88	128,40	171,50	149,60
(11) İçkiler	119,37	126,48	128,53	106,20	245,95	257,21
(12) Tütün ve tütün mamulleri	121,41	136,67	121,32	122,63	189,27	140,11
(21) İşlenmemiş kösele, deri ve kürk	6,45	2,78	3,76	4,07	2,43	11,78
(22) Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler	18,83	15,65	20,81	15,76	8,93	9,78
(23) Ham kauçuk	6,11	8,51	5,41	5,29	3,47	6,07
(24) Mantar, odun ve kereste	60,46	38,26	31,60	3,62	8,94	9,01
(25) Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt	6,36	6,49	5,80	3,28	2,68	0,26
(26) Dokuma elyafı ve bunların artıkları	18,99	15,38	15,75	17,82	19,21	17,50
(29) Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler	97,66	90,48	89,66	56,29	49,20	64,34
(41) Hayvansal sıvı ve katı yağlar	16,02	32,51	14,49	16,00	9,77	3,14
(42) Hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağ	0,72	86,16	83,34	54,88	27,13	24,84
(43) İşlenmiş sıvı, katı yağlar; mum.	36,09	25,20	25,51	26,74	100,91	80,66
TOPLAM	99,01	107,99	102,68	107,21	98,33	92,76

Kaynak: TÜİK, 2022b.

4.5. Harmonize Sistem Sınıflamasına Göre Tarımsal Dış Ticaret

Resmi adı Harmonize Mal Tanımı ve Kodlama Sistemi (The Harmonized Commodity Description and Coding Systems) olan Harmonize Sistem, uluslararası ticarete konu olan tüm mallar için kullanılan uluslararası bir ticari sınıflandırma sistemidir. Ticarete konu olan eşyalar gümrükte işlem görürken bu kodlar üzerinden işlem görmektedir. Metodoloji bölümünde açıklandığı gibi, Harmonize Sistem (Tarife Cetveli - GTİP) 21 bölüm ve 96 fasıldan oluşan bir sınıflandırma sistemidir. Fasıllar, gümrük tarife cetvelinde 2 haneli koda

verilen isimdir. Tarım sektörü ihracatı ve ithalatının harmonize sisteme göre belirlenmesinde 2 haneli kodlu fasıllardan 01-24 arası fasıllar dikkate alınmıştır.

Çizelge 4.24'de Türkiye'de Harmonize sınıflamaya göre tarımsal ihracat değerleri sunulmuştur.

Çizelge 4.24. Harmonize Sınıflamaya Göre Tarımsal İhracat

İHRACAT RAKAMLARI (1000 Dolar)						
Fasıllar	2021	2020	2019	2015	2010	2000
(01) Canlı hayvanlar	106 121	83 406	84 612	34 473	7 322	2 331
(02) Etlere ve yenilen sakatat	878 930	569 956	639 752	474 848	208 012	10 981
(03) Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	1 299 704	1 014 615	969 006	650 200	312 928	46 402
(04) Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	858 647	612 702	686 689	557 654	303 466	24 235
(05) Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	98 417	79 219	67 631	54 822	33 747	38 316
(06) Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	148 890	106 768	107 415	78 028	56 053	12 956
(07) Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	1 748 977	1 434 384	1 270 827	1 259 695	1 107 483	263 860
(08) Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	5 367 371	4 830 253	4 589 456	4 785 956	3 490 879	1 029 915
(09) Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	271 378	257 122	211 135	198 045	103 447	58 787
(10) Hububat	416 432	289 981	345 165	353 947	349 247	224 144
(11) Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, buğday gluteni	1 439 729	1 187 771	1 309 021	1 176 368	720 213	101 843

Çizelge 4.24. (Devamı). Harmonize Sınıflamaya Göre Tarımsal İhracat

İHRACAT RAKAMLARI (1000 Dolar)						
Fasıllar	2021	2020	2019	2015	2010	2000
(12) Yağlı tohum ve meyveler, muhtelif tane, tohum ve meyveler sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	579 085	446 388	527 642	365 795	182 887	42 521
(13) Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülâsalar	36 850	28 925	19 122	9 195	4 683	1 133
(14) Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifenin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	33 307	13 390	13 238	18 055	23 340	15 273
(15) Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel muımlar	2 080 815	1 386 481	1 009 158	1 059 066	458 236	157 122
(16) Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	191 289	128 242	128 166	92 252	55 773	44 655
(17) Şeker ve şeker mamulleri	993 576	670 740	641 106	568 848	387 421	232 490
(18) Kakao ve kakao müstahzarları	775 495	653 005	665 813	559 682	430 928	80 332
(19) Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	2 168 713	2 077 469	1 912 227	1 516 026	804 479	113 146
(20) Sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	2 695 934	2 364 521	2 088 256	2 276 190	1 491 356	485 790

Çizelge 4.25 (Devamı). Harmonize Sınıflamaya Göre Tarımsal İhracat

İHRACAT RAKAMLARI (1000 Dolar)						
Fasıllar	2021	2020	2019	2015	2010	2000
(21) Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalari, çay hülusalari, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	877 847	809 277	763 786	741 509	554 692	94 444
(22) Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	452 000	338 293	362 145	330 977	229 518	37 766
(23) Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	701 183	415 414	404 819	262 313	27 335	9 551
(24) Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	781 679	909 214	909 793	969 273	697 027	491 419
TOPLAM	25 002 369	20 707 536	19 725 980	18 393 217	12 040 472	3 619 412

Kaynak: TÜİK, 2022b.

Çizelge 4.24’de sunulan TÜİK 2022 verileri genel olarak artış eğilimi göstermektedir. 2000 yılından 2021 yılına gelindiğinde fasıllar arası en fazla ihracat balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar faslında %2 700, değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, buğday gluteni %1 313, hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar %1 224, hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri %1 816 düzeyine ulaşmıştır.

Çizelge 4.25’de Türkiye’de Harmonize sınıflamaya göre tarımsal ithalat değerleri verilmiştir. TÜİK 2022 verileri genel olarak artış eğilimi göstermektedir. 2000 yılından 2021 yılına gelindiğinde fasıllar arası en fazla yenilen hububat, çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalari, çay hülusalari, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.), gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler,) hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar, yağlı tohum ve meyveler, muhtelif tane, tohum ve meyveler, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba ürünleri fasıllarında son yıllarda önemli artışlar kaydedilmektedir.

Çizelge 4.25. Harmonize Sınıflamaya Göre Tarımsal İthalat

İTHALAT RAKAMLARI (1000 Dolar)						
Fasıllar	2021	2020	2019	2015	2010	2000
(01) Canlı hayvanlar	310 235	446 859	700 574	322 768	333 080	33 458
(02) Etlere ve yenilen sakatat	76 365	74 286	87 677	138 221	250 174	1 040
(03) Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	206 814	149 433	190 707	250 602	133 830	37 023
(04) Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	109 920	121 895	149 540	156 031	128 277	36 373
(05) Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	69 608	52 550	55 628	52 253	38 273	23 952
(06) Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	53 222	41 499	43 034	81 939	49 757	17 482
(07) Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	731 124	631 707	525 542	663 999	315 398	99 248
(08) Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	918 572	904 039	938 451	872 350	315 153	67 670
(09) Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	373 912	343 746	333 450	232 937	103 376	33 958
(10) Hububat	4 248 703	3 281 100	3 522 624	1 774 529	1 056 747	390 296
(11) Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, buğday gluteni	175 765	131 694	110 574	109 086	52 782	5 273

Çizelge 4.25 (Devamı). Harmonize Sınıflamaya Göre Tarımsal İthalat

İTHALAT RAKAMLARI (1000 Dolar)						
Fasıllar	2021	2020	2019	2015	2010	2000
(12) Yağlı tohum ve meyveler, muhtelif tane, tohum ve meyveler, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	2 593 949	2 383 437	2 111 194	2 021 295	1 558 753	276 652
(13) Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar	78 105	60 005	50 844	40 806	32 122	18 141
(14) Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	16 019	13 951	10 182	13 176	6 860	2 762
(15) Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	2 499 342	1 636 115	1 241 597	1 770 478	990 266	363 536
(16) Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	18 066	16 143	10 241	22 269	4 267	1 035
(17) Şeker ve şeker mamulleri	140 476	234 847	187 586	181 226	52 453	14 658
(18) Kakao ve kakao müstahzarları	760 407	708 979	627 713	615 180	406 759	63 378
(19) Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	263 864	211 420	219 127	237 845	169 328	32 664
(20) Sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	151 318	149 138	149 155	195 848	62 915	19 096

Çizelge 4.25 (Devamı). Harmonize Sınıflamaya Göre Tarımsal İthalat

İTHALAT RAKAMLARI (1000 Dolar)						
Fasıllar	2021	2020	2019	2015	2010	2000
(21) Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalari, çay hülusalari, mayalar, soslar, diyet mamalari, vb.)	817 261	724 383	629 263	618 109	375 926	108 789
(22) Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	484 498	466 497	338 824	366 301	138 969	14 765
(23) Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	2 047 233	1 766 510	1 703 849	1 219 209	739 080	206 499
(24) Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	643 848	665 260	749 937	790 378	368 274	350 727
TOPLAM	17 788 626	15 215 493	14 687 313	12 746 835	7 682 819	2 218 475

Kaynak: TÜİK, 2022b.

TÜİK 2020- 2021 fasıllarına göre ithalat verileri değerlendirildiğinde canlı hayvanlar %827, et ve et ürünleri 4 375, süt, süt ürünleri ve yumurtalar %216, balıklar ve diğer deniz ürünleri %495, hububat, hububat ürünleri %997, meyve ve sebzeler %848, şeker, şeker ürünleri %807, kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri %948, hayvanlar için gıda maddeleri %891, çeşitli yenilebilir ürünler %729, içkiler 2 389, tütün ve tütün mamulleri %83, yağlı tohumlar, yağ veren meyveler %925, ham kauçuk %746, mantar, odun ve kereste %16, kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt %417 artışlar görülmektedir.

Çizelge 4.26'da Türkiye'de Harmonize sınıflamaya göre tarımsal ihracatın İthalatı karşılama oranı verilmiştir. Çizelge 4.26'da verilen veriler incelendiğinde, canlı hayvanlar, balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar, süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler, canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları, canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları, yağlı tohum ve meyveler, muhtelif tane, tohum ve meyveler, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem, Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalari, hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve

bitkisel mumlar, hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri, yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalari, çay hülusalari, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.), gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler,) tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler fasılları genel anlamda artış eğilimi göstermektedir.

Çizelge 4.26. Harmonize Sınıflamaya Göre Tarımsal İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)						
Fasıllar	2021	2020	2019	2015	2010	2000
(01) Canlı hayvanlar	34,21	18,66	12,08	10,68	2,20	6,97
(02) Etlar ve yenilen sakatat	1150,96	767,25	729,67	343,54	83,15	1055,87
(03) Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	628,44	678,98	508,11	259,46	233,83	125,33
(04) Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	781,16	502,65	459,20	357,40	236,57	66,63
(05) Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	141,39	150,75	121,58	104,92	88,17	159,97
(06) Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	279,75	257,28	249,60	95,23	112,65	74,11
(07) Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	239,22	227,06	241,81	189,71	351,14	265,86
(08) Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	584,32	534,30	489,05	548,63	1107,68	1521,97
(09) Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	72,58	74,80	63,32	85,02	100,07	173,12
(10) Hububat	9,80	8,84	9,80	19,95	33,05	57,43
(11) Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, buğday gluteni	819,12	901,92	1 183,84	1 078,39	1364,50	1 931,41

TÜİK 2021 verilerine göre göre diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.), yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular, yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler,), kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat, hububat, değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, buğday gluteni, örülmeye elverişli bitkisel maddeler azalma eğilimindedir.

Çizelge 4.2626 (Devamı). Harmonize Sınıflamaya Göre Tarımsal İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)						
Fasıllar	2021	2020	2019	2015	2010	2000
(12) Yağlı tohum ve meyveler, muhtelif tane, tohum ve meyveler, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	22,32	18,73	24,99	18,10	11,73	15,37
(13) Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	47,18	48,20	37,61	22,53	14,58	6,25
(14) Örülmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	207,92	95,98	130,01	137,03	340,23	552,97
(15) Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	83,25	84,74	81,28	59,82	46,27	43,22
(16) Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	1058,83	794,41	1251,50	414,26	1307,08	4314,49
(17) Şeker ve şeker mamulleri	707,29	285,61	341,77	313,89	738,61	1586,10
(18) Kakao ve kakao müstahzarları	101,98	92,10	106,07	90,98	105,94	126,75
(19) Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	821,91	982,63	872,66	637,40	475,10	346,39
(20) Sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1 781,63	1 585,46	1400,06	1162,22	2370,43	2543,94
(21) Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	107,41	111,72	121,38	119,96	147,55	86,81
(22) Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	93,29	72,52	106,88	90,36	165,16	255,78
(23) Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	34,25	23,52	23,76	21,52	3,70	4,63
(24) Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	121,41	136,67	121,32	122,63	189,27	140,11
TOPLAM	140,55	136,09	134,31	144,30	156,72	163,15

Kaynak: TÜİK, 2022b.

4.6. Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC, Rev.4) göre Tarımsal Dış Ticaret

Çizelge 4.27'ye göre Türkiye'de standart sanayi sınıflamasına (ISIC, Rev.4) tarımsal ihracat değerleri verilmiştir.

Çizelge 4.2727. Yıllar İtibariyle Tarımsal İhracat (ISIC, Rev.4)

İHRACAT RAKAMLARI (1000 Dolar)				
Fasıllar	2021	2020	2019	2015
(01) Bitkiler ve hayvansal üretim ile avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri	6 479 332	5 383 757	5 052 063	4 908 465
(02) Ormancılık ve tomrukçuluk	24 864	17 878	19 165	17 050
(03) Balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği	651 846	555 303	517 317	368 271
TOPLAM	7 156 042	5 956 938	5 588 545	5 293 786

Kaynak: TÜİK, 2022b.

Çizelge 4.28'de Türkiye'de standart sanayi sınıflamasına (ISIC, Rev.4) göre tarımsal ithalat değerleri verilmiştir. Çizelge 4.28'de 2015-2021 incelendiğinde bitkiler ve hayvansal üretim ile avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri, gıda ürünlerinin ithalat oranlarında artış görülmüştür.

Çizelge 4.28. Yıllar İtibariyle Tarımsal İthalat (ISIC, Rev. 4)

İTHALAT RAKAMLARI (1000 Dolar)				
Fasıllar	2021	2020	2019	2015
(01) Bitkiler ve hayvansal üretim ile avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri	12 003 492	9 777 905	9 757 734	7 321 655
(02) Ormancılık ve tomrukçuluk	29 515	22 617	25 105	91 296
(03) Balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği	49 073	33 724	52 553	88 549
TOPLAM	12 082 080	9 834 246	9 835 392	7 501 500

Kaynak: TÜİK, 2022b.

Çizelge 4.29'da ISIC Rev 4' e göre tarımsal ihracatın ithalatı karşılama oranı hesaplanmıştır. Söz konusu ticaret sınıflandırmasına göre tarımsal ihracatın ithalatı karşılama oranı %82,98 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Çizelge 4.2928. Yıllar İtibariyle Tarımsal İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (ISIC, Rev4)

İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)				
Fasıllar	2021	2020	2019	2015
(01) Bitkiler ve hayvansal üretim ile avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri	53,98	55,06	51,77	67,04
(02) Ormancılık ve tomrukçuluk	84,24	79,05	76,34	18,68
(03) Balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği	1328,32	1646,61	984,37	415,90
TOPLAM	59,23	60,57	56,82	70,57

Kaynak: TÜİK, 2022b.

4.7. Seçilmiş Tarım ürünlerinde Dış Ticaret ve Rekabet Gücü Analizi

4.7.1. Narenciye Dış Ticareti ve Rekabet Gücü Analizi

Türkiye, dünya narenciye üretiminde önemli bir paya sahiptir. Türkiye, 1,74 milyon tonluk üretim miktarı ile dünya portakal üretiminde sekizinci, 1,8 milyon tonluk üretim ile dünya mandalina üretiminde üçüncü, 1,55 milyon ton limon üretimi ile dördüncü, 249 bin ton greyfurt üretimi ile dünya greyfurt üretiminde beşinci sırada yer almaktadır (Çizelge 4.36).

Çizelge 4.3029. Türkiye Narenciye Üretim Miktarı (Ton)

Ürün	2000	2005	2010	2015	2020	2021	Artış Oranı (%)
Portakal	1 070 000	1 445 000	1 710 500	1 816 798	1 333 975	1 742 000	62,80
Mandalina	560 000	715 000	858 699	1 156 365	1 585 629	1 819 000	224,82
Limon	460 000	600 000	787 063	750 550	1 188 517	1 550 000	236,96
Greyfurt	130 000	150 000	213 768	250 025	238 012	249 000	91,54
Toplam	2 220 000	2 190 000	3 570 030	3 973 738	43 46 133	5 360 000	141,44

Kaynak: TÜİK, 2022a.

Türkiye’de son 20 yıllık dönemde narenciye üretiminde önemli artışlar görülmüştür. 2000 yılına göre portakal üretimi %62,80, mandalina üretimi %224,82, limon üretimi %236,96 ve greyfurt üretimi ise %91,54 artış göstermiştir (Çizelge 4.36). Ayrıca, son 10 yıllık dönemde mandalina ve limon üretimindeki artış daha dikkat çekicidir. 2019 ve 2020 yıllarında üretim miktarında sert bir düşüş yaşandıktan sonra üretim miktarında bir toparlanma görülmektedir. 2021 yılında Türkiye toplam narenciye üretimi 5,36 milyon

ton olarak gerçekleşmiş, bunun %32,50'si portakal, %33,92'si mandalina, %28,92'si ise limon üretiminden oluşmaktadır.

4.7.1.1. Türkiye Narenciye İhracat/İthalatı

Türkiye'de üretilen narenciye ürünlerinin yaklaşık %39'u ihraç edilmektedir. 2020 yılında 1,8 milyon ton narenciye ihraç edilirken, 2021 yılında toplam narenciye ihracatının 1,96 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Narenciye ihracatında miktar olarak %48 ile mandalina ilk sırada yer alırken, %26 ile limon, %16 ile portakal ve %10 ile greyfurt mandalinayı izlemektedir. 2019 yılında hem portakal hem de limon ihracat miktarında önemli bir azalma görülmüştür.

2000 yılında yaklaşık 173 milyon dolar olan narenciye ihracat değeri, 5,4 kat artarak 2021 yılında yaklaşık 933 milyon dolara ulaşmıştır (Çizelge 4.31). Narenciye ihracatından sağlanan gelirin en büyük kaynağı %48,7 ile mandalina ihracatından sağlanmaktadır. Toplam narenciye ihracat değerinin %31,3'ünü limon, %11,22'sini portakal, %8,75'ini ise greyfurt sağlamaktadır.

Çizelge 4.31. Türkiye Narenciye İhracat Değerleri (1000 Dolar)

Yıllar	Portakal İhracat Değeri	Limon İhracat Değeri	Mandalina İhracat Değeri	Greyfurt İhracat Değeri	Toplam İhracat Değeri
2000	32 982	67 704	49 634	22 745	173 065
2005	75 918	169 395	109 312	50 217	404 842
2010	156 726	312 955	290 589	101 909	862 179
2015	166 850	293 804	294 636	74 551	829 841
2016	179 614	304 405	321 871	87 498	893 388
2017	156 938	292 113	334 432	68 008	851 491
2018	161 405	328 521	311 170	87 455	888 551
2019	92 010	242 711	344 365	71 447	750 533
2020	132 509	270 318	443 044	91 951	937 822
2021*	104 728	292 095	454 718	81 674	933 215

Kaynak: FAO, 2022; *TÜİK, 2022b.

2021 yılında Türkiye'nin en çok narenciye ihraç ettiği ülkeler; portakal ihracatında Rusya, Irak ve Ukrayna, mandalina ihracatında Rusya, Ukrayna ve Irak, limon ihracatında Rusya, Irak ve Ukrayna, greyfurt ihracatında ise Rusya, Polonya, Romanya ve Ukrayna'nın önde gelen ülkeler olduğu görülmektedir (Çizelge 4.32). Türkiye narenciye ihracatının en önemli pazarı Rusya olarak ön plana çıkmaktadır.

Çizelge 4.32. 2021 Yılında Türkiye'nin en çok narenciye ihraç ettiği ülkeler (1000 Dolar)

Ülke	Portakal		Ülke	Limon		Ülke	Mandalina		Ülke	Greyfurt	
	Değer	%		Değer	%		Değer	%		Değer	%
Rusya	47848	45,7	Rusya	84718	29,0	Rusya	268405	59,0	Rusya	25576	31,3
Ukrayna	8660	8,3	Romanya	24383	8,4	Ukrayna	57432	12,6	Ukrayna	6747	8,3
Irak	31089	29,7	Irak	57612	19,7	Irak	32131	7,1	Romanya	7143	8,8
Suriye	1884	1,8	Ukrayna	19434	6,6	Sırbistan	13097	2,9	Polonya	10975	13,4
Romanya	1870	1,8	Polonya	10150	3,5	Romanya	10939	2,4	Bulgaristan	4175	5,1
Moldova	1666	1,6	Bulgaristan	14256	4,9	Polonya	13472	3,0	Hollanda	2747	3,4
Özbekistan	1434	1,4	Sırbistan	13231	4,5	Moldova	6731	1,5	Almanya	2215	2,7
Toplam	94451	90,3	Toplam	223784	76,6	Toplam	402207	88,5	Toplam	59578	73,0

Kaynak: TÜİK, 2022b.

Türkiye'nin söz konusu pazarlarda rekabet sağlayabilmesi oldukça önemlidir. Türkiye'nin rekabetçiliğini sürdürmesi için söz konusu pazarlarda varlığını sürdürmesi gerekmektedir. Çünkü, Çin, Güney Afrika, Mısır, Fas ve Hollanda gibi önemli narenciye ihracatçısı ülkelerinde hedefine Rusya pazarı yer almaktadır. Türkiye'nin yeni pazarlara girmesi ve rekabet edebilirliğini artırması gerekmektedir. Az sayıda pazara sahip olmak beraberinde birçok pazarlama riskini de getirmektedir. Avrupa Birliği (AB) pazarına hakim olan ihracatçı ülkelerin en önemlisi İspanya'dır. Türkiye'nin AB pazarında kendine yer bulması önemlidir, ancak narenciye ürünlerinin AB pazarının istediği kalite ve standartların sağlanması gerekir. Özellikle, yaş meyve ve sebze üretiminde ve ihracatında en önemli sorunlardan biri olan Akdeniz Meyve Sineği ile mücadele edilmesi ve üreticilere iyi tarım uygulamaları konusunda eğitimler verilmesi AB pazarına girebilmek için önemlidir. Gelişmiş ülke pazarlarına girmek aynı zamanda birim ürün satış fiyatının da artmasına neden olacağından, daha fazla ihracat geliri elde edilmesi söz konusu olacaktır.

Narenciye ithalatının döviz olarak karşılığı Çizelge 4.33'te verilmiştir. 2000 yılında 28 milyon dolar olan narenciye ithalat değeri, 2020 yılında 32 milyon dolara ulaşmıştır. Narenciye ithalatının en büyük çoğunluğu portakal ve mandalina ithalatından oluşmaktadır.

Çizelge 4.33. Türkiye Narenciye İthalat Değerleri (1000 Dolar)

Yıllar	Portakal İthalat Değeri	Limon İthalat Değeri	Mandalina İthalat Değeri	Greyfurt İthalat Değeri	Toplam İthalat Değeri
2000	18	9	1	0	28
2005	11247	545	399	2946	15137
2010	8432	1270	2265	1144	13111
2015	9858	2694	6277	854	19683
2016	9958	2090	6056	551	18655
2017	12226	1894	5813	641	20574
2018	7551	2275	10265	461	20552
2019	10870	1645	9729	501	22745
2020	14396	1716	16112	376	32600

Kaynak: FAO, 2022.

Çizelge 4.34'e göre, Türkiye'nin narenciye tüketim değerleri verilmektedir. Toplam narenciye tüketim verileri yıllara göre dalgalı bir seyir izlemekle beraber genel olarak artış izlediği görülmektedir.

Çizelge 4.34. Türkiye Narenciye Tüketim Değerleri (ton)

Yıllar	Portakal	Limon	Mandalina	Greyfurt	Toplam
2000	848 831	275 924	363 977	26 963	1 515 695
2005	1 118 000	233 430	503 000	8 000	1 862 430
2010	1 263 961	240 776	373 405	47 536	1 925 678
2015	1 240 299	271 805	539 815	45 449	2 097 368
2016	1 130 510	331 849	580 184	108 969	2 151 512
2017	873 672	376 946	725 222	48 625	2 024 465
2018	1 104 803	497 231	881 811	89 436	2 573 281
2019	1 024 832	477 895	547 243	52 761	2 102 731
2020	822 603	487 610	643 110	64 943	2 018 266

Kaynak: TÜİK, 2022c.

4.7.1.2. Türkiye'nin Narenciye Sektöründeki Rekabet Gücü Analizi

Türkiye'nin narenciye sektöründeki rekabet gücünü karşılaştırmalı analiz etmek için İPP ve AKÜ endeksleri kullanılmıştır. Bu iki endeks narenciye ürünleri olan portakal, limon, mandalina ve greyfurt için ayrı olarak hesaplanmıştır.

Türkiye'nin portakal ihracatında rekabet gücünü belirlemek amacıyla Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) endeksi hesaplanmıştır (Çizelge 4.35). Türkiye'nin portakal ihracatında AKÜ endeksi 2020 yılı için 2,44 son 21 yıllık dönem ortalaması olarak 4,13 olarak hesaplanmıştır. Bu değerlere göre, 2020 yılında Türkiye portakal ihracatında orta dereceli bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

Çizelge 4.35. Portakal İPP ve AKÜ endeks değerleri

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	ORT.
İPP	1,92	2,94	3,47	3,75	3,86	3,07	2,96	1,90	2,35	3,11
AKÜ	4,43	4,15	4,65	4,32	4,35	3,47	3,44	1,99	2,44	4,13

Kaynak: *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.36'da 2000-2020 yılları arasında ithalat sızma oranlarında artış kaydedildiği görülürken uzmanlaşma katsayısı, dış rekabette açıklık, ihracat/ithalat oranında dalgalı seyirler izlenmektedir.

Çizelge 4.36. Portakal İthalat Sızma, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık, İhracat/İthalat endeks değerleri (ton)

Yıllar	İthalat Sızma Oranı*	Uzmanlaşma Katsayısı*	Dış Rekabete Açıklık*	İhracat/İthalat Oranı*
2000	110,33	1,26	0,09	2005
2005	110,68	1,29	0,17	3,58
2010	113,54	1,35	0,15	8,13
2015	118,70	1,46	0,21	7,26
2016	124,67	1,63	0,24	10,95
2017	121,22	2,23	0,24	8,00
2018	128,07	1,71	0,25	13,53
2019	112,88	1,65	0,17	5,34
2020	120,81	1,62	0,26	5,32

Kaynak: *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.37.'ye göre Türkiye'nin en fazla portakal ihraç ettiği ülkeler Rusya, Irak, Ukrayna ve Romanya oluştururken en düşük ihracatı Avustralya'ya yapılmaktadır.

Çizelge 4.3730. Türkiye'nin en fazla portakal ihracatı yaptığı ilk 10 ülke (Bin Dolar)

Ülkeler	2000	2005	2010	2015	2020
Rusya	7 643	25 938	51 019	55 030	64 837
İrak	-	871	39 438	68 167	18 841
Ukrayna	6 701	12 341	24 410	13 920	15 224
Romanya	4 468	9 372	4 017	2 609	3 670
Gürcistan	1 245	1 646	4 797	8 046	3 476
Suudi Arabistan	4 680	2 869	1 837	1 612	221
Almanya	411	3 379	1 442	702	1 165
Birleşik Krallık	425	3 231	425	324	95
Hollanda	338	1 234	410	202	1 834
Avustralya	1 099	348	108	204	143
Türkiye'nin toplam portakal ihracatı	32 982	193 538	156 726	166 850	132 509

Kaynak: TÜİK, 202b.

Çizelge 4.3831. Dünya Portakal İhracatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar)

İhracatçı Ülkeler	2000 yılı ihracat değeri	2005 yılı ihracat değeri	2010 yılı ihracat değeri	2015 yılı ihracat değeri	2020 yılı ihracat değeri	2000-2020 Arası Büyüme (%)	2000 yılı Dünya İhracatındaki Payı (%) *	2020 yılı Dünya İhracatındaki Payı (%) *
1 İspanya	582 382	863 876	1 226 581	1 277 728	1 481 064	27,60	33,46	25,25
2 Güney Afrika	133 677	272 764	598 730	613 862	800 221	64,11	7,68	13,65
3 Amerika	304 215	384 016	545 166	557 808	573 955	18,35	17,48	9,79
4 Fas	1 008 812	116 218	119 387	63 796	89 806	-22,89	5,79	1,53
5 Hollanda	66 232	97 602	249 569	198 209	428 096	74,62	3,81	7,30
6 Yunanistan	66 385	100 326	198 027	120 908	186 750	41,01	3,81	3,18
7 Avustralya	80 680	115 387	96 953	143 602	205 742	29,61	4,64	3,51
8 Türkiye	32 982	53 437	156 726	166 850	132 509	60,30	1,90	2,26
9 İtalya	53 163	75 918	133 556	99 663	123 324	29,27	3,05	2,10
10 Belçika	41 205	65 372	15 588	19 777	13 518	-5,57	2,37	0,23
Dünya toplam portakal ihracatı	1 740 433	2 620 587	4 656 717	4 595 149	5 864 536	38,64	100	100

Kaynak: FAO,2022; *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.38'de dünya portakal ihracatındaki en ilk 10 ülke verileri sunulmaktadır.

Çizelgeye göre İspanya, Güney Afrika, Amerika en yüksek değerlere sahip ülkelerdir.

Çizelge 4.39. Dünya portakal ithalatı yapan ilk 10 Ülke (Bin Dolar)

İthalatçı Ülkeler	2000 yılı ithalat değeri	2005 yılı ithalat değeri	2010 yılı ithalat değeri	2015 yılı ithalat değeri	2020 yılı ithalat değeri	2000-2020 Arası Büyüme (%) *	2000 yılı Dünya İthalatındaki Payı (%) *	2020 yılı Dünya İthalatındaki Payı (%) *
1 Almanya	236 062	332 113	396 886	364 799	507 998	22,84	11,88	8,12
2 Fransa	198 149	293 345	426 486	379 134	492 192	28,04	9,98	7,87
3 Hollanda	127 644	235 276	409 566	363 172	555 454	50,00	6,43	8,88
4 Çin	23 020	35 460	76 742	165 560	307 929	93,05	1,59	4,92
5 Rusya	69 536	195 117	436 389	316 238	307 894	68,52	3,50	4,92
6 Hong Kong	135 249	121 680	170 364	234 630	301 033	24,00	6,81	4,81
7 İngiltere	141 602	213 965	211 458	197 692	250 370	17,52	7,13	4,00
8 Suudi Arabistan	67 344	157 289	189 318	182 880	224 937	43,38	3,39	3,60
9 ABD	49 908	82 106	119 182	167 623	221 824	45,66	2,51	3,55
10 Kanada	93 686	142 625	174 220	179 119	200 591	22,30	4,72	3,21
Türkiye	18	11 247	8 432	9 858	14 396	1560,31	0,00	0,23
Dünya toplam portakal ithalatı	1 986 212	3 126 889	4 676 335	4 919 368	6 255 752	34,84	100	100

Kaynak: FAO,2022; *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.39’da dünya portakal ithalatı yapan ilk 10 ülke verilmektedir. Çizelgedeki 2022 yılı verilerine göre %8,12 pazar payı ile Almanya en fazla portakal ithalatı yapan ülke konumundadır. Almanya’yı sırasıyla 492 Milyon Dolar ile Fransa 555 Milyon Dolar ile Hollanda izlemektedir.

Çizelge 4.40. Portakal İhracatında Hedef ve Rakip Ülkeler

Öncelik Sıralaması	Ülkeler	Pazarlar
1	Çin	Yeni Pazar / Hedef Ülke
2	Hong Kong	Yeni Pazar / Hedef Ülke
3	Suudi Arabistan	Yeni Pazar / Hedef Ülke
4	Almanya	Mevcut Pazar/ İhracat Artış Potansiyeli
5	Hollanda	Mevcut Pazar/ İhracat Artış Potansiyeli
Rekabet Sıralaması	Rakip Ülkeler	
1	İspanya	
2	Güney Afrika	

Kaynak: TOB, 2021.

Çizelge 4.40’ta portakal ihracatında hedef ve rakip ülkeler verilmektedir. Çizelge 4.40’a göre Türkiye’nin portakal ihracatındaki güçlü rakipleri ise sırasıyla İspanya, Güney Afrika’dır. Almanya ve Hollanda’da ihracat potansiyelinde artış sağlanarak mevcut

pazarlar güçlendirilmelidir. Çin, Hong Kong ve Suudi Arabistan ise yeni pazar potansiyeline sahiptir.

Çizelge 4.41. Limon İPP ve AKÜ endeks değerleri

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	ORT.
İPP	9,33	13,88	15,11	8,65	8,65	8,42	8,79	7,06	6,81	10,55
AKÜ	21,50	19,59	20,26	11,79	9,73	9,51	10,19	7,39	7,08	14,41

Kaynak: *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.41’de Türkiye’nin limon ihracatında rekabet gücü ve ihracat piyasa payı incelenmiştir. Türkiye dünya limon ihracatında 2020 yılında %7,08’lik pay alırken, 20 yıllık dönemde %14,41’lik pay almaktadır. Türkiye’nin limon ihracatındaki artışı dünya pazarındaki payında da bir artışa neden olmuştur (Çizelge 4.41). Türkiye limon ihracatında dalgalanmalar görülmekle birlikte, 2020 yılında İPP endeksinde bir düşüş yaşanmış ancak dünya ihracat değerinden %10,55’lik bir pay almıştır. AKÜ endeksleri incelendiğinde, Türkiye limon ihracatında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Ancak son yıllarda AKÜ endeksi düşme eğilimindedir.

Çizelge 4.42’de limon ithalat sızma, uzmanlaşma katsayısı, dış ticarete açıklık, ihracat/ithalat endeks değerleri verilmektedir.

Çizelge 4.322. Limon İthalat Sızma, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık, İhracat/İthalat endeks değerleri (ton)

Yıllar	İthalat Sızma Oranı*	Uzmanlaşma Katsayısı*	Dış Rekabete Açıklık*	İhracat/İthalat Oranı*
2000	155,75	1,66	0,35	8234,45
2005	243,00	2,57	0,59	138,92
2010	217,39	3,26	0,54	247,81
2015	265,74	2,76	0,63	157,97
2016	210,07	2,56	0,53	145,61
2017	186,30	2,67	0,47	116,94
2018	230,16	2,21	0,57	196,31
2019	197,40	1,98	0,49	192,09
2020	164,36	2,43	0,39	141,86

Kaynak: *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye'nin en fazla limon ihraç ettiği ülkeler Çizelge 4.43'te gösterilmektedir. Türkiye'nin limon ihracatındaki pazar payının büyük bir bölümünü Rusya, Suudi Arabistan, Irak oluştururken en düşük ihracatı ise Çekya'ya yapmaktadır (Çizelge 4.43).

Çizelge 4.43. Türkiye'nin en fazla limon ihracatı yaptığı ilk 10 ülke (Bin Dolar)

Ülkeler	2000	2005	2010	2015	2020
Rusya	21 063	50 080	83 744	73 204	76 831
Suudi Arabistan	12 035	21 022	45 477	29 497	8 864
Irak	0	14	22 109	40 912	46 579
Ukrayna	11 563	17 779	33 140	15 473	19 392
Romanya	4 956	9 716	19 967	20 569	17 933
Polonya	2 125	9 992	16 123	15 319	12 918
Sırbistan	558	4 636	8 048	8 212	10 813
Almanya	1 033	4 789	10 992	5 165	3 013
BAE	350	7 110	327	9 654	7 058
Çekya	188	2 892	7 240	4 528	3 896
Türkiye'nin toplam limon ihracat değeri	67 704	169 395	312 955	293 804	270 318

Kaynak: TÜİK, 2022b.

Çizelge 4.44'te dünyada en çok limon ihracatı yapan ülkeler verilmektedir. 2020 yılı verilerine göre İspanya %25,70 Pazar payı ile dünya genelinde 1. Sırada limon ihracatı yapan ülkedir. Ardından sırasıyla 548 Milyon Dolar ile Meksika, 378 Milyon Dolar Güney Afrika izlemektedir (Çizelge, 4.44).

Çizelge 4.334. Dünya Limon İhracatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar)

İhracatçı Ülkeler	2000 yılı ihracat değeri	2005 yılı ihracat değeri	2010 yılı ihracat değeri	2015 yılı ihracat değeri	2020 yılı ihracat değeri	2000-2020 Arası Büyüme (%) *	2000 yılı Dünya İhracatında ki Payı (%) *	2020 yılı Dünya İhracatında ki Payı (%) *
1 İspanya	238 677	281 220	418 633	721 661	1 020 228	45,11	32,87	25,70
2 Meksika	73 535	167 812	232 672	359 782	548 800	68,51	10,12	13,82
3 G.Afrika	19 866	57 012	109 337	231 883	376 866	113,34	02,73	09,49
4 Hollanda	42 737	95 690	200 784	244 885	399 847	79,74	05,88	10,75
5 Türkiye	67 704	169 395	312 955	293 804	270 318	55,21	09,32	06,81
6 Arjantin	94 076	151 830	204 089	187 918	183 639	21,40	12,95	04,62
7 Amerika	80 108	86 878	146 471	220 541	180 349	27,35	11,03	04,54
8 Çin	1 310	2 548	16 621	51 493	179 061	276,09	00,18	04,51
9 Brezilya	4 642	26 300	50 626	78 601	102 195	161,08	00,63	02,57
10 Şili	13 606	19 189	44 280	97 837	102 348	74,34	01,87	02,57
Dünya toplam limon ihracatı	726 024	1 220 488	2 071 022	2 865 395	3 968 358	53,66	100	100

Kaynak: FAO, 2022, *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.45'te dünya limon ithalatındaki ilk 10 ülke verilmektedir. FAO verilerine göre 2020 dünya ithalat değeri toplamı 4,3 Milyar Dolardır. %15,29 pazar payı ile ABD en fazla limon ithalatı yapan ülke konumundadır.

Çizelge 4.434. Dünya Limon İthalatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar)

İthalatçı Ülkeler	2000'deki ithalatçı değeri	2005'deki ithalatçı değeri	2010'deki ithalatçı değeri	2015'deki ithalatçı değeri	2020'deki ithalatçı değeri	2000-2020 Arası Büyüme (%) *	2000'deki Dünya İthalatındaki Payı (%) *	2020'deki Dünya İthalatındaki Payı (%) *
1 ABD	82 828	163 616	235 420	409 823	659 119	69,08	10,24	15,29
2 Almanya	85 536	119 910	188 212	235 750	455 015	53,85	10,57	10,56
3 Fransa	73 628	113 911	161 660	203 455	276 112	39,55	9,10	6,41
4 Hollanda	46 691	84 128	218 677	241 808	345 728	73,42	5,77	8,02
5 Rusya	27 546	89 356	168 872	171 400	228 585	87,06	3,40	5,30
6 İngiltere	38 411	79 970	118 956	156 977	198 034	53,77	4,75	4,59
7 Polonya	43 987	72 394	100 085	118 472	183 161	43,95	5,44	4,25
8 İtalya	42 747	71 172	115 165	151 721	138 433	37,82	5,28	3,21
9 Kanada	28 147	39 031	69 220	114 694	127 846	48,29	3,48	2,97
10 Suudi Arabistan	12 297	12 140	46 242	73 553	108 396	96,52	1,52	2,51
Türkiye	9	545	1 270	2 694	1 716	1541,10	0,00	0,03
Dünya toplam limon ithalatı	808 901	1 383 668	2 224 708	3 187 048	4 310 401	52,59	100	100

Kaynak: FAO, 2022; *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye limon ihracatında hedef ve rakip ülkeler Çizelge 4.46'da verilmiştir. Çizelgeye göre, ABD, Fransa, İngiltere ve Hollanda ihracatta yeni pazar potansiyeline sahipken Almanya'da ihracat artış potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin limon ihracatındaki rakipleri ise sırasıyla İspanya, Meksika ve Güney Afrika'dır.

Çizelge 4.46. Limon İhracatında Hedef ve Rakip Ülkeler

Öncelik Sıralaması	Ülkeler	Pazarlar
1	ABD	Yeni Pazar / Hedef Ülke
2	Fransa	Yeni Pazar / Hedef Ülke
3	İngiltere	Yeni Pazar / Hedef Ülke
4	Hollanda	Yeni Pazar / Hedef Ülke
5	Almanya	Mevcut Pazar/ İhracat Artış Potansiyeli
Rekabet Sıralaması	Rakip Ülkeler	
1	İspanya	
2	Meksika	
3	Güney Afrika	

Kaynak: TOB, 2021.

Çizelge 4.47’de, Türkiye’nin en fazla mandalina ihraç ettiği ilk on ülke sunulmuştur. Türkiye’nin mandalina ihracatındaki pazar payının büyük bir bölümünü Rusya, Ukrayna, Irak oluştururken en düşük ihracatını ise Çekya’ya yapmaktadır (Çizelge 4.47).

Çizelge 4.4735. Türkiye’nin en fazla mandalina ihracatı yaptığı ilk 10 ülke (Bin Dolar)

Ülkeler	2000	2005	2010	2015	2020
Rusya	3 524	30 100	110 496	144 074	219 576
Ukrayna	7 587	21 862	59 253	37 748	54 260
Irak	0	56	46 589	65 908	37 081
Sırbistan	1 232	3 665	3 586	2 652	10 640
Romanya	5 490	8 018	16 960	4 963	9 269
Polonya	708	1 479	1 145	26	6 621
Kuzey Makedonya	1 052	2 846	4 264	2 585	3 027
Almanya	1 861	3 593	6 860	4 778	2 741
Suudi Arabistan	4 185	7 376	14 019	7 931	2 635
Çekya	1 232	591	2 359	819	2 107
Türkiye’nin toplam mandalina ihracatı	49 633	109 311	289 174	294 678	390 215

Kaynak: TÜİK, 2022b.

Çizelge 4.48’de mandalina için hesaplanan İPP ve AKÜ endeks değerleri verilmektedir. Türkiye’nin mandalina AKÜ değerleri incelendiğinde 20 yıllık dönemde artış göstererek %8’lik pay almaktadır. İPP endekslerinde ise yıllara göre dalgalanmalar yaşanmakla beraber genel olarak artış eğilimindedir.

Çizelge 4.4836. Mandalina İPP ve AKÜ endeks değerleri

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	ORT.
İPP	3,53	4,35	7,65	6,78	7,20	7,45	6,48	7,06	7,55	6,09
AKÜ	8,15	6,14	10,25	7,79	8,10	8,42	7,51	7,40	7,85	8,00

Kaynak: *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.49 incelendiğinde mandalina için hesaplanan ithalat sızma, uzmanlaşma katsayısı, dış rekabette açıklık oranları artış eğilimi göstermekte olup ihracat/İthalat endeks değerleri değerlerinde ise azalış görülmektedir.

Çizelge 4.50’de dünya mandalina dış ticareti yapan ülkelerin yıllara göre ihracat değerleri, yıllar arası büyüme oranları, dünya ihracattaki pay değerleri sunulmaktadır. FAO 2022 verilerine göre 2020 yılında dünya genelinde en fazla mandalina ihracatını 1,6 Milyar Dolar ile İspanya gerçekleştirmektedir. İspanya %28,14 pazar payı ile dünya genelinde 1. Sırada mandalina ihracatı yapan ülkedir. Ardından sırasıyla 1,1 Milyar Dolar ile Çin, 443 Milyon Dolar Türkiye izlemektedir (Çizelge 4.50).

Çizelge 4.49. Mandalina İthalat Sızma, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık, İhracat/İthalat endeks değerleri (ton)

Yıllar*	İthalat Sızma Oranı*	Uzmanlaşma Katsayısı*	Dış Rekabete Açıklık*	İhracat/İthalat Oranı*
2000	133,80	1,53	0,25	47158,33
2005	152,31	1,42	0,34	329,32
2010	197,97	2,29	0,50	102,49
2015	187,79	2,14	0,50	29,17
2016	194,67	2,30	0,52	29,98
2017	176,84	2,13	0,46	28,25
2018	175,85	1,87	0,46	26,14
2019	206,42	2,55	0,56	24,78
2020	208,72	2,46	0,57	20,38

Kaynak: *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.50. Dünya Mandalina İhracatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar)

İhracatçı Ülkeler	2000 yılı ihracat değeri	2005 yılı ihracat değeri	2010 yılı ihracat değeri	2015 yılı ihracat değeri	2020 yılı ihracat değeri	2000-2020 Arası Büyüme (%) *	2000 yılı Dünya İhr. Payı (%) *	2020 yılı Dünya İhr. Payı (%) *
1 İspanya	873 723	1 475 896	1 698 894	1 515 315	1 651 855	20,56	62,20	28,14
2 Çin	44 962	109 652	436 593	980 428	1 162 324	146,29	3,20	19,80
3 Türkiye	49 634	109 312	290 589	294 636	443 044	84,46	3,53	7,55
4 Fas	91 797	221 943	253 474	293 056	424 300	54,10	6,53	7,23
5 G.Afrika	18 076	54 621	90 369	118 225	399 479	134,09	1,29	6,80
6 Peru	1 009	17 920	50 880	113 329	250 447	525,92	0,07	4,27
7 Şili	4 535	15 890	33 180	93 902	230 491	171,92	0,32	3,93
8 Pakistan	13 474	21 690	98 721	171 720	183 839	124,28	0,96	3,13
9 Hollanda	38 437	83 534	115 605	89 681	164 810	54,27	2,74	2,81
10 İsrail	15 062	21 901	39 717	70 671	141 668	79,29	1,07	2,41
Dünya toplam mandalina ihracatı	1 404 628	2 512 044	3 799 412	4 345 801	5 870 007	44,89	100	100

Kaynak: FAO,2022; *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.51’de dünya mandalina ithalatındaki ilk 10 ülke verilmektedir. Sunulan verilerine göre 2020 yılında dünya ithalat değeri toplamı 5,6 Milyar Dolardır. %11,62 pazar payı ile ABD en fazla mandalina ithalatı yapan ülke konumundadır. Ardından sırasıyla 631 Milyon Dolar ile Rusya 527 Milyon Dolar ile Almanya izlemektedir.

Çizelge 4.51. Dünya Mandalına İthalatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar)

İthalatçı Ülkeler	2000 yılı ithalat değeri	2005 yılı ithalat değeri	2010 yılı ithalat değeri	2015 yılı ithalat değeri	2020 yılı ithalat değeri	2000-2020 Arası Büyüme (%) *	2000 yılı Dünya İthalatındaki Payı (%) *	2020 yılı Dünya İthalatındaki Payı (%) *
1 ABD	152 669	184 993	252 103	400 700	654 708	44,95	10,31	11,62
2 Rusya	33 196	176 191	583 703	612 343	631 274	167,51	2,24	11,21
3 Almanya	245 329	273 291	393 021	420 900	527 794	21,92	16,57	9,37
4 Fransa	210 441	335 734	434 141	414 077	501 107	26,31	14,21	8,89
5 İngiltere	148 363	266 576	291 999	369 710	408 500	31,58	10,01	7,25
6 Hollanda	52 989	131 486	217 276	209 596	264 221	58,98	3,58	4,69
7 Kanada	88 366	112 454	166 162	208 841	243 400	29,31	5,97	4,32
8 Polonya	59 473	101 934	135 305	112 431	150 989	30,38	4,02	2,68
9 Ukrayna	7 000	16 462	36 147	93 025	144 519	116,86	0,47	2,56
10 İtalya	42 577	77 876	91 651	99 028	120 248	32,52	2,88	2,13
Türkiye	1	399	2 265	6 277	16 112	1050,37	0,00	0,29
Dünya toplam mandalina ithalatı	1 480 737	2 289 600	3 809 980	4 469 489	5 633 413	41,10	100	100

Kaynak: FAO, 2022; *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.52’de mandalina ihracatında hedef ve rakip ülkeler verilmektedir. İngiltere ve Almanya’da ihracatta artış potansiyeli olduğu görülmektedir. ABD ve Endonezya ise hedef Pazar konumundadır. Türkiye’nin mandalina ihracatındaki güçlü rakip ülkeleri sırasıyla İspanya, Çin, Peru ve Fas’tır.

Çizelge 4.52. Türkiye Mandalına İhracatında Hedef ve Rakip Ülkeler

Öncelik Sıralaması	Ülkeler	Pazarlar
1	ABD	Yeni Pazar / Hedef Ülke
2	Endonezya	Yeni Pazar / Hedef Ülke
3	İngiltere	Mevcut Pazar/ İhracat Artış Potansiyeli
4	Almanya	Mevcut Pazar/ İhracat Artış Potansiyeli
Rekabet Sıralaması	Rakip Ülkeler	
1	Fas	
2	Peru	
3	Çin	
4	İspanya	

Kaynak: TOB, 2021.

Çizelge 4.53'te greyfurt için hesaplanan İPP ve AKÜ endeks değerleri verilmektedir. Türkiye dünya greyfurt ihracatında 2000-2020 yılları arasında ortalama %8,83'lük bir pay almaktadır. Türkiye'nin greyfurt ihracatındaki payı dalgalanmalar göstermekle birlikte 2020 yılında %9,65'lik bir almıştır. AKÜ endeks değerlerine göre, Türkiye güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir

Çizelge 4.53. Greyfurt İPP ve AKÜ endeks değerleri

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	ORT.
İPP	4,97	8,14	11,45	9,50	10,35	7,37	9,00	7,64	9,65	8,83
AKÜ	11,46	11,48	15,34	10,92	11,64	8,32	10,44	8,00	10,03	11,57

Kaynak:*Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.54'te greyfurt ithalat sızma, uzmanlaşma katsayısı, dış ticarete açıklık, ihracat/ithalat endeksleri verilmektedir. Çizelge 4.54'e göre dalgalı bir seyir göstermekle beraber genel olarak artış eğilimindedir.

Çizelge 4.374. Greyfurt İthalat Sızma, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık, İhracat/İthalat endeks değerleri

Yıllar*	İthalat Sızma Oranı*	Uzmanlaşma Katsayısı*	Dış Rekabete Açıklık*	İhracat/İthalat Oranı*
2000	290,05	4,82	0,65	0
2005	226,55	18,75	1,30	6,52
2010	342,53	4,49	0,76	29,66
2015	251,81	5,50	0,63	52,18
2016	347,02	2,32	0,72	85,87
2017	196,20	5,34	0,53	45,84
2018	428,09	2,79	0,77	132,05
2019	224,48	4,72	0,56	125,59
2020	-0,12	0,003	764,41	212,43

Kaynak: *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.55'e göre Türkiye'nin en fazla greyfurt ihraç ettiği ülkeler verilmiştir. Türkiye'nin greyfurt ihracatındaki pazar payının büyük bir bölümünü Rusya, Polonya, Ukrayna oluştururken en düşük ihracatını ise Sırbistan'a yapmaktadır.

Çizelge 4.56'da dünya greyfurt dış ticaretinde en yüksek ihracat değerine sahip ülkelerin büyüme ve ihracattaki pay değerleri sunulmaktadır. 2020 yılı verilerine dünya genelinde

en fazla greyfurt ihracatını 183 Milyon Dolar ile Hollanda gerçekleştirmektedir. Hollanda 19,27 pazar payı ile dünya genelinde 1. Sırada greyfurt ihracatı yapan ülkedir. Ardından sırasıyla 136 Milyon Dolar ile Çin, 132 Milyon Dolar Güney Afrika izlemektedir (Çizelge 4.56).

Çizelge 4.5538. Türkiye'nin en fazla greyfurt ihracatı yaptığı ilk 10 ülke (Bin Dolar)

Ülkeler	2000	2005	2010	2015	2020
Rusya	2 914	8 866	30 011	21 147	25 773
Polonya	1 575	3 941	7 468	5 695	11 754
Ukrayna	855	2 622	10 320	4 608	7 810
Romanya	2 310	5 309	15 443	5 983	6 879
Bulgaristan	334	1 008	4 221	4 170	5506
Hollanda	2 390	3 793	3 855	5 448	4 562
İtalya	221	1 001	1 410	1 721	2 314
İngiltere	2 097	1 267	403	723	2 860
Almanya	2 150	6 234	6 679	4 855	2 386
Sırbistan	14	315	1 773	1 922	2 345
Türkiye'nin toplam greyfurt ihracat rakamı	22 744	50 216	101 716	74 547	91 986

Kaynak: TÜİK, 2022b.

Çizelge 4.56. Dünya Greyfurt İhracatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar)

İhracatçı Ülkeler	2000 yılı ihracat değeri	2005 yılı ihracat değeri	2010 yılı ihracat değeri	2015 yılı ihracat değeri	2020 yılı ihracat değeri	2000-2020 Arası Büyüme (%) *	2000 yılı Dünya İhracatındaki Payı (%) *	2020 yılı Dünya İhracatındaki Payı (%) *
1 Hollanda	36 476	89 893	141 363	126 099	183 603	59,62	7,98	19,27
2 Çin	1 168	8 733	83 379	155 488	136 429	394,17	0,25	14,32
3 Güney Afrika	34 122	98 649	94 396	73 948	132 375	60,54	7,46	13,89
4 Türkiye	22 745	50 217	101 909	74 551	91 951	55,05	4,97	7,37
5 ABD	213 368	154 995	200 588	122 318	70 214	-19,89	46,66	7,37
6 İspanya	11 730	27 438	42 898	52 132	70 787	61,89	2,57	7,45
7 İsrail	49 879	47 939	67 589	53 712	74 951	14,03	10,90	7,87
8 Tayland	2 511	2 480	4 094	7 910	22 500	85,38	0,55	2,36
9 Mısır	0	640	1 472	5 818	17 939	16133,40	0	1,88
10 Avusturya	2 684	11 078	12 704	7 784	13 995	92,12	0,59	1,47
Dünya toplam greyfurt ihracat rakamı	457 304	617 285	890 392	784 632	952 786	22,19	100	100

Kaynak: FAO, 2022; *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.57'ye göre 2020 dünya ithalat değeri toplamı 1,1 Milyar Dolardır. % 16,21 Pazar payı ile Hollanda en fazla greyfurt ithalatı yapan ülke konumundadır. Ardından sırasıyla 78 Milyon Dolar ile Çin, 78 Milyon Dolar ile Fransa izlemektedir.

Çizelge 4.5739. Dünya Greyfurt İthalatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar)

İthalatçı Ülkeler	2000 yılı ithalatçı değeri	2005 yılı ithalatçı değeri	2010 yılı ithalatçı değeri	2015 yılı ithalatçı değeri	2020 yılı ithalatçı değeri	2000-2020 Arası Büyüme (%) *	2000 yılı Dünya İthalatındaki Payı (%) *	2020 yılı Dünya İthalatındaki Payı (%) *
1 Hollanda	63 943	90 580	188 199	152 084	236 589	46,45	10,24	16,21
2 Çin	10 437	6 248	12 927	36 736	78 682	91,28	1,67	6,89
3 Fransa	59 531	82 782	78 991	79 707	77 408	8,12	9,53	6,78
4 Japonya	254 032	196 694	186 645	106 366	76 873	-24,60	40,68	6,74
5 Almanya	37 608	51 546	74 634	62 733	70 518	19,58	6,02	6,18
6 Rusya	4 005	22 416	87 316	86 287	76 296	184,12	0,64	6,69
7 Polonya	12 588	22 850	34 892	38 278	51 407	44,56	2,02	4,50
8 Belçika	41 212	60 014	27 155	21 540	39 372	13,24	6,60	3,45
9 Kanada	27 448	30 848	33 294	33 958	38 847	9,18	4,40	3,40
10 İngiltere	38 639	53 646	35 626	31 751	31 389	-1,69	6,19	2,75
Türkiye	0	2 946	1 144	854	376	73589,38	0	0,03
Dünya toplam greyfurt ithalatı	624 509	773 924	990 725	937 945	1 141 130	17,07	100	100

Kaynak: FAO, 2022; *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.58'de greyfurt ihracatında hedef ve rakip ülkeler verilmektedir. Çizelge 4.58'e göre Türkiye'nin en güçlü rakip ülkeleri sırasıyla Hollanda, Çin ve Güney Afrika'dır. Fransa ve Japonya yeni Pazar potansiyeline sahip ülkelerdir. Almanya'da ise mevcut pazar potansiyelinden artış yönelimine gidilmelidir.

Çizelge 4.5840. Greyfurt İhracatında Hedef ve Rakip Ülkeler

Öncelik Sıralaması	Ülkeler	Pazarlar
1	Fransa	Yeni Pazar / Hedef Ülke
2	Japonya	Yeni Pazar / Hedef Ülke
3	Almanya	Mevcut Pazar/ İhracat Artış Potansiyeli
Rekabet Sıralaması	Rakip Ülkeler	
1	Hollanda	
2	Çin	
3	Güney Afrika	

Kaynak: TOB, 2021.

4.7.2. Türkiye’de Kuru Üzüm Dış Ticareti ve Rekabet Gücü Analizi

Üzümün Türkiye ekonomisinde önemli bir yeri vardır. Ülkede yer alan bölgelerden Ege, Akdeniz, Güney Anadolu, Batı Anadolu ve Marmara Bölgesinde üzüm üretilmekte olup, ayrıca bu bölgeler üretici konumdadırlar.

Türkiye’de Manisa, Denizli, Mersin en fazla üzüm üretimi yapan illerdir. Türkiye’de bağ sektöründe yetiştirilen üzümün ülke ekonomisine yapmış olduğu katkı azımsanmayacak kadar büyüktür. Üzüm ve bağcılık ülkeye milli ekonomiye verdiği değer içerisinde önemli bir yere sahiptir. Üzümün yetiştirilmesinde iklim ve toprak koşullarının belirleyici olması Türkiye için avantaj sağlamaktadır.

Çizelge 4.59’da Türkiye’nin 2000 ile 2020 yılları arası toplam kuru üzüm üretim miktarları ve Türkiye’de toplam üzüm yetiştiriciliği bağ alanları verilmiştir. Türkiye’de kuru üzüm üretimi 2000- 2020 yılı arasında incelendiğinde 2005 yılında görülen artış 2010 yılına kadar artarak devam ederken, 2015 yılına gelindiğinde düşüşe uğramıştır. 2020 yılına gelindiğinde tekrar belirgin miktarda artmıştır. Toplam üzüm yetiştiriciliği bağ alanları incelendiğinde ise 2000 yılı itibari ile belirgin düzeyde azalma devamlılığı göstermiştir.

Çizelge 4.5941. Türkiye’de 2000-2020 yılları arası kuru üzüm üretimi (Bin Ton)

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2020
Toplam Üretim miktarı (Ton)	-	1 400	1 543	1 334	1 534
Toplam Üretim Alanı (Dekar)	5 350	5 160	4 777	4 619	4 009

Kaynak: TÜİK, 2022a.

4.7.2.1. Türkiye kuru üzüm ihracatı

Türkiye’nin yıllara göre kuru üzüm ihracatı Çizelge 4.60’da verilmiştir. 2000-2020 yılları arasında kuru üzüm ihracat değerinde sürekli bir artış eğilimi olduğu görülmektedir.

Çizelge 4.60. 2000 ile 2020 yılları arası Türkiye kuru üzüm toplam ihracat rakamları (Bin Dolar- Bin Ton)

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2020
Toplam İhracat	196 885	239 729	417 598	428 999	513 983
Toplam İhracat	201 744	226 598	212 668	224 273	259 000
Kuru Üzüm İthalat Değeri	1 464	2 833	4 808	8 024	49 978
Üzüm Tüketim Miktarı (ton)*	-	-	35 000	43 000	-

Kaynak: FAO, 2022; *TÜİK, 2022c.

Çizelge 4.61’de Türkiye’nin en fazla kuru üzüm ihraç ettiği ülkeler verilmiştir. Türkiye en fazla kuru üzüm ihracatını Birleşik Krallık, Almanya, Hollanda ve Fransa’ya yapmaktadır. En yüksek ihracatı Birleşik Krallık’a yaparken en az ihracatı ise Brezilya’ya yapıldığı görülmektedir.

Çizelge 4.61. Türkiye’nin en çok kuru üzüm ihraç ettiği ülkeler (Bin Dolar)

Ülkeler	2000	2005	2010	2015	2020
Birleşik Krallık	48 824	67 296	113 001	127 192	146 780
Almanya	30 076	44 250	72 677	57 765	54 708
Hollanda	27 334	27 239	54 868	50 638	46 685
Fransa	9 878	16 341	29 911	29 514	29 744
İtalya	16 435	19 648	33 866	32 771	29 171
İspanya	6 220	3 610	6 320	10 009	13 551
Belçika- Lüksemburg	11 463	8 807	19 977	17 970	11 507
Avustralya	11 381	12 978	17 078	21 873	4 550
İrlanda	5 875	5 842	8 667	10 376	7 845
Brezilya	4 835	2 186	3 648	1 096	301
Türkiye’nin toplam kuru üzüm ihracat rakamı	196 884	239 728	417 546	428 956	467 619

Kaynak: TÜİK, 2022b.

4.7.2.2. Dünya’da Kuru Üzüm Dış Ticareti

Çizelge 4.62. incelendiğinde 2020 yılı verilerine göre dünya genelinde en fazla kuru üzüm ihracatını 513 Milyon Dolar ile Türkiye gerçekleştirmektedir. Türkiye %31,52 pazar payı ile dünya genelinde 1. sırada kuru üzüm ihracatı yapan ülkedir. Türkiye’yi sırasıyla, 226 Milyon Dolar ile ABD, 125 Milyon Dolar Güney Afrika izlemektedir.

Çizelge 4.62. Dünya Kuru Üzüm İhracatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar)

İhracatçı Ülkeler	2000 yılı ihracat değeri	2005 yılı ihracat değeri	2010 yılı ihracat değeri	2015 yılı ihracat değeri	2020 yılı ihracat değeri	2000-2020 Arası Büyüme (%) *	2000 yılı Dünya İhracatındaki Payı (%) *	2020 yılı Dünya İhracatındaki Payı (%) *
1 Türkiye	196 885	239 729	417 598	428 999	513 983	29,62	29,27	31,52
2 ABD	148 409	212 362	331 814	336 921	226 528	17,03	22,06	13,89
3 Güney Afrika	21 774	34 435	79 731	86 568	125 119	60,70	3,23	7,67
4 Şili	48 471	81 113	141 392	133 366	124 582	32,35	7,20	7,64
5 İran	48 593	113 929	318 879	105 769	110 116	62,91	7,22	6,75
6 Özbekistan	11 600	9 740	19 857	58 199	55 138	68,92	1,72	3,38
7 Arjantin	10 142	27 134	46 962	47 989	51 255	62,40	1,51	3,14
8 Yunanistan	104 490	45 150	55 623	39 796	45 276	-12,07	15,53	2,77
9 Belçika	11 061	12 199	23 031	18 258	11 451	10,27	1,65	0,70
10 Avustralya	10 642	11 782	5 531	11 872	15 639	26,01	1,58	0,95
Dünya toplam kuru üzüm ihracatı	672 612	895 650	1 690 228	1 575 351	1 630 590	30,87	100	100

Kaynak: FAO, 2022; *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.63'e göre 2020 dünya ithalat değeri toplamı 1,6 Milyar Dolardır. 12,78 Pazar payı ile İngiltere en fazla kuru üzüm ithalatı yapan ülke konumundadır. Ardından sırasıyla 117 Milyon Dolar ile Almanya, 113 Milyon Dolar ile Hollanda izlemektedir.

Çizelge 4.63. Dünya Kuru Üzüm İthalatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar)

İthalatçı Ülkeler	2000 yılı ithalat değeri	2005 yılı ithalat değeri	2010 yılı ithalat değeri	2015 yılı ithalat değeri	2020 yılı ithalat değeri	2000-2020 Arası Büyüme (%) *	2000 yılı Dünya İthalatındaki Payı (%) *	2020 yılı Dünya İthalatındaki Payı (%) *
1 İngiltere	128 794	159 058	251 930	219 459	215 976	16,85	18,21	12,78
2 Almanya	68 574	88 596	162 659	161 088	171 184	29,52	9,69	10,13
3 Hollanda	46 285	53 713	111 606	110 916	113 058	31,29	6,54	6,69
4 Hindistan	9 744	11 732	8 739	53 189	102 448	149,04	1,38	6,06
5 Japonya	41 614	57 807	73 750	93 452	84 408	20,88	5,88	4,99
6 Kanada	46 113	52 043	72 136	62 402	66 802	11,26	6,52	3,95
7 Fransa	27 124	36 145	58 992	56 977	60 811	24,95	3,83	3,60
8 Türkiye	1 464	2 833	4 808	8 024	49 978	188,24	2,06	2,96
9 Avustralya	20 613	25 924	42 619	35 475	49 538	28,26	2,91	2,93
10 Brezilya	17 500	18 226	53 031	40 604	44 551	45,35	2,47	2,64
Dünya toplam kuru üzüm ithalatı	707 405	910 111	1 640 174	1 688 940	1 689 854	27,97	100	100

Kaynak: FAO, 2022; *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.64’de kuru üzüm ihracatında hedef ve rakip ülkeler verilmektedir. Brezilya, Çin, Japonya ve Almanya mevcut pazarda artış potansiyeline sahipken Hindistan ise yeni pazar olarak hedef alınabilir. Türkiye’nin kuru üzüm ihracatında rakip ülkeler sırasıyla ABD, Afganistan, Şili ve Güney Afrika’dır.

Çizelge 4.6442. Kuru Üzüm İhracatında Hedef ve Rakip Ülkeler

Öncelik Sıralaması	Ülkeler	Pazarlar
1	Hindistan	Yeni Pazar / Hedef Ülke
2	Brezilya	Mevcut Pazar/ İhracat Artış Potansiyeli
3	Çin	Mevcut Pazar/ İhracat Artış Potansiyeli
4	Japonya	Mevcut Pazar/ İhracat Artış Potansiyeli
5	Almanya	Mevcut Pazar/ İhracat Artış Potansiyeli
Rekabet Sıralaması	Rakip Ülkeler	
1	ABD	
	Afganistan	
2	Şili	
3	Güney Afrika	

Kaynak: TOB, 2021.

4.7.2.3. Türkiye’nin Kuru Üzüm Sektöründeki Rekabet Gücü Analizi

2000-2020 yılları arasında Türkiye kuru üzüm ihracatında rekabet gücü analizini yapmak amacıyla, İPP ve AKÜ endeks değerleri Çizelge 4.65’te hesaplanmıştır.

Çizelge 4.6543. Kuru Üzüm İPP ve AKÜ endeks değerleri

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	ORT.
İPP	0,29	0,27	0,25	0,27	0,24	0,26	0,30	0,31	0,32	2,22
AKÜ	67,47	7,77	33,12	31,31	27,16	29,48	34,80	32,68	32,77	32,92

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.65’te belirtildiği gibi 2000-2020 yılları arası Türkiye’nin kuru üzüm ihracatı AKÜ endeksi değerlendirildiğinde dalgalı bir seyir izlemekle beraber artış eğilimindedir. İPP endeksi ise 20 yıllık periyotta artış görülmektedir.

Çizelge 4.66’da kuru üzüm ithalat sızma, uzmanlaşma katsayısı, dış rekabete açıklık, ithalat/ ihracat değerleri verilmiştir. Çizelge 4.66 incelendiğinde ihracatın ithalatı karşılama oranı dalgalı bir seyir göstermektedir. 2010 ve 2017 yılları değerlendirildiğinde

ithalat sızma, uzmanlaşma katsayısı oranında artış eğilim görülürken dış rekabete açıklık benzer seyir izlemektedir.

Çizelge 4.6644. Kuru Üzüm İthalat Sızma, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık, İhracat/İthalat endeks değerleri

Yıllar	İthalat Sızma Oranı*	Uzmanlaşma Katsayısı*	Dış Rekabete Açıklık*	İhracat/İthalat Oranı*
2000	-	-	-	134,05
2005	-	-	-	51,23
2010	0,07	44,11	0,20	83,24
2015	0,06	31,04	0,22	84,50
2016	0,04	30,74	0,19	116,46
2017	0,04	32,06	0,20	151,98
2018	-	-	-	218,76
2019	-	-	-	8,91
2020	-	-	-	8,68

Kaynak: *Yazar tarafından hesaplanmıştır. - Tüketim verilerine ulaşamadığı için hesaplanamamıştır

4.7.3. Türkiye Kabuksuz Fındık Dış Ticareti ve Rekabet Gücü Analizi

4.7.3.1. Türkiye kabuksuz fındık ihracatı

Türkiye 2020 yılında yaptığı 665 000 tonluk fındık üretimi ile dünya pazarında her geçen gün üretimini arttırmaktadır TÜİK, 2020. Türkiye içerisinde Artvin, Giresun, Ordu, Rize ve Trabzon fındık yetiştiriciliğinde önemli paya sahip illerdir.

TÜİK verilerine göre hazırlanan Çizelge 4.67’de Türkiye’nin 2000 ile 2020 yılları arası toplam kabuksuz fındık üretim miktarları ve toplam kabuksuz fındık tüketim miktarları verilmiştir.

Çizelge 4.68’de Türkiye’nin toplam kabuksuz fındık ithalat- ihracat rakamları ve toplam kabuksuz fındık ithalat-ihracat miktarları verilmektedir. Türkiye’nin kabuksuz fındık ihracatında yıllara göre ciddi artışlar gözlemlenmektedir. Türkiye’nin kabuksuz fındık ithalatında ise yıllar arasında dalgalanmalar söz konusu olmuştur.

Çizelge 4.67. Türkiye de 2000-2020 yılları arası kabuksuz fındık üretimi (Bin Ton)

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Toplam üretim miktarı	470	530	600	646	420	675	515	776	665
Kabuksuz fındık tüketim miktarı	93	12	92	105	97	129	111	132	115

Kaynak: TÜİK, 2022a, 2022c.

Çizelge 4.6845. Türkiye 2000 ile 2020 yılları arası toplam kabuksuz fındık ihracat rakamları (Bin Dolar- Bin Ton)

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2020
Toplam İhracat (Bin Dolar)	366 737	1 207 482	892 254	1 640 342	1 111 302
Toplam ihracat miktarı (Bin Ton)	112 129	131 770	149 605	143 144	156 750
Toplam ithalat (Bin Dolar)	1 445	11 137	3 212	21 452	10 431
Toplam ithalat miktar (Bin Ton)	419	1 275	498	1 684	1 452

Kaynak: TÜİK, 2022b.

Çizelge 4.69'da Türkiye'nin en fazla kabuksuz fındık ihraç ettiği ülkeler sunulmuştur. Türkiye en fazla kabuksuz fındık ihracatını İtalya, Almanya, Fransa ve İsviçre'ye yapmaktadır. En yüksek ihracatını İtalya'ya yaparken en düşük ihracatını Rusya'ya gerçekleştirmektedir.

Çizelge 4.69. Türkiye'nin en fazla kabuksuz fındık ihracatı yaptığı ilk 10 ülke (Bin Dolar)

Ülkeler	2000	2005	2010	2015	2020
İtalya	49 546	516 493	226 288	522 010	352 857
Almanya	143 952	153 442	105 844	200 240	175 605
Fransa	32 042	111 153	148 141	220 000	85 572
İsviçre	24 195	74 508	41 489	94 670	53 662
Belçika-Lüksemburg	26 997	57 556	32 729	34 211	8 260
ABD	9 489	17 143	16 058	13 164	25 652
İspanya	8 750	30 356	23 498	10 033	19 830
Hollanda	9 791	22 171	15 412	21 250	23 587
Kanada	1 353	1 132	44 448	104 962	61 070
Rusya	-	27 414	27 890	27 641	19 609
Türkiye'nin toplam kabuksuz fındık ihracatı	366 737	1 207 482	892 254	1 640 342	1 111 302

Kaynak: TÜİK, 2022b.

4.7.3.2. Türkiye'nin kabuksuz fındık piyasasındaki rekabet gücü

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi (AKÜ) Türkiye'nin ve dünyada başlıca kabuksuz fındık ihracatı yapan ülkelerin, 2000-2020 dönemleri arasında ihracattaki performansını rekabet açısından incelediğimiz yöntemdir.

Çizelge 4.70'de kabuksuz fındık İPP ve AKÜ endeks değerleri verilmektedir. Türkiye'nin fındık AKÜ değerleri incelendiğinde 20 yıllık periyotta yıllara göre dalgalanma seyir etmekle beraber azalış eğilimi görülmektedir. İPP endekslerinde ise yıllara göre benzer artış eğilimindedir.

Çizelge 4.460. Türkiye'nin Kabuksuz Fındık Piyasasındaki AKÜ ve İPP Analizi

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	ORT.
İPP	0,71	0,74	0,76	0,70	0,61	0,61	0,59	0,66	0,59	5,44
AKÜ	163,75	104,86	103,03	81,18	68,89	69,94	69,47	69,94	61,72	737,91

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.71'de Türkiye'nin 2000-2020 yılları arası değerlerinde ithalat sızma, uzmanlaşma katsayısı, dış rekabete açıklık, ithalat/ihracat oranları verilmektedir. Sunulan verilere göre ithalat sızma oranı, dış rekabete açıklık dalgalanmalarla beraber benzer artış eğilimi göstermektedir. Uzmanlaşma katsayısında 20 yıllık periyotta benzer artışlar izlenirken 2005 yılında en yüksek seviyesine ulaşmaktadır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 2000, 2005, 2010, 2020 yıllarında en güçlü eğilimi göstermektedir.

Çizelge 4.47. Kabuksuz Fındık İthalat Sızma, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık, İhracat/İthalat endeks değerleri (ton)

Yıllar	İthalat Sızma Oranı*	Uzmanlaşma Katsayısı*	Dış Rekabete Açıklık*	İhracat/İthalat Oranı*
2000	0,0043	4,86	0,24	267,61
2005	0,10	42,18	0,32	103,35
2010	0,005	6,28	0,25	300,41
2015	0,015	5,93	0,23	85,01
2016	0,015	4,17	0,33	84,12
2017	0,016	5,06	0,25	71,78
2018	0,031	4,50	0,34	44,10
2019	0,014	5,61	0,26	96,79
2020	0,012	5,58	0,25	107,95

Kaynak: *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye’de fındık üretiminde bazı dönemlerde pazarlama sorunlarından kaynaklı stok fazlası oluşabilmektedir. Stoklarda oluşan fazlalık üretilen fındık miktarının ithalat ve ihracattan fazla olmasından kaynaklı oluşmaktadır. Fındığın dünya ihracatında lider konumda olmasına rağmen yeterince fındıktan verim alındığını söylemek doğru değildir. Fındık piyasasında yaşanan sorunların iki nedeni vardır. Temeldeki birinci nedeni, fındık mamullerinin küresel pazarda ihracatı güçlü iken, işlenmiş fındık ürünleri ihracatının oldukça az olmasıdır. İkinci nedeni ise, küresel pazarın AB dışına çıkılmamasıdır. Türkiye fındık ihracatının büyük payını Avrupa ülkelerine yapması nedeniyle küresel pazarda Avrupa ülkelerinin şartlarına bağlı kalınmaktadır. Türkiye geleneksel pazarda fındık üretiminde ya üretimin tüketime göre daha fazla olduğu dönemlerde stok fazlalığı oluşturmuş ya da Avrupa ülkelerinin belirttiği esaslara göre ihracatı yapılmıştır. Bu sorunlarda oldukça fazla dalgalanmalara neden oluşturmaktadır (Hekimoğlu ve Altındeğer, 2006).

4.7.3.3. Dünya kabuksuz fındık ticareti

Çizelge 4.72’de dünya kabuksuz fındık ihracatındaki ilk 10 ülke verilmektedir. Dünya fındık üretim alanları yaklaşık 960 bin hektar alan olup %75 oranı Türkiye’de yetiştirilmektedir. Üretimde Türkiye başta olmak üzere İtalya, İspanya, ABD, Azerbaycan, Gürcistan lider konumda ülkelerdendir. Üretim alanları bakımından Türkiye’de Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz Bölgelerinde, İtalya Sicilya Adasında, ABD bölgesinde kuzey Batı Oregon ve Washington Bölgelerinde, İspanya’da Aregon Bölgesi ve Avusturya Bölgelerinde yapılmaktadır.

FAO 2022 verilerine göre hazırlanan Çizelge 4.73 verilerine göre 2020 dünya ithalat değeri toplamı 1,9 Milyar Dolardır. %26,28 Pazar payı ile Almanya en fazla kabuksuz fındık ithalatı yapan ülke konumundadır. Ardından sırasıyla 457 Milyon Dolar ile İtalya, 65 Milyon Dolar ile İsviçre izlemektedir.

Çizelge 4.482. Dünya Kabuksuz Fındık İhracatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar)

İhracatçı Ülkeler	2000 yılı ihracat değeri	2005 yılı ihracat değeri	2010 yılı ihracat değeri	2015 yılı ihracat değeri	2020 yılı ihracat değeri	2000-2020 Arası Büyüme (%) *	2000 yılı Dünya İhracatındaki Payı (%) *	2020 yılı Dünya İhracatındaki Payı (%) *
1 Türkiye	366 737	1 207 482	892 254	1 640 461	1 111 302	63,69	71,03	59,36
2 İtalya	51 251	118 997	89 406	202 644	221 467	60,82	09,92	11,83
3 ABD	5 871	14 561	4 484	18 083	16 690	93,60	01,13	0,89
4 Azerbaycan	15 000	84 214	35 172	80 322	113 588	143,24	02,90	06,06
5 İspanya	17 314	45 882	11 808	18 245	10 553	25,77	03,35	0,56
6 Gürcistan	18 895	68 958	50 218	173 075	82 178	107,48	03,66	04,90
7 Avusturya	13 155	3 800	4 812	4 316	4 340	-13,56	02,54	0,23
8 Almanya	11 336	24 136	26 420	56 521	53 729	57,84	02,19	02,87
9 Fransa	3 925	14 405	7 442	6 172	6 573	52,03	0,07	0,35
10 Şili	23	54	316	23 146	150 277	2098,48	0,004	08,02
Dünya toplam kabuksuz fındık ihracatı	516 242	1 624 915	1 160 973	2 323 327	1 871 864	66,72	100	100

Kaynak: FAO, 2022; *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.73. Dünya Kabuksuz Fındık İthalatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar)

İthalatçı Ülkeler	2000 yılı ithalat değeri	2005 yılı ithalat değeri	2010 yılı ithalat değeri	2015 yılı ithalat değeri	2020 yılı ithalat değeri	2000-2020 Arası Büyüme (%) *	2000 yılı Dünya İthalatındaki Payı (%) *	2020 yılı Dünya İthalatındaki Payı (%) *
1 Almanya	229 351	313 315	441 732	702 862	507 240	27,22	36,63	26,28
2 İtalya	92 038	290 924	203 605	432 919	457 111	76,07	14,70	23,68
3 İsviçre	40 995	100 435	56 735	116 031	65 105	40,53	6,55	3,37
4 Fransa	45 534	59 213	136 257	237 066	183 162	52,85	7,35	9,49
5 Belçika	47 115	154 212	64 338	87 932	39 101	37,54	7,53	2,03
6 Avusturya	25 291	17 519	17 280	37 959	25 435	13,65	4,03	1,32
7 ABD	16 991	27 911	21 367	16 070	30 821	26,96	2,74	1,59
8 Danimarka	7 048	14 208	10 608	16 993	9 811	23,54	1,13	0,51
9 Brezilya	7 257	17 987	17 110	33 541	30 115	57,20	1,16	1,56
10 Yunanistan	8 695	19 100	13 611	13 504	10 921	17,75	1,39	0,57
Türkiye	1 445	11 137	3 212	21 452	10 431	279,02	0,23	0,54
Dünya toplam kabuksuz fındık ithalat rakamı	626 071	1 338 856	1 356 998	2 322 776	1 930 092	42,37	100	100

Kaynak: FAO, 2022; *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.74. Kabuksuz Fındık İhracatında Hedef ve Rakip Ülkeler

Öncelik Sıralaması	Ülkeler	Pazarlar
1	Almanya	Mevcut Pazar/ İhracat Artış Potansiyeli
2	İtalya	Mevcut Pazar/ İhracat Artış Potansiyeli
3	İsviçre	Yeni Pazar / Hedef Ülke
Rekabet Sıralaması	Rakip Ülkeler	
1	İtalya	
2	ABD	
3	Azerbaycan	

Kaynak: TOB, 2021.

Çizelge 4.74. kabuksuz fındık ihracatında hedef ve rakip ülkeler verilmektedir. Çizelge 4.74 incelendiğinde Almanya ve İtalya ihracatta artış potansiyeline sahiptir. İsviçre ise yeni pazarda hedef ülke görülmektedir. Türkiye'nin kabuksuz fındık ihracatındaki en güçlü rakipleri ise İtalya, ABD ve Azerbaycan'dır.

4.7.4. Türkiye'de Zeytinyağı Dış Ticareti ve Rekabet Gücü Analizi

4.7.4.1. Türkiye'de zeytinyağı dış ticareti

Dünya genelinde zeytinyağı en fazla Akdeniz ülkelerinde üretilmektedir. Özellikle sağlıklı olması nedeni ile dünya genelinde zeytinyağı üretimine olan talep hızla artmaktadır. Türkiye bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu Akdeniz iklimi özellikleriyle, İtalya, İspanya, Yunanistan ve Tunus gibi diğer Akdeniz ülkeleriyle birlikte dünyanın önde gelen zeytin ve zeytinyağı üreticilerindedir.

Dünya zeytinyağı üretiminde İspanya 1,13 milyon ton üretim ile ilk sırada yer almakta ve toplam üretimde %35,1 payı bulunmaktadır. İkinci önemli üretici ülke İtalya 255 bin ton üretimle 2019/20 üretim sezonunda Yunanistan'ın gerisinde kalmıştır ve toplam üretimdeki payı ise %11,4'dür. Tunus belirtilen sezonda 350 bin ton üretim gerçekleştirmiştir ve toplam üretimdeki payı %10,9 olmuştur. Önemli üretici ülkelerden olan Yunanistan ve Türkiye'nin toplam üretimdeki payları ise sırasıyla %8,6 ve %7'dir (TEPGE, 2022)

Çizelge 4.75. Türkiye’de 2000-2020 yılları arası zeytinyağı üretim, tüketim, ihracat, ithalat değerleri

Zeytinyağı	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Toplam zeytinyağı üretim miktarı (1000 Ton)	175	112	160	150	178	263	193	230	210
Toplam zeytinyağı tüketim miktarı (1000 Ton)	72	50	131	116	150	176	163	170	160
Toplam zeytinyağı ihracat miktarı (1000 Ton)	92	73	12	15	45	66	55	45	40
Toplam zeytinyağı ithalat miktarı (1000 Ton) -	1	0	0	2	1	5	4	27	35
Toplam zeytinyağı ihracat değeri (1000 Dolar) *	29 125	299 999	64 232	60 030	69 625	200 422	239 689	143 187	129 237

Kaynak: IOC, 2022; *FAO,2 022 ; -TÜİK, 2022c.

Çizelge 4.75’de Türkiye’nin toplam zeytinyağı üretim, tüketim, ihracat ve ithalat değerleri verilmektedir. Türkiye’de 2000 yılında 175 000 ton olan zeytinyağı üretimi 2021 yılına gelindiğinde %29 artarak 227 000 ton düzeyine ulaşmıştır. Benzer yıllarda tüketim %136, ihracat %49 oranında artış izlenmektedir.

Çizelge 4.76’da Türkiye’nin en fazla zeytinyağı ihraç ettiği ülkeler sunulmuştur. Türkiye en fazla zeytinyağı ihracatını ABD, Suudi Arabistan, Japonya ve İspanya’ya yapmaktadır. Türkiye’nin en yüksek ihracatı ABD iken en düşük ihracatı Irak’tır.

Çizelge 4.76. Türkiye’nin en çok zeytinyağı ihraç ettiği ülkeler (Bin Dolar)

Ülkeler	2000	2005	2010	2015	2020
ABD	10 532	30 266	4 269	6 192	9 718
Suudi Arabistan	2 711	4 154	7 747	9 040	16 217
Japonya	202	2 945	6 726	4 506	6 062
İspanya	-	43 302	-	-	5 319
İsrail	929	-	1 180	48	2 737
B.A.E	1 217	2 745	1 825	1 935	3 265
İtalya	1 751	75 837	-	-	814
Suriye	-	-	7 747	1 532	603
Almanya	472	599	537	1 002	2 125
Irak	-	722	551	483	765

Kaynak: TÜİK, 2022b.

Çizelge 4.77’de zeytinyağı İPP ve AKÜ endeks değerleri verilmektedir. AKÜ endeksine göre 2005 yılında 7,77 oranla en yüksek artış değerine ulaşan zeytinyağı, 20 yıllık periyotta azalış eğilimi göstermektedir.

Çizelge 4.77. Zeytinyağı İPP ve AKÜ endeks değerleri

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
AKÜ	21,32	7,20	1,04	0,94	2,75	4,18	3,24	2,27	1,67
İPP	0,09	0,05	0,01	0,01	0,02	0,04	0,03	0,02	0,02

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.78. Zeytinyağı Sızma, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabete Açıklık, İhracat/İthalat endeks değerleri

Yıllar	İthalat Sızma Oranı	Uzmanlaşma Katsayısı	Dış Rekabete Açıklık	İhracat/İthalat Oranı
2000	0,014	2,43	0,53	92,00
2005	0	2,24	0,65	0
2010	0	1,22	0,08	0
2015	0,017	1,29	0,12	7,50
2016	0,007	1,19	0,26	45,00
2017	0,028	1,49	0,27	13,20
2018	0,025	1,18	0,30	13,75
2019	0,159	1,35	0,32	2,14
2020	0,219	1,31	0,37	1,14
2021	0,094	1,34	0,28	1,31

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

ICA 2022 verilerine göre Türkiye’nin zeytinyağı ithalatının düşük miktarlarda olması nedeni ile ithalat sızma oranı düşük değerlerdedir (Çizelge 4.78). 2000 yılında 2,43 düzeyinde olan uzmanlaşma katsayısı 2020 yılına gelindiğinde %46 oranında azalma eğilimi göstererek 1,31 oranına gerilemiştir. 2000, 2016, 2017,2018 yıllarında ihracatın ithalatı karşılama oranı en yüksek oranlara ulaşırken, dış rekabete açıklık düzeyinde yıllara göre benzer artışlar izlenmektedir.

4.7.4.2. Dünya’da zeytinyağı dış ticareti

2020 yılı verilerine dünya genelinde en fazla zeytinyağı ihracatını 3,2 Milyon Dolar ile İspanya gerçekleştirmektedir (Çizelge 4.79). İspanya %42,83 pazar payı ile dünya genelinde 1. Sırada zeytinyağı ihracatı yapan ülkedir konumundadır. Ardından sırasıyla 1,5 Milyar Dolar ile İtalya, 779 Milyon Dolar Tunus izlemektedir.

Çizelge 4.79. Dünya Zeytinyağı İhracatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar)

İhracatçı Ülkeler	2000 yılı ihracat değeri	2005 yılı ihracat değeri	2010 yılı ihracat değeri	2015 yılı ihracat değeri	2020 yılı ihracat değeri	2000-2020 Arası Büyüme (%) *	2000 yılı Dünya İhracatındaki Payı (%) *	2020 yılı Dünya İhracatındaki Payı (%) *
1 İspanya	803 908	1 996 260	2 468 509	2 930 791	3 230 250	50,22	36,64	42,83
2 İtalya	825 997	1 848 035	1 467 627	1 602 352	1 599 199	38,11	37,64	21,21
3 Tunus	193 023	367 929	309 316	948 587	779 858	267,12	8,79	10,34
4 Portekiz	58 326	117 959	211 555	484 965	645 862	35,49	2,66	8,56
5 Yunanistan	195 196	403 447	279 603	702 438	561 672	58,19	8,90	7,45
6 Türkiye	29 125	299 999	64 232	60 030	129 237	53,16	1,33	1,71
7 Suriye	3 919	102 500	65 225	29 763	109 275	72,63	0,18	1,45
8 Fransa	12 993	23 983	35 988	55 939	61 090	35,33	0,59	0,81
9 Arjantin	23 114	56 043	43 079	112 712	59 977	41,17	1,05	0,79
10 Şili	19	1 130	12 449	60 282	57 179	41,04	0	0,75
Dünya toplam zeytinyağı ihracat rakamı	2 193 923	5 449 419	5 184 875	7 330 826	7 541 116	100	100	100

Kaynak: FAO, 2022; *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.80'e göre 2020 dünya ithalat değeri toplamı 7,7 Milyar Dolardır. %19,52 Pazar payı ile İtalya en fazla zeytinyağı ithalatı yapan ülke konumundadır. Ardından sırasıyla 1,3 Milyar Dolar ile ABD, 544 Milyon Dolar ile İspanya izlemektedir. Buna göre zeytinyağı ihracatında İtalya, ABD, İspanya'da mevcut Pazar potansiyelinde önemli ülkelerdendir. Türkiye'nin zeytinyağı rakipleri ise sırasıyla İspanya, İtalya ve Tunus'tur.

Çizelge 4.490. Dünya Zeytinyağı İthalatında ilk 10 Ülke (Bin Dolar)

İhracatçı Ülkeler	2000 yılı ithalat değeri	2005 yılı ithalat değeri	2010 yılı ithalat değeri	2015 yılı ithalat değeri	2020 yılı ithalat değeri	2000-2020 Arası Büyüme*	2000 yılı Dünya İthalatındaki Payı*	2020 yılı Dünya İthalatındaki Payı*
1 İtalya	823 490	1 981 891	1 530 689	2 003 057	1 517 014	31,12	35,38	19,52
2 ABD	438 387	895 643	903 480	1 228 262	1 367 122	38,11	18,83	17,59
3 İspanya	42 724	349 950	117 606	621 130	544 332	267,12	1,84	7,00
4 Fransa	173 765	362 450	384 399	478 443	492 063	35,49	7,46	6,33
5 Brezilya	77 160	106 727	236 916	274 642	429 871	58,19	3,31	5,53
6 Almanya	81 240	201 346	236 818	314 232	359 719	53,16	3,50	4,63
7 Portekiz	64 788	214 304	212 500	342 352	340 560	72,63	2,78	4,38
8 Japonya	91 129	157 602	198 568	297 130	275 568	35,33	3,91	3,55
9 İngiltere	84 340	205 511	208940	258 770	247 128	41,17	3,62	3,18
10 Kanada	58 453	118 443	148 291	163 709	206 158	41,04	2,51	2,65
20 Türkiye	2 061	233	24	9 515	70 819	10002,93	0,08	0,91
Dünya toplam zeytinyağı ithalatı	2 327 872	5 509 509	5 469 377	7 617 814	7 773 535	44,32	100	100

Kaynak: FAO, 2022; *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.81. Zeytinyağı İhracatında Hedef ve Rakip Ülkeler

Öncelik Sıralaması	Ülkeler	Pazarlar
1	Fransa	Yeni Pazar/Hedef Pazar Ülke
2	Brezilya	Yeni Pazar/Hedef Pazar Ülke
3	İngiltere	Yeni Pazar/Hedef Pazar Ülke
4	Almanya	Mevcut Pazar/ İhracat Artış Potansiyeli
5	Kanada	Mevcut Pazar/ İhracat Artış Potansiyeli
Rekabet Sıralaması	Rakip Ülkeler	
1	İspanya	
2	İtalya	
3	Tunus	
4	Portekiz	

Kaynak: TOB, 2021.

Çizelge 4.81'e göre İspanya, İtalya, Tunus zeytinyağı ihracatında lider konumdaki ülkelerdir. Türkiye zeytinyağı ihracatında yeni hedef ülkeler olarak Fransa, Brezilya, İngiltere öne çıkmaktadır. Ayrıca, mevcut pazar olan Almanya ve Kanada'da ihracat artış potansiyeli bulunmaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada 2000-2021 dönemini kapsayan istatistiki verileri kullanarak, farklı ticaret sınıflandırmalarına göre tarımsal ihracat ve ithalat değerlerini yıllar itibariyle ortaya koymayı amaçlamıştır. Türkiye'nin portakal, mandalina, greyfurt, limon, kuru üzüm, kabuksuz fındık, zeytinyağı üretiminde ve ihracatındaki mevcut durumunu ortaya koymayı, rakip ihracatçı ülkeler ile karşılaştırmalı olarak İhracat Piyasa Payı (İPP) ve Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) endeksi, İthalat Sızma Oranı, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabette Açıklık ve İhracat/İthalat Oranı kullanılarak rekabet gücünü analiz etmeyi amaçlamıştır.

Tarımsal dış ticaret hacmi, uluslararası ticaret sınıflamalarına göre önemli farklılıklar göstermektedir. ISIC sınıflamasında temel tarım ürünlerinin yer alması ve Harmonize Sistem sınıflamasının gıda maddeleri yoğunluklu olması bu sınıflamalarda tarımsal dış ticaret hacmini düşük göstermektedir. SITC sınıflaması tarımsal hammaddeleri yoğun olarak içerdiği için tarımsal dış ticaret hacmi yüksek çıkmaktadır.

Ağırlıklı olarak gıda maddelerinin tarımsal dış ticarete dâhil edildiği Harmonize Sistem sınıflamasına göre tarımsal ihracatın ithalatı karşılama oranı yüksek değerlerde gerçekleşmiş ve dış ticaret fazlası vermiştir. Tarımsal hammaddelerin tarımsal ithalata önemli oranda katkı sağladığı SITC Rev 3 ve Rev 4 sınıflamalarına göre tarımsal dış ticaret dengesi yıllara göre değişmekle birlikte, son yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranının %100'e yakın değerlerde gerçekleştiği görülmüştür. ISIC Rev 4. sınıflamasına göre tarımsal dış ticaret dengesi sürekli açık vermiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı % 100'ün altında gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin tarım ürünlerinden, kuru üzüm ve kabuksuz fındığın ihracat sıralamasında ilk sırada yer aldığını görülmektedir. Türkiye'de narenciye ihracatının en önemli pazarı Rusya olarak ön plana çıkmaktadır. Greyfurtun ihracat pazar payındaki artışı Türkiye için oldukça önemlidir. Zeytinyağı ihracatında pazar payının gerilemesi ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Narenciye gibi değeri yükseltilebilecek ürünlerin, rekabette gerileme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bunun yanında değeri yüksek olan portakalın

da Türkiye'nin ihracatında sıralamaya giremediğini görmekteyiz. Ülkeler arası rekabette öne çıkılmak isteniliyorsa ürünün tarımsal alanda rekabetinin yapılması ve tanıtımının sağlanması gerekmektedir.

Yapılan değerlendirmelere göre, Türkiye limon, greyfurt, zeytinyağı ihracatında birkaç ülkeye bağımlıdır. AB, İspanya, Almanya gibi gelişmiş ülke pazarları yanı sıra uzak doğu pazarlarına da açılmak, pazar çeşitlendirmesi yapmak bir strateji olarak değerlendirilmelidir. AB pazarının istediği kalite ve standartta ürün üretimi için üreticilerin iyi tarım uygulamalarını benimsemesi sağlanmalıdır. Özellikle Akdeniz Meyve Sineği ile mücadele ihracat açısından önemli bir sorun olup, çözümü için gerekli adımlar atılmalıdır.

İPP ve AKÜ endekslerine göre Türkiye'nin kuru üzüm ihracatında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmüştür. Türkiye'de özellikle kuru üzüm ve kabuksuz fındık ihracatında çok yüksek değerlerde uzmanlaşmanın varlığı söz konusudur. Ancak portakal, limon, zeytinyağı ihracatında pazar payını ve karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybetmektedir. Güçlü bir karşılaştırmalı üstünlükten orta dereceli bir karşılaştırmalı üstünlüğe gerilemiştir. Greyfurt ihracatında Türkiye güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmakla birlikte, G.Afrika ve İsrail hem pazar payı hem de AKÜ endeksi açısından önemli bir gelişim göstermiş ve Türkiye'nin önemli rakipleri olarak belirmiştir.

Üretimdeki stok fazlalıkları, aşırı hava olayları, taze meyvelerde bozulma gibi nedenlerden dolayı depolama yapılamaması, ihracattın üstün payına sahip olan Avrupa ülkelerinin belirttiği esaslara göre ticaretin yapılması üretimle ilgili dalgalanmalara ve tarımsal ihracatta lider konumda olan Türkiye'nin rekabet gücünün azalmasına sebep olmaktadır. Ayrıca üretimle ilgili maliyetler olan tohum, sulama, nakliye, tarım ilaçları gibi gider kalemlerindeki indirimler, Türkiye'nin tarımsal ihracat pazarındaki konumunu güçlendirmeye devam edecektir.

Son yıllarda artan nüfus faktörleri dolayısı ile doğan barınma ihtiyaçlarının tarım bölgelerinden karşılanması gelecek dönemde Türkiye açısından ekonomik kayıplarına neden olacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin rekabete istikrarının sağlanabilmesi için

tarımsal ürün yetiştiriciliği yapan kitlelerin günümüz teknolojisi ve teknikleri ile donatılması için gerekli tüm tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Türkiye'nin, uluslararası pazarlarda konumunu korumak amacıyla narenciye ürünlerini daha ucuza satması ülkenin rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. Yaş meyve ve sebze olarak yapılan ihracatın, işlenmiş ürün olarak daha fazla katma değer yaratacak şekilde işlenerek ihraç edilmesi sektörün ülke ekonomisine katkısını artıracaktır. Narenciye üretim sezonunun yeni çeşitler ile uzatılması, pazar talebini sürekli karşılayabilmek ve konumunu koruyabilmek adına önemli olacaktır. Son olarak, narenciye ihracatında Türkiye'nin, devletin desteği ile, "markalaşma" yoluna gitmesi rekabet gücü açısından önemlidir.

Tarım, sadece Türkiye için değil tüm dünya ülkelerinin dış ticaret hacminde önemli bir yere sahiptir. Ekonomik gelişmişlik düzeyine bağlı olarak tarımın GSMH içindeki payı düşmektedir. Bu düşme eğilimi toplam ihracat ve ithalat ile de paralellik göstermelidir. Eğer ihracat içinde pay düşüp ithalat içindeki pay artıyor ya da aynı kalıyorsa rahatlıkla ülkenin dış ticaret politikasında ciddi bir sorun olduğu sonucuna varılabilir.

KAYNAKLAR

- Akar, G., Ay, A. (2019). Ürün ve Ülke Açısından İhracat Çeşitlendirmesi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), 116-127.
- Akkaya, K. (2017). *Tarımsal Dış Ticaretteki Serbestleşmenin Seçili Tarım Ürünleri Üzerindeki Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. TEZ NO: 498897
- Aktan, Ç. C., Vural, İ. Y. (2004). *Rekabet gücü ve rekabet stratejileri*. Tisk Yayıncılık.
- Akkaya, G., Yılmaz, F. (2020)., G., Yılmaz, F. (2020). Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaretinde Yoğunlaşma Analizi. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24(2), 251-267.
- Altıntaş, N. (2013). Tekstil Sektöründe Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Rakabet Analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(6), 33-42.
- Arslan, S., Berkman, A. N., Doğan, Z. (2015). Türkiye'de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 29-41.
- Arslan, Ü., Barutçu, E. (2016). Dışa Açıklık ile Finansal Gelişme Arasındaki İlişki: G 20. Ülkeleri Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5(3), 403-427.
- Aydemir, C., Güneş, H. H. (2006). Merkantilizm Ortaya Çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 136-158.
- Aydemir, M. F., Kemer, O. B. (2017). Türk İmalat Sanayinin Endüstri-İç Ticareti (2001-2014). *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 1159-1179.
- Aydın, M., Aydın, B. (2018). Gıda Rejimi Çerçevesinde Türkiye'nin Tarımsal Dış Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 2(1), 111-130.
- Balcı, Ö. (2018). *Gıda Ürünleri Sektöründe Stratejik Yönetim Uygulamaları ve Rekabet Algılaması Analizi* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. TEZ NO: 488588
- Bashimov, G., Çiçek, R., Aydın, A. (2017). Türk Gıda Sanayinin Dış Ticaret Yapısının Analizi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(5), 38-54.
- Bayraktutan, Y., Özbilgin, M., Tüylüoğlu, Ş. (2012). Lojistik Sektöründe Yoğunlaşma Analizi ve Lojistik Gelişmişlik Endeksi: Kocaeli Örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(3), 61-71.

- Bikker, J., Haff, K. (2002). Measures of Competition and Concentration in the Banking Industry: a Review of the Literature. *Economic and Financial Modelling* 1-46.
- Blesić, M., Đikić, M., Drkenda, P., Ognjenović, D., Karić, N., Zečević, E., Gaši, F., Ašimović, Z. (2016). Poljoprivredno-Prehrambenog Fakulteta Univerzитета U Sarajevu. *Of The Faculty of Agriculture and Food Sciences University of Sarajevo*. 1-472.
- Bonney, L. Ayyaz, S. Akmal, N. (2019). Commetitiveness İn Mango Trade: A Comparative Analysis Between Pakistan Andother Mango Exporting Nations. *International Journal of Food and Agricultural Economics*, 7(4), 341-349.
- Brujil, G. (2018). The Relevance Of Porter’s Five Forces In Today’s Innovative And Changing Business Environment. 21 Aralık 2021 tarihinde https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/5871474/mod_resource/content/1/The%20Relevance%20Of%20Porter%E2%80%99s%20Five%20Forces%20In%20Today.pdf adresinden alınmıştır.
- Celep, E. 2020. Türkiye’nin Tarımsal İhracatına Yönelik Bir Çalışma: Rusya Örneği [Yüksek Lisans Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. TEZ NO: 637894
- Çakmak, A. Ö. Salar, M. A. (2019). MINT Ülkeleri’nin Rekabet Gücü Üzerine Bir Değerlendirme. *Ekonomik Yaklaşım Derneği*, 30(110), 49-66. <http://doi:10.5455/ey.16705>
- Çelik, T. (2018). *Gıda Rejimi Teorisi Kapsamında Türkiye’nin Tarımsal Dış Ticaret Analizi* [Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. TEZ NO: 530145
- Çetin, E., Bahşi, N. (2019). Tarımsal Üretim Gerçekleştiren İşletmelerin Faaliyetlerinin Hedef Maliyet Yöntemine Göre Değerlendirilmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(13), 2367-2378.
- Çiftçi, D. D. (2011). *Agricultural Imports of Turkey* [Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. TEZ NO: 300662
- Çiftçi, M. (2018). Türkiye’de Bölgelerarası Sektörel Verimliliğin Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 551-580.
- Duru, S., Gül, A., Hayran, S. (2019). Türkiye’de Buğday ve Buğday Mamulleri Dış Ticaret Yapısı. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 552-564.

- Eren, B. (2004). *Michael E. Porter'in Rekabet Stratejisi Yaklaşımı ve İMKB'de İşlem Gören Şirketlerin Rekabet Stratejilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. TEZ NO: 146999
- Erol, E. (2015). *Türkiye Tarımsal Dış Ticaretinin Yapısal Analizi ve AB Sürecinin Etkileri* [AB Uzmanlık Tezi, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı].
- Galetić, F., Obradović, T. (2018). Measuring Concentration of the Banking Market of the Republic of Croatia, In: D. Tipurić, D. Labaš(Ed.), 6th International OFEL Conference on Governance, Management and Entrepreneurship New Business Models and Institutional Entrepreneurs: Leading Disruptive Change (pp. 598-625) April 13th - 14th , Dubrovnik.
- Gencer, H, A. (2012). Gravity Modeling of Turkey's International Trade under Globalization. *International Conference on Eurasian Economies*. 31-34.
- Guliyeva, A. (2016). *Türk Sanayinin Rekabet Gücü Analizi: Kimya Sektörü Ürünlerinin Almanya ile Karşılaştırılması* [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. TEZ NO: 441591
- Güngül, M., Yenilmez, F. (2019). Üstel Düzleştirme Yöntemi ile Türkiye'nin Tarım Sektörü Dış Ticaret Dengesi Tahmini (2018-2023). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 959-980.
- Gürpınar, K. Sandıkçı, M. (2008). Uluslararası Rekabetçilik Analizinde Michael E. Porter'in Elmas Modeli Yaklaşımı: Türkiye'deki Bazı Endüstrilerdeki Uygulanabilirliğin ve Sonuçlarının Araştırılması. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(15), 105-125.
- FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations). (2022). <https://www.fao.org/faostat/en/#data> (Erişim Tarihi:15 Haziran 2022).
- Fronczek, M. (2017). İmport Penetration Rate İn Wiew Of a New Concept Of Measuring Foreign Trade. *Argumenta Oeconomica*. 1(38), 286-297.
- Hekimoğlu, B. ve Altındeğer. M. (2006). AB Ortak Tarım Politikaları ve DTÖ Kararları-Bunların Ülke ve Bölge Tarımına Etkileri. T.C. Samsun Valiliği Tarım İl Müdürlüğü, https://samsun.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Yayinlar/Tarimsal_strateji/AB_ortak_tarim_politikalari_ve.DTO_kararlari_bunlari_ulke_ve_bolge_tarimina_etekileri.pdf, Samsun.
- IOC (International Olive Council). (2021). Economic Affairs & Promotion Unit. <https://www.internationaloliveoil.org> (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2021).
- Ishchukova, N., Maitah, M., Smutka, L., Malec, K.,Eldeeb, O. (2014). Russia's Intra-Industry Trade in Agricultural Products. *Medwell Journals*, 9(6) :379-385.

- İTO (İstanbul Ticaret Odası). (2021). Bilgi Bankası. <https://www.ito.org.tr/> (Erişim Tarihi:6 Haziran 2021).
- Kızılkaya, E. (2021). *İktisadi Düşünce*. <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr>'den alınmıştır.
- Koç, G. (2015). *Türkiye Tarım Ürünleri Dış Ticareti: Turunçgiller, Fındık, İncir, Kayısı ve Çekirdeksiz Kuru Üzüm* [Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi].
- Kuşat, N. (2019). Karşılaştırmalı İhracat Performansı (CEP) İndeksine Türkiye'nin AB28 Aday Ülkeleri Karşısındaki Rekabet Gücü (2006-2016). Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 37(1), 111-133.
- Kuzminov, M. (2017). Determination of Agricultural Export Features in Developing Countries. *Technology Audit and Production Reserves*. 5(37), 49-54.
- OAİB (Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri). (2021). GTİP Nasıl Belirlenir? <https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-gtip-nasil-belirlenir.html> (Erişim Tarihi:21 Ocak 2021).
- Öztopçu, A. (2016). İktisadi Düşünce Yenilikçilik ve Ekonomik Kalkınmadaki Yeri. *Akademik Bakış Dergisi*, 58, 367-379.
- Öztürk, N. (2003). Dış Ticaret Kuramında Yeni Yaklaşımlar. *Öneri Dergisi*, 5(19), 109-126. <http://doi.org/10.14783/maruoneri.682633>
- Palacıoğlu, T. (2018) Mutlak Üstünlük ve Bazı Dış Ticaret Teorileri. İTO Bilgiyi Ticarileştirme ve Araştırma Vakfı İstanbul Düşünce Akademisi.
- Parlakay, O., Duru, S. (2017). Türkiye'de İşlenmiş Tarım Ürünleri Dış Ticaretinde Dahilde İşleme Rejiminin Etkilerinin Trend Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 21(1), 62-72.
- Rao, , E., Ankalam, B. (2018). Comparative Export Performance (CEP) and Revealed Comparative Advantage (RCA) of Paddy: with reference to India. Acharya Nagarjuna University, Dept. Of Economics. *Jetir* .5(2), 306-313.
- Rhoades, S. (1993). The Herfindahl-Hirschman Index. Federal Reserve Bank of St. Louis. <https://fraser.stlouisfed.org> (Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2021).
- Saçık, Y. S. (2009). Büyümenin Bir Kaynağı Olarak Ticari Dışa Açıklık. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 525-548.
- Sandalcılar, A. R. 2010. *Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Ticari Analizi. SITC Sınıflandırması ve Çekim Modeli Üzerine Bir Uygulama* [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. TEZ NO: 263940

- Sarıçoban, K. Kösekahyaoğlu, L. (2017). Ticaret Sonrası Verilerle Rekabet Gücünün Ölçülmesinde Kullanılan İndeksler Üzerine Bir Literatür Taraması. *Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(47), 424-444.
- SBB. (2021). Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB), (2021). SITC Rev.3. <https://www.sbb.gov.tr/>.
- Szczepaniak, I. (2013). Development of Intra-industry Trade as a Measure of Competitiveness of the Polish Food Sector. *Institute of Agricultural and Food Economics, National Research Institute*, 147-167.
- Şahinli, M. A. (2011). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi: Türkiye Pamuk Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(21), 227-240.
- Schumacher, R. (2016). Adam Smith's Theory of Absolute Advantage and the use of Doxography in the History of Economics. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 5(2), 55-80.
- Tatlı, H. (2018). Piyasa Yoğunluğunun Ölçülmesi: Beyaz Eşya Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16, 64-84.
- Tekin, M. 2020. *Türkiye'nin E7 Ülkeleri ile Gerçekleştirdiği Dış Ticaretinin Çekim Modeli Yaklaşımıyla Analizi* [Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. TEZ NO: 645036
- TEPGE (Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Müdürlüğü). (2022). Zeytinyağı Ürün Raporu. TEPGE YAYIN NO: 350 ISBN: 978-625-8451-34-4.
- TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi). (2021). İhracat Rakamları. <https://tim.org.tr/tr/default> (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2021).
- TOB (Tarım ve Orman Bakanlığı). (2021). Tarım, Gıda Ve Orman Ürünleri Dış Ticaretinde Hedef Ülke Analiz Raporu. Tarım Ve Orman Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Stratejik Pazarlama Daire Başkanlığı Yayını.
- Tunca, H. (2020). Tarımsal Ürünlerde Rekabet Gücü: Bölgesel Bir Analiz. *Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.Araştırma Makalesi*. (7)1, 1-17.
- Turhan, Ş. (2008). Türkiye'de Makarna Sektörünün Rekabet Gücü Açısından Değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, 2008 (4) , 115-125.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2022a). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111&dil=1> (Erişim Tarihi: 1 Haziran 2022)
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2022b). <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (Erişim Tarihi: 1 Haziran 2022).

- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2022c). <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=104&locale=tr> (Erişim Tarihi:15 Haziran 2022).
- UNSD (The United Nations Statistics Division). (2002). International Standard Industrial Classification of All Economic Activities ISIC Rev.3.1. Draft ESA/STAT/SER.M/4/Rev.3.1. Version submitted to the United Nations Statistical Commission, 5-8 March 2002. <https://unstats.un.org/unsd/statcom/doc02/isic.pdf> (Erişim Tarihi:15 Nisan 2021).
- UNSD (The United Nations Statistics Division). (2006). Standard International Trade Classification Revision 4. Department of Economic and Social Affairs. https://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_34rev4E.pdf.
- UNSD (The United Nations Statistics Division). (2008). International Standard Industrial Classification of All Economic Activities (ISIC), Rev.4. [https://unstats.un.org/unsd/classifications /Family/Detail/27](https://unstats.un.org/unsd/classifications/Family/Detail/27) (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2021).
- UTİKAD (Uluslararası Taşıma İşleri Komisyoncuları ve Acente Derneği). (2020). Gümrük Tarife Cetveli Açıklama Notları. <https://www.utikad.org.tr> (Erişim Tarihi:9 Aralık 2020).
- WCO (World Customs Organization). (2013). HS Classification Handbook. [http://harmonizedsystem.wcoomdpublishings.org/pdfs/ WCOOMD_MSH_EN.pdf](http://harmonizedsystem.wcoomdpublishings.org/pdfs/WCOOMD_MSH_EN.pdf) (Erişim Tarihi:5 Ocak 2021).
- Wood, A. (2008). Hecksher-Ohlin in theory and reality. *QEH Working Paper Series – QEHWPS157. 1-17.*